
UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 14 08 01 013 0

חכמת

שמעון בן סירא.

ספר בן סירא במקורו העברי, ע"פ כ"י יקרים, ובראשם
הכ"י שנמצא בעיר קאירא במצרים

עם מבוא ופירוש

מאת

דוד כהנא.

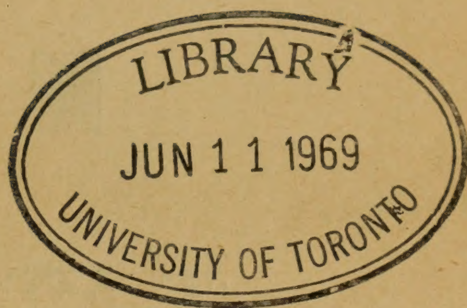

הוצאת „תושיה", ורשה.

[„ביבליותיקה גדולה", עו, עז].

ורשה, תרע"ב.

בדפוס ה. אפּלבּרג, בּרנרסקה 26.

Хохматъ Шимонъ бенъ Сиро
съ предисловіемъ и объясненіями **Д. Кагана.**
Варшава 1913 г.

Тип. Я. Кельтера, Рымарская № 8.

Ecclesiasticus.

Die Sprüche
SIMON' DES SOHNES SIRACHS.

Der gefundene hebräische Text

MIT

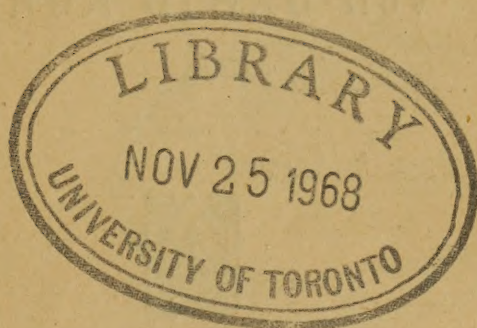
Einleitung und Commentar

von DAWID KOHN.

Verlag „Tuschijah" Warschau.
1912.

Buchdruck. von H. Eppelberg, Bednarska № 26.

מבוא

א.

ספר חכמת בן סירא במקורו העברי, שחז"ל הזכירוהו הרבה פעמים, בתלמוד ומדרש, והביאו ממנו מאמרים רבים, אבד ברבות הימים מן העולם, ונשארו לנו ממנו רק שני תרגומים: אחד בשפה היונית, ואחד בשפה הסורית. אולם מדברי הגאון רבנו סעדיה ז"ל במבוא לספרו הגלוי, שנמצא זה לא כבר בכ"י, נודע לנו דבר חדש: בימיו נמצא עוד הספר חכמת בן סירא בגוף העברי, והוא ראה אותו והשתמש בו. לפי דבריו נחלק הספר הזה לחלקים ופסוקים, וגם היו בו נקודות ומעמים, ור' שמעון בן ישוע בן אלעזר בן סירא, חבר הספר הזה כעין ספר משלי של שלמה המלך; גם מביא רס"ג שם מאמרים אחרים מן הספר בן סירא ע"פ המקור העברי, שאינם נמצאים אצל חז"ל 1).

דברי רס"ג אלה נתנו תקוה בלב אחדים מדורשי חכמת ישראל, שאחר חפוש ודרישה בגניזות ישנות בבתי כנסיות, בארץ מצרים או בבל, הארצות שישב בהן הרס"ג, ימָצא שם עוד המטמון היקר הזה, אחר כי עוד לפני אלף שנים, כנראה מדברי רס"ג, היה הספר ב"ס מצוי בידי רבים מאחב"י, ובודאי נמצאו ממנו אז העתקות רבות, ומה גם כי הגאון רבנו נסים מקירואן, שהיה אחר רס"ג, מזכיר בספרו „מעשיות" את ב"ס, ומביא ג"כ ממנו מאמרים אחדים ע"פ הנוסח העברי 2).

והנה לשמחת לב כל דורשי קדמוניות ישראל ואוהבי שפת עבר, התקוה הזאת באה ונהיתה בשנת תרנ"ו. עלה אחד של נייר בכתב אשורי ישן נושן בא אז מהגניזה בעיר קאירא במצרים אל

---

1) עיין בספרי לתולדות רס"ג (צד כ"ז) ובספר השריד והפליט להרכבי (צד ק"ן).

2) עיין בספר מעשיות, דפוס ורשה (צד ע"ו), ומפני שהנוסח משונה אצל הנוסח רס"ג, נראה מזה שהיה לכל אחד מהם כ"י אחר מב"ס.

קאֶמברידז (בריטניא), והח' ר"ז שֶׁכטר הכיר בו, שהוא עלה מן הספר בן סירא בגוף העברי. אחריו מצא הח' נייבויער בין גנזי אוכספורד עוד תשעה עלים מן הכתב-יד ההוא, ועלו כסדר אחד עשר פרשיות האחרונות מן הספר בן סירא בגוף העברי. אחר ימים לא כבירים מצא הח' שֶׁכטר בגניזה ההיא עוד פרשיות רבות בנוסח העברי, מראש הספר בן סירא וגם מסופו, ואחריו מצא הח' אלהנן אדלר בפרם פרשיות אחדות מן המקור העברי, גם הח' מרגליות מלונדון והח' ישראל לוי מפאריז, וכן הח' גאסטער מצאו ג"כ פרשיות אחדות, וכעת יחסר לנו כמעט רק החלק הרביעי מן הספר ב"ס במקורו העברי.

הפרשיות האלה מן הב"ס נדפסו מיד ע"י חכמים שונים בהוצאות רבות ונעתקו לשפת אנגליה, צרפת, אשכנז ורומא, גם נעשו מהן פוטוגראפיות (פאקסימילי) יפות ומדויקות עד להפליא, והרבה חכמים עמלו לפרש את דברי ב"ס ולהבין את מליצתו הנפלאה, כי כמעט לשון חדשה וסגנון חדש יש בו, לא כלשון כתבי הקדש ממש, ולא כלשון חכמי המשנה ממש, באופן שהספר ב"ס הוא כבריח התיכון, המבריח את שתי התקופות הללו. החוקרים השתדלו גם לתקן את נוסח הפנים של בן סירא, כי במרוצת הזמן הרב נמחקו ונתקלקלו האותיות במקומות אחדים מכתבי היד, אך על פי רוב החזיקו החוקרים בנוסח אחר, שמצאו כתוב על שולי הגליונות של כה"י, מימין וגם משמאל, כי חשבו, שהנוסח הזה הוא כעין קרי וכתיב שבכתבי הקדש, וכך פסחו על שתי הסעפים: פעם החזיקו בנוסח הפנים ופעם בנוסח שנכתב מבחוץ; ולפעמים עשו גם נוסחאות חדשות בפנים הספר, על פי התרגום היוני או הסורי, או מדעת עצמם כפי שעלה על רוחם.

ב.

החוקרים האלה שגו מאד בהשקפתם, כי באמת אין בספר ב"ס קרי וכתיב כלל, כמו שיש בכתבי הקדש, כי במסורה של התנ"ך לא נמצא שני קריין על כתיב אחד, או פסוקים שלמים שונים מבפנים, כמו שנמצא בספר ב"ס. והמלות בשולי הגליונות אינן ג"כ נוסחאות שונים של הב"ס על פי כתבי יד שונים, מה שקורין ווּאריאנטין 1) —,

1) עיין סמנד במבוא לספרו חכמת ישוע בן סירא (צד ט'), שאחז בשטה זו.

אלא הם תקונים, שעשו הסופרים מדעת עצמם עוד בזמנים קדמונים, דור אחר דור, על גליונות הספר בן סירא; העובדא הזאת שבבן סירא נעשו תקונים בזמנים קדמונים, אנו רואים כבר מתוך המאמר, שהובא ממנו בתלמוד: „כתיב בספר בן סירא: שלשה שנאתי וארבעה לא אהבתי, שר הנרגל בבית המשתאות, ואמרי לה שר הנרגן, ואמרי לה שר הנרגז" 1). בלי ספק היה בגוף ב"ס, שנמצא אז בידם, הנוסח בפנים: „שר הנרגל", ובעלי תקוני סופרים כתבו בשולי הגליון מבחוץ: „שר הנרגן", „שר הנרגז". אבל אף מתוך מאמר תלמודי זה יש לראות, כי הנוסח שבפנים הספר הוא העיקר: „נרגל" הוא מלשון רגילות.

אם נשים עין על „תקוני הסופרים" נראה, שהסופרים המתקנים הלכו בדרכים שונות. יש מקומות שבהם באו אך לפרש את לשון הספר, ולא לתקן או לשנות את הנוסח, למשל: בפנים נאמר „אוצרות" ובחוץ מפורש בלשון ארמית, שהיתה ידועה אז להמון העם: „סימות"; בפנים נאמר „פה" ובחוץ „פום"; בפנים נאמר „מום" ובחוץ מפורש „דופי"; בפנים נאמר „ידליק" ובחוץ מפורש „יסיק", וכיוצא בזה 2). ויש שבאו לתקן את לשון הספר מפני שנעלם מהם הפשט הפשוט, או שלא ידעו לקרות כהוגן את המלות הבלתי מנוקדות, או מפני שנפל בכתב יד שלהם שבוש, ולא ידעו איך לתקן אותו; ובמקרים כאלה היו נמהרים במעשיהם ועל הרוב לא הצליחו בתקוניהם. כך תקנו, למשל, את המלות „לשאון מאור" — „לשון מאור"; „למען ברא אוצר" — „למענו"; וכן „ובעבור תמוש כלה" תקנו: „ובעבורו תמוש רעה" וכיוצא בזה. הסופרים המתקנים לא ירדו לסוף דעתו של בן סירא, וגם לא ידעו את הבטויים הקדמונים, ה„ארכאיסמים", שרק בספרו נשארו לנו לפליטה, והמליצות הקדמוניות, שאינן מצויות בכה"ק 3). למשל, מצאו בעלי תק"ס בפנים של ב"ס את הבטוי „מחיל אל חיל" ולא ידעו

1) נדה (ט"ז ע"ב).

2) והטעם, שפירשו מלת „אוצר" ב„סימות" הקשה ממנה, הוא — כדי שלא נטעה לחשוב, שלפנינו אוצר של מזון, וכן פירשו „פה" ב„פום", כדי שלא נקרא פֹּה; „מום" ב„דופי" כדי שלא נחשוב, שהכונה כאן למום גופני; „ידליק" פירוש „יסיק" כדי שלא נחשוב, שיש לפלה זו מושג על היין ותשיג את הבורח, וכיוצא בזה.

3) כאלו הן המלות: בעבור, למען, שקר, סור, דבר, וכדומה, ועיין הדברים בפרטיות להלן.

פירושו, ועל כן מהרו ותקנו: „חיל מחיל"; ובאמת זה הוא לשון הכתוב: „ילכו מחיל אל חיל" (תהלים פ"ד ח'). כן מצאו בפנים של ב"ס את הבטוי „איש תוכחות בשאול", שלא ידעו את כונתו, ומהרו ותקנו: „אין תוכחות חיים בשאול", ולא ראו שהנוסח של הפנים נכון הוא מאד ואין לתקן כאן כלום 1).

על פי הדברים האלה יש להחליט, שאנו חיבים להחזיק בנוסח הפנים של ב"ס, ולא טוב לאחוז פעם בנוסח של הפנים ופעם בנוסח של התק"ס, כמו שעשו הרב ישראל לוי והפרופ' פֶּטֶרס וכדומה, או לאחוז על פי רוב בנוסח של תק"ס, כמו שנתעה מאד לעשות הפרופ' סְמֶנד 2); עלינו לפרש את דברי ב"ס וגם לתרגם את מליצתו ללשון אחרת, אך ורק על פי הנוסח של הפנים, ואין לשים לב לנוסח של תק"ס, ועלינו לשמור מאד את לשונו הקדומה של בן סירא, ולא לערבב אותה בבטויים חדשים, כי בן סירא, מחבר הספר שלפנינו, כתב על פי דרך הלשון, שהיתה נהוגה בימיו, והיה מליץ גדול מאד. כפי הנראה היה הוא הראשון, שקרא „בשר ודם" להאדם „ואִם כל חי" להאדמה, אך בעלי תק"ס שהיו אחרי דורות אחדים, ובפרט המאוחרים שבהם, תקנו ושנו את לשונו, מפני שלא הבינו את דבריו, ולא השיגו את מליצתו הנשגבה והעתיקה, וגם לא ידעו לקרא היטב בלי נקודות וטעמים, למשל: הנוסח הקדמון של ב"ס הוא: „חיים למות" ובעלי תק"ס תקנו: „הוי מות!", ולא ידעו, שהנוסח הישן נכון הוא מאד, כי דברי בן סירא קרובים למה שאמר קהלת: „החיים יודעים שימותו", וכונת ב"ס היא: אמנם החיים מוכרחים למות, אבל מה מר זכרך, מות, לאיש שלֵו ומצליח! — ועל דרך זו אמרו חז"ל בפרקי אבות: „הילודים למות והמתים להחיות"; את המליצה „לשוב עפר ואפר" (מ' ג') תקנו בעלי תק"ס: „לובש" או „לבש עפר", ולא

1) את הדברים בפרטות עיין להלן. וכן ב"ס (ח' ב'), אל תחרוש על איש לא הון, תק"ס: „לו הון", אך הכונה של „לא הון", היא: אם אין לך הון, כמו „לא עמי" (הושע א' ט') לא רבים יחכמו (איוב ל"ב ט') וכדומה, ובזה בטלו דברי סמנד בספרו הנז' (צד ו').

2) הרב ישראל לוי חבר ספר חשוב בלשון צרפתית על ספר בן סירא; גורברט פטרס חבר שני ספרים, אחד בלשון אשכנזית ואחד בלשון רומית, וגם סמנד חבר שלשה ספרים על בן סירא בלשון אשכנזית. כל החכמים הללו עמלו ויגעו לבאר את דברי ב"ס, וראויים הם לשבח ולתודה בעד עמלם הרב מאת כל דורשי ספרותנו העתיקה.

ידעו שב"ס משתמש כאן במליצת ירמיה (מ"ב י'), שאמר „אם שוב תשבו בארץ" 1), ומלת שוב פירושה כמו ישב, ועולה היטב לעומת מה שאמר בתחלת הפסוק: „מיושב כסא לגבה", גם תקנו: „מאלפי אוצרות חכמה" — „אוצרות חמדה", אך לפי הפשט צריך להיות כמו שכתוב בפנים, וכך תרגם גם הסורי: „דסימתא דעתה". מכל אלה רואים אנו, שאין לשנות את נוסח הפנים על פי תק"ם ושהפנים הוא העיקר.

ג.

אבל מה נתפלא לראות, שמתרגם ספר ב"ס ליונית, וכן המתרגם לסורית, תרגמו שניהם בכמה מקומות על פי הנוסח של בעלי תק"ם, למשל: „פאתי מואב" תרגמו „פאתי אויב", כמו שכתוב בתק"ם; „שקר העשיר" במקום „שקר העשיר"; „על יד רופא" במקום „לפני רופא"; „מי יוכל כחי" במקום „כחו"; „לא יכסה חכמה" במקום „כחמה" וכדומה. ומכל זה נראה שהתקונים בשולי הגליונות נעשו עוד לפני התרגומים היוני והסורי, ושני המתרגמים האלה נמשכו אחר הנוסחאות של תק"ם בעינים עצומות; והמקור העברי של בן סירא הנמצא כעת מראה ברור, ששני המתרגמים טעו בכונת המחבר בהרבה דברים, ותרגמו את מליצתו שלא כהוגן, כי ידיעתם בלשון עברית היתה מועטת מאד; וביותר חטא בזה המתרגם ליונית, הנקרא בשם ישוע השני; הוא מתפאר בהקדמתו, שהמחבר היה זקנו, או אבי זקנו, אך כפי הנראה חי המחבר בימי שמעון הצדיק הראשון 2), וישוע תרגם

1) עיין בספר השרשים לרד"ק ערך ישב, וכן אמר שד"ל בפירושו לירמיהו (מ"ב י"ד): שרש שוב נמצא לפעמים להוראת שרש „ישב" כמו ושבתי בבית ד', ושביה בצדקה עכ"ל. וב"ס השתמש פה כדרכו בלשון נופל על לשון — „שוב לשון חזרה ושוב לשון ישב.

2) עיין במאמרו של הורוויץ במה"ע של פראנקל-גראֶטץ, שנה י"ד (צד קמ"ו) ודברי הימים לבני ישראל מאת פין, חלק שני (צד ד', ובהערות בסוף הספר סי' ב'), ועיין בספר דורות הראשונים מאת יצחק אייזיק הלוי, חלק ראשון כרך שלישי פרק ט' (צד קע"ו). דברי סמנד וחבריו, שמחבר ספר ב"ס חי בימי שמעון השני, וישוע נכדו המתרגם ליונית חי מיד אחריו, אין להם בל יכוד.

את ספרו הרבה שנים, או אף כמה דורות אחריו; ואפשר גם כן שהתפאר בשוא במה שאמר, כי מחבר ספר ב"ס היה זקנו, כי רצה בזה להרים את ערך תרגומו בעיני היהודים במצרים, ובאמת לא ידע את שמו לנכון, כי קרא אותו בטעות בשם ישוע 1). על כל פנים, אנו רואים כמעט על כל צעד וצעד, שהמתרגם היוני ישוע לא ידע את הלשון העברית על בוריה, וטעה בהוראות המלות והשרשים מאד, למשל: בנוסח העברי נאמר על ה' „ואין נפלא וחזק ממנו", והמתרגם ליונית תרגם מלת „נפלא" מלשון השתוממות, והשחית את כונת המחבר. ב"ס אמר על הרוחות „הרים יעתיקו", וזהו על פי לשון הכתוב: המעתיק הרים ולא ידעו (איוב ט' ה') והמתרגם היוני קרא בטעות במקום „הרים" — „חרים" ועלה בתרגומו: „חרי גדול"!... (הסורי תרגם כאן כהוגן: טורא עקרן). בן סירא אמר, כי שמואל הנביא הכניע „נציבי צָר", וכונתו שהכניע את הפלשתים, שהיו מאז צרי ישראל, כידוע, והיוני קרא כאן בטעות: „נציבי צֹר", ועל פי תרגומו יצא, כי שמואל הכניע את נציבי עם הצורים!, (כאן נתעה גם המתרגם הסורי בשוא כמוהו), וכן נתחלפו להמתרגם היוני בטעות „איוב" „באויב", מרום — במים, אלה — באלוה, ועוד לו טעיות כאלו עד אין מספר.

אך מלבד הטעיות המרובות בפירוש המלות, טעה המתרגם היוני בטעמם של כמה פסוקים ומאמרים שלמים, ולפעמים הפך בתרגומו את כונת המחבר מן הקצה אל הקצה, למשל: הוא לא ידע את כונת הפסוקים בפרשה מ': „מחיל אל חיל" וכו', „עִם עם שאתו" וכו', ועל כן הפך את הפסוק הראשון משבח לגנאי, והלך תועה בכל הענין, (כן עשה גם המתרגם הסורי מבלי דעת), וכן נעלם מן המתרגם היוני הפשט של הפסוקים בפרשה מ"ג: „שמש מביע" וכו', עד „ינצח אביריו".

1) במקור העברי של ב"ס בסוף, נקרא המחבר שני פעמים בשמו כך: שמעון בן ישוע בן אלעזר בן סירא, וכן קרא אותו רבינו סעדיה גאון בספרו הגלוי, וכן נאמר בת"ס: כתבא „דישוע בר שמעון", צ"ל להפך: „כתבא דשמעון בר ישוע". ודברי סמנד שאמר כי שמו של המחבר היה „ישוע", והביא ראית מן המתרגם ליונית שקרא בהקדמתו את זקנו בשם ישוע (עיין בספרו Die Weisheit Jesus Sirachs. 492) אינם נכונים כלל, כי אין לבטל על פי דברי עד אחד שלשה עדים נאמנים, שהם מסיחים לפי תומם, ששמו היה שמעון.

ובאילו כדי להרבות את מספר טעיותיו של המתרגם היוני, בא לידו כתב יד בלתי מוגה מבן סירא, שהיו בו גם התקונים או השבושים של תק"ס, ולא כתב היד של המחבר עצמו, שקרא לו המתרגם „זקני", ומאחר שנחשב הספר ב"ס בין הספרים החיצונים, עשו רוב הסופרים המעתיקים אותו את מלאכתם שלא באמונה, ועל כן נפלו בו טעיות הרבה, ולפעמים נהפכו האותיות ונשמטו כמה מלות, ואף פסוקים שלמים מן הפנים של הספר, כמו שאנו רואים בכתבי היד שנמצאו עתה, ועל פי כתב יד משובש כזה הבין ישוע את תרגומו ליונית; והוא לא רק לא ידע לתקן את השגיאות המרובות מדעתו, אך גם לא יכול לקרותו כהוגן, ואפשר שמצא בו אף שמו של המחבר משובש, ועל כן קרא לו „ישוע" במקום „שמעון" (יכול להיות שבכ"י זה נשמט בטעות או נמחק השם „שמעון" ונשאר רק „ישוע בן אלעזר"). כן קרא המתרגם היוני במקום „כלי לָחם" — „כְּלֵי לֶחֶם"; במקום „תגמר" קרא „תימר", מלשון תמרות עשן; במקום „ציצים" קרא „קוצים"; במקום „מוסר בשת" קרא „מוסר בשלום"; ובמקום „הבל" קרא „אבל", ועוד שגיאות כאלו שעלו בתרגומו מסבת כה"י המשובש.

ואף המתרגם הסורי שגה בהרבה מקומות, למשל: במקום „אִם" קרא „אֵם"; במקום „שבולת" קרא „שבלות"; במקום „ועיר" קרא „ויקר"; במקום „בשיר" קרא „פשר"; במקום „קולות" קרא „קַלּוּת" וכדומה. הצד השוה שבתרגום הסורי והיוני, — ששניהם הפסידו כמה פעמים את כונת המחבר מבלי דעת; ומטעמים אלה אין לחרוץ משפט על הספר בן סירא, על ערך מוסרו, משליו ומליצתו ושאר עניניו, על פי התרגומים האלו, כי נשתנו בהם מאמריו ונשתבשו מליצותיו, עד שפג טעמם ופנה זיום, וביותרון האור מן החשך כן יתרון הנוסח העברי על תרגומיו היוני והסורי.

ד.

כדי להראות כי הנוסח העברי, שנמצא עתה, הוא המקור של הספר ב"ס 1), אביא בזה איזה מאמרים על פי הנוסח העברי,

1) רוב החוקרים הסכימו כבר, שהנוסח העברי הנמצא כעת הוא המקור, ורק אחדים מהם, קשי ערף, מטילים ספק בזה.

שלכאורה קשה מאד לדעת כונתם, ואראה תחלה איך פתרו אותם שני התרגומים היוני והסורי, ואביא גם מה שאמרו עליהם המפרשים הרבים, ואחר כך אפרש אותם על פי שיטתי החדשה, שצריך לעזוב את הנוסחאות של תק״ס, וגם אין לשים לב לדברי שני התרגומים, אך צריך לפרש את מאמרי בן סירא כמו שהם, על פי הנוסח של הפנים:

דּוֹוֶה נֶפֶשׁ חֲסֵירָה אַל תָּפוּחַ
וְאַל תִּתְעַלֵּם מִמְּדֻכְדָּךְ נָפֶשׁ (ד׳ ב׳),

הסורי תרגם כאן: „נפשא דחסיר לה לא תכאיב רוחה״, והיוני תרגם: „נפש רעבה אל תכאיב״, לדעת שֶׁכטר נפלה פה טעות וצ״ל: „רוח נפש חסירה״, ולדעת באכר נשמטה מלת „רוח״ מסוף הפסוק הקודם, כי במקום שנאמר שם „ומר נפש״, צ״ל: „ומר רוח״; ואחר באכר נמשך ישראל לוי. סמנד קורא גם כן „רוח״, במקום „דווח״, וכבאַכר הוא מושך מלה זו אל הפסוק הקודם, ואת הפסוק הזה הוא מנסח: „נפש חסירה אל תפיח״. אך אם נניח שצריך לקרוא „רוח״ במקום „דווח״, הרי יקשה, מפני מה נכתבה מלת „רוח״ בשתי ווי״ן, והווי״ו השניה מנוקדת סגול?, ואולם באמת רק טעות קטנה, שהיא מצויה מאד, (ה״א במקום חי״ת) 1), נפלה בב״י, כנראה עוד בזמן קדמון, ובמקום „דוֶוח״ צ״ל: דוֶֹה, מלת „דווה״ היא מלשון הכתוב (איכה א׳ י״ג) „כל היום דוה״, וכן אמרו חז״ל (יבמות מ״ז ע״א): „ישראל בזמן הזה דויים, דחופים, סחופים ומטורפים״ 2). וכונת ב״ס היא כך:

---

1) שבושים כאלה נמצאים בב״ס בנוסח העברי במספר רב, למשל: „אבה״ במקום „אבח״ (י״ד א׳), וכן „ותין״ במקום „וחון״ (י״ד ט״ז) וכדומה.

2) יבמות (מ״ז ע״א). והטעם שנכתבה כאן מלת דוה בשתי ווי״ן הוא, משום שלא הראו חז״ל פנים שוחקות להספר ב״ס, ואמרו: אף בספר בן סירא אסור למיקרי, עסקו בו לרוב אנשים מדלת עם ונערים, ולכן נכתב הספר ב״ס מאת הסופרים ע״ד שהגיד לנו בעל ספר חסידים (סי׳ תשי״א): „הכותב סדור תפלות יכתוב אותיות מלאים, כי כותבים מלאים למי שאינו בקי, כגון שרוצה לכתוב: וטהר לבנו לעבדך באמת, יכתוב וטהר לבינו מלא יו״ד, לעובדך מלא וי״ו, שבת קודשך, אוהבי שמך וכיוצא בזה — מטעם זה, כנראה, נכתבה מלת דוה בשתי ווי״ן, האחת תורה על החולם, והשניה שרשית ומנוקדת סג״ל בשביל מי שאינו בקי״.

„הדוָה, שנפשו חסירה, כלומר מי שהוא מעונה וחסר לו כל טוב בעולם, אל תפוח אותו להגדיל את צערו ביותר, ואל תתעלם מדכאי רוח אלה". ת"ס ות"י לא הבינו את הוראתה של מלת „דווח"; מה עשו? — השמיטוה ולא תרגמו אותה כלל. ות"י הוסיף עוד לקלקל ותרגם „נפש חסירה" במובן נפש רעבה, בעוד שהכונה באמת היא — אדם בלתי מאושר, שנפשו חסירה כל טוב.

כִּי עַל גַּנָּב נִבְרְאָה בֹּשֶׁת חֶרְפָּה

רֵעֵהוּ — בַּעַל שְׂתָיִם (ה' י"ט),

ת"י ות"ס קראו בטעות: „חרפה רָעָה", ואחריהם נמשכו י"ל, פטֶרס וסמנד, אבל באמת נוסח הפנים הוא העיקר וכונתו היא כך: רעהו וחברו של הגנב הוא איש בעל שתים, כלומר, שהוא אחד בפה ואחד בלב. מעין מליצה זו הוא הכתוב: אהב טהר לב חן שפתיו, רעהו מלך (משלי כ"ב י"א), אלא ששם נאמרו הדברים לטובה וכאן—לרעה.

אַל תַּחְשׁוֹבְךָ בְּמְתֵי עָם

זְכוֹר, עֶבְרוֹן לֹא יִתְעַבָּר (ו' ס"ז),

ת"ס: „לא תרחם נפשך מן אנשא דעמך, אתדכר דרוגזא לא עבר"; ת"י: „אל תחשוב אותך בין המון הרֵעים, זכור, כי החרון לא יתמהמה". על פי התרגומים הללו תרגמו י"ל, פטרס וסמנד את המאמר הזה. הם קוראים „בִּמְתֵי עָם", וזהו לדעתם כמו „מתי שוא", ובמקום „עכרון" הם קוראים: „עברון", מלשון עברה וזעם. אבל דבריהם אינם נבונים, כי „במתי עם" הוא כמו „על במותי יעמידני" (תהלים י"ח ל"ד) וכן אמר ב"ס להלן (ט' ב'): „אל תקנא לאשה נפשך להדריכה על במותיך"; עכרון כתוב בב"י, ולא עברון, ושרש מלה זו הוא „עכר", שענינו אסון, הפסד והשחתה, כמו „עכרתם אותי" (בראש' ל"ד ז') וכונת ב"ס היא: אל תחשוב אותך בראש העם, זכור, כי העכרון, כלומר, האסון שהוא המות, לא יעבור ממך, והוא מוסיף מיד בפסוק הבא: „מאד מאד השפיל גאוה, כי תקות אנוש רמה"; „ובמתי עם" מקביל היטב לעומת „השפיל גאוה". הצווי של בן סירא, שלא יחשוב אדם את עצמו במרומי העם, מזכיר מה שצוה ר' עקיבא את ר' יהושע בנו: „אל תשב בגובה של עיר ותשנה" (פסחים קי"ב) ואת הדברים „מאד מאד השפיל גאוה" וכו' אמר גם ר' לויטס איש יבנה: מאד מאד הֱוֵה שפל רוח, שתקות אנוש רמה (אבות ד' ד').

רֹאשׁ יָנִיעַ וְהֵנִיף יָדוֹ
וּלְרוֹבֶה לַחַשׁ יְשַׁנֶּא פָנִים (י״ב כ״ח),

ת״ס: וסגי מלחש, כלומר, מדבר הרבה, וכן תרגם גם היוני; לדעת שֶׁבּטר, שאחריו נמשכו י״ל וסמנד, יש לתקן על פי התרגומים גם בנוסח העברי: „ולרוב הלחש״, או כמו שתקן סמנד: „ולרוב מלחש״, אבל הנוסח העברי של ב״ס הוא העיקר, ות״ס ות״י לא ידעו לתרגם המלות כהוגן, כי חשבו בטעות, שמלת „רובה״ היא כאן מלשון הרבה, בעוד שבאמת היא מלשון „ויהי רובה קשת״ (בראש׳ כ״א כ״א) וענינה ירית חצים; ומלת „לחש״ היא כמו (ישעיה כ״ו ט״ז) „צקון לחש״, כלומר, מדברים בחשאי, וכונת ב״ס היא: כדי שיוכל השונא לירות לרעהו בחשאי, משנה את פניו ומראה עצמו כאוהב.

עַל רָשָׁע נִבְרְאָה רָעָה
וּבַעֲבוּר תָּמוּשׁ כָּלָה (מ׳ י׳),

תק״ס: „ובעבורו תמוש רעה״; ת״י: „על ידו באה כָלָה, כלומר, המבול; וי״ל, פטרס וסמנד מנסחים פסוק זה כנוסח תק״ס: „ובעבורו״, כלומר בגללו או בשבילו, אבל מלת „בעבור״ הוליכה את כולם בתהו לא דרך בכמה וכמה פסוקים, ורק אם נצא בעקבותיו של הנוסח העברי ונבין מלה זו נראה אור בכמה מקומות מספר ב״ס.

מלת „בעבור״ אינה כאן מלת היחס, שהוראתה „בשביל״ או „בגלל״, אלא היא כמו (תהלים ל״ז, ל״ה — ל״ו) „ראיתי רשע עריץ וגו׳ ויעבור והנה איננו״, או כמו (איוב ל״ג כ״ח) „מעבור בשחת״, שהוא כנוי למיתה. וב״ס אמר בפרשה זו מקודם בדרך כלל: „מעשי אל כלם טובים״, ורק לרשעים שיש בעולם נהפכו לרעה: דבר וחרב, שוד ומות וכדומה, נבראו לאנשי רשע, „ובעבור״ כלומר כשֶׁעָבַר הרשע וחלף מן העולם תמוש כל הרעה מן העולם, והוא ע״ד הכתוב: ובאבד רשעים רנה (משלי י״א י׳).

ה.

אחר הדברים האלה, מה נכבד בעינינו השריד מן הספר ב״ס בנוסח העברי, כי על ידו נודעו לנו דברים נפלאים, והמון נסתרות

מימי קדם. בו נראה רוח השפה ומצב האומה אחר מות שמעון הצדיק, בטרם יצאו המכביים לחרף את נפשם בעד עמם ודתם, קול מליצת שפת קרש של התקופה ההיא עולה באזנינו מתוך הספר הזה, והננו שומעים מלים ובטוים חדשים, גם מלות רבות ישנות, הידועות לנו אמנם מכתבי הקדש, אך זה כבר חדלנו להשתמש בהן וכמעט נשכח נא מלב, כמו מלת „נא" בהוראת „עתה" 1), „זר" בהוראת „איש אָוֶן", „איש אונים" במקום „איש מכאובות", מלשון בן אוני, להם אונים 2); „דין" בהוראת „צער וקצף", כמו דוּן בארמית; „עכרון", בהוראת „פיד", „הפסד" ו„השחתה"; „שולח" במקום סעיף ע"ד הכתוב: „שלחותיה נטשו" 3). גם השתמש ב"ס במלות רבות ארמיות, שהיו שגורות אז בפי העם, ושאחרי כן השתמשו בהן בעלי המשנה לרוב, כמו: עסק, הספיק, נוטל, פקע, מין, חוכר, וכדומה.

הספר ב"ס בנוסח העברי הוא גם כן עדות נאמנה, שספר קהלת נתחבר הרבה שנים לפניו, ושנכונים דברי הברייתא הישנה, שאמרה: „חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה משלי ושיר השירים וקהלת" 4). כידוע, החליטו אחדים מן החוקרים החדשים, שספר קהלת נתחבר בימי הורדוס או ינאי המלך, אך כעת נראה ברור מתוך סגנון הלשון של שני הספרים, כי קהלת נכתב בזמן קדום לב"ס, ורחוקים הם זה מזה במליצתם והלך רוחם כרחוק מזרח ממערב, כי בספר ב"ס יש הרבה מלות חרשות מלשון עברית וארמית, הקרובות ביותר אל לשון המשנה; גם נראה ממליצתו וסגנון לשונו ומהלך רעיוניו, כי רוח השפה של הזמן שאחר חתימת כתבי הקדש מדברת בו; עוד נראה שהשתמש ב"ס בספרו בהרבה מקומות במליצת קהלת וברעיוניו הרמים, למשל: מליצתו בראש פרשה מ' נובעת מספר קהלת, וכן מה שאמר: „וכל דבר שיפה לעשות לפני אלהים עשה" היא מליצת קהלת רק בשנוי לשון קצת; וכן מה שאמר: ה' מבקש נרדפים, היא מליצת קהלת 5); וכן המלות והמליצות: „חיים למות", „תביע באשה", „ימי מספר", „טוב אל טוב" — לקח ב"ס מספר קהלת.

1) וכה אמר הראב"ע בפירושו על התורה (שמות ד' י"ג): „כבר פרשתי כי כל „נא" במקרא כמו עתה, וככה דבר נא באזני העם".

2) בראשית (כ"א כ"ג) ועיין רש"י שם.

3) ישעיה (ט"ז ח').

4) ב"ב (דף י"ד).

5) קהלת (ט' יו"ד), ב"ס (י"ד ט"ז), קהלת (ג' ט"ו), ב"ס (ה' ד').

גם יזרח לנו עתה אור על הרבה מזמורים מספר תהלים, אשר רבים מן החוקרים החדשים החליטו עליהם, כי נכתבו בימי המכביים, וכעת נוכל לומר ברור, כי המזמורים האלה נכתבו בזמן קדמון, יען כי בן סירא, שהיה הרבה שנים לפני זמן המכביים, הזכיר אותם והשתמש במליצתם; גם הביא שני פסוקים מהם בלשונם, אחד: „להנחילם מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ" 1), והשני: „וירם קרן לעמו וגו'" 2), עוד נלמד לדעת, כי ב"ס יחס את החלק השני מישעיה, המתחיל: נחמו נחמו עמי וגו' לישעיה הנביא בעצמו, כי אמר עליו: „חזה אחרית וינחם אבלי ציון" 3); גם הזכיר ספר איוב ולקח הרבה ממליצתו, והביא ג"כ חצי פסוק ממנו בלשונו: „וזה חזיתי ואספרה" 4), ועל ידי כל אלה נהרסו ונתבטלו השערות רבות של החוקרים החדשים.

הנוסח העברי מב"ס מפיץ אור על ענין נפלא מאד: באיזה מקומות בתרגום היוני של ב"ס יש בהרבה כ"י באמצע הפרשיות מלות אחדות בלשון יונית, ועד עתה לא ידע איש מה טיבן, ואם שייכות הן להפרשיות של מעלה, או להפרשיות של מטה, ובכ" אחרים נשמטו המלות האלה לגמרי, כפי הנראה מפני שלא ידעו הסופרים פתרונן, וחשבו אותן למותר 5). אבל בספר ב"ס במקורו העברי נמצאו מלות אחדות באמצע העמוד והן עומדות שם למעלה בראש הענין. במקום אחד כתוב: „מוסר לחם ויין יחדו", ובמקום השני: „מוסר בושת", ובמקום השלישי: „שבח אבות עולם" 6), ומכאן

1) ב"ס (מ"ד כ"א), תהלים (ע"ב ח'), ובמקום „וירד" הנאמר שם כתב ב"ס להנחילם; על המזמור הזה בתהלים נאמר בראשו: „לשלמה", ובסופו: „כלו תפלות דוד בן ישי". אולם המבאר החדש לתהלים מר צבי פרץ חיות, בפירוש המדעי שלו, לא שת לבו לכל אלה, ואמר: „סגנונו (של המזמור הזה) יורנו כי נאמר לתהלת אחד ממלכי בית חשמונאי אחר נצחון" (?!). בכלל הרשה לעצמו מר צ"פ חיות בפירושו החדש לקלקל כמה וכמה פסוקים בספר תהלים, ע"י נוסחאות שונות שבדא מלבו.

2) ב"ס (נ"א ט"ו), תהלים (קמ"ח י"ד), וכן ב"ס (ז' י"ז) גל אל אל ורצה דרכו הוא כמו תהלים (ל"ז ה') גול על ה' דרכך.

3) ב"ס (מ"ח כ"ד).

4) שם (מ"ב ט"ו), איוב (ט"ו י"ז).

5) עיין בס' „דיא אפאקריפהען" מאת גוטמאנן (צד ע"ז הערה כ"ח).

6) ב"ס (ל"א י"ב), שם (מ"א ט"ז), שם (מ"ד א').

נראה דבר חדש, שלא שערו כל החוקרים עד הנה, כי הספר ב״ס בנוסח העברי היה נחלק מאז לא לפרשיות, רק לסדרים שונים, כמו שנחלק ספר משלי לחמשה סדרים, וכל סדר וסדר מספר ב״ס היה ענין בפני עצמו, וכתב אותם המחבר, כפי הנראה, בעתות שונות בימי חייו.

בתרגום היוני של ב״ס נשארו עוד באיזה כ״י שמות הסדרים כמו שהיו בבן סירא בנוף העברי, אבל בתרגום הסורי, שנעשה אחרי כן, אבד כל זכר למו. והן הנה המלות האחרות, הנמצאות באמצע הפרשיות בתרגום היוני, וכלן שייכות להענין שאחריהן, ואלו הם שמות הסדרים של ב״ס כסדרם, כפי שנמצאים בתרגום היוני ובגוף העברי: א) אמרי החכמה, ב) שבח החכמה, ג) תורת הפה, ד) בדבר הבנים, ה) שמירת הבריאות, ו) מהעבדים, ז) הראשים, ח) מוסר לחם ויין יחדו, ט) מוסר בשת, י) שבח אבות עולם, ומי יודע כמה שמות מסדרי ב״ס נשמטו עוד, ובעת נבין מפני מה לפעמים אמרו חז״ל: „ספרי בן סירא״ בלשון רבים 1), יען כי כל סדר היה נחשב בעיניהם כספר בפני עצמו.

ו.

על ידי ספר ב״ס בגוף העברי נודע כמו כן, שעוד לפני מלחמות המכביים, היתה לבני ישראל השגה גבוהה באלהות, ובכל נפשם שמרו את אמונת האחדות המוחלטת, שהיתה להם למורשה מאז. לא במאמין פשוט, כי אם כחוקר ופלוסוף גדול יתנה שמעון ב״ס תהלות ה׳ לאמר: „גבורת חכמתו תכן, אחד הוא מעולם, לא נוסף ולא נאצל, ולא צריך לכל מבין״ 2); וכמעט נמצא בדבריו מה שאמרו אחרי כן ע״ד תארי ה׳ ואחדותו רבים מחכמי ישראל הגדולים: רס״ג, גבירול, והרמב״ם. ומה גדלו ועמקו מחשבותיו על מעשי ה׳ ונפלאותיו בשירו (פרשה מ״ב) המתחיל: „אזכור נא מעשי אל״ וכו׳, ומסיים: וקץ דבר הוא הכל״ 3). השיר הזה אומר כלו כבוד להמחבר, כי רוח דעת

1) עיין תוספתא ידים (ב׳ י״ג).

2) ב״ס (מ״ב כ״א).

3) יש מחכמי העמים שרצו פה לשבש נוסח תרגום היוני, אך ע״י הנוסח העברי נראה בעת שתרגם כהוגן, עיין בספר דיא אפאקריפהען־פראג׳ע מאת קעערל (צד ר״ב).

יראת ה׳ נוספה בו, וממנו נלמד לדעת, כי אמונת אל אחד לא היתה אז בעמנו מצות אנשים מלמדה, נחלת אבות בלבד, ושהם השיגו את מציאות ה׳ ואחדותו על פי הדעת והחקירה, ועל כן לא נתפלא בראותנו אחרי כן ש„החסידים״, שיצאו לחזק את הרוח הלאומי יהדתי בקרב עמם בימי המכבים, הביטו בגועל נפש על אמונת עובדי האלילים, ועל ספורי ההבל של המיתולוגיא היונית, הנאותים רק לעם העומד עוד במצב הילדות, בעוד שהיהודים עזבו כבר את המצב הזה, והתרוממו על בשכלם. עוד בימי קדם היה ספר ב״ס יקר ונכבד בעיני העם מאד, ונחשב כמעט כאחד הספרים מכתבי הקדש, וכבר שאמרו עליו חז״ל: „ומשולש בכתובים״ 1), ואמרו עוד: „מילי מעליותא דאית ביה דרשינן להו״, והזכירו דבריו בכמה מקומות בתלמוד ומדרש ובתנא דבי אליהו 2). וכן השתמשו במליצתו הפייטנים הקדמונים, כמו יוסי בן יוסי, ר״א הקליר ורס״ג 3), ולמדו ממנו הרבה דברים.

ובשימנו לב אל כל זה, תתיצב לפנינו שאלה גדולה: מדוע חשבו חז״ל את הספר ב״ס בין „הספרים החיצונים״, ודחו אותו ביד אחת 4), עד שאבד מתוך הקהל?

והנה הטעם שנתנו חז״ל, משום דכתיב ביה: „זלדקן קורטמן עבדקן סכסן״, וכדומה 5), אינו מתקבל על הלב, כי ב״ס, גבר חכם בעוז, לא כתב בספרו דברי תפל כאלה, וכל מאמריו בחונים וצרופים כזהב. המלות האלו נוספו אחרי כן מאנשי לצון בההעתקה הארמית 6). לדעת גייגר נדחה הס׳ ב״ס, כי מדבריו בפרשה מ״א ד׳ נראה שכפר בהשארת הנפש 7), אבל דברי ג׳ אינם נכונים, כי הנוסח המשובש של

---

1) בבא קמא (ד׳ ל״ב).

2) המאמר בתנא דבי אליהו (פרק א׳) יום טוב משכחת רעה וכו׳, נמצא בב״ס (י״א ז׳).

3) הפיוט הנפלא: אמת מה נהדר היה כהן גדול וכו׳, הנמצא במוסף יו״כ, הוא ע״פ ב״ס (נ׳ ה׳). עיין דברי שי״ר בבכורי העתים לשנת תק״ץ (צד קט״ז).

4) נבונים דברי בעל מאור עינים, שאמר: ספר בן סירא אינו נדחה מחז״ל אלא ביד אחת, עיין אמרי בינה (פרק ב״ב) בסופו.

5) סנהדרין (ק׳ ע״ב).

6) ב״ס תורגם מהר ללשון ארמית, והיה מצוי לרוב בידי העם, וחז״ל הביאו מאמרים ממנו פעם בעברית ופעם בארמית.

7) עיין מאמרו במ״ע לדורשי חכמת הקדם כרך י״ב (צד תקל״ח).

תק"ם ות"י התעה אותו, ולא ראה הנוסח הנכון של ב"ס 1). אבל התשובה הנכונה על השאלה הזאת היא, כי עוד בזמן קדמון רצו ראשי החדר לגנוז ספר משלי, שה"ש וקהלת, מפני שהם אומרים משלות ואינם מן הכתובים, ר"ל, שלא נכתבו ברוח הקדש, עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותן, ונתקבלו בין כתבי הקדש 2). ובזמן הקדמון ההוא, כפי הנראה, לא היתה השקפת העם על כה"ק דומה להשקפתנו עתה: בעינינו כתבי הקדש יקרים ונכבדים מאד, ואמרי מוסר ולקח טוב שנמצאים בהם, אף כי נכתבו לפני אלפי שנה, נראים לנו כטובים ונכוחים לכל דור ודור, אבל בימים הקדמונים לא כן חשבו, בעיניהם יקרו משלי בן סירא, בן תגלא ובן לענה יותר מלקח כתבי הקדש, יען כי נכתבו בזמן אחרון וקרובים מאד לחייהם, ולא פג טעמם מזוקן, ועל כן שמו המון העם אז כל מעינם בספר ב"ס, עד שיצאו לדרוש דבריו ברבים, כמו שנראה מדברי רב יוסף, שאחר שאמר בעצמו: „אף בספר בן סירא אסור למיקרי", הוסיף על זה עוד: „מילי מעליותא דאית ביה דרשינן להו", כלומר (כאשר היטיב רש"י לפרש), אמרינן להו בפרקא ומשמעינן להון לכולי עלמא 3). ובאשר שאל ינאי מלכא לשמעון בן שטח: „ולא יתבת בין מלכא למלכתא", השיב לו: „בספר בן סירא כתיב: „סלסלה ותרוממך ובין נגידים תושיבך" 4). והביא לו את הפסוק מן ב"ס, ולא הפסוק הדומה לו שיש במשלי, מפני שכפי הנראה ידע ר' שמעון בן שטח

---

1) עיין להלן הדברים בפרטות.

2) עיין אבות דר"נ (פ' א'), ועיין בספרי „מחקרי קהלת בן דור" (צד יד"ד).

3) סנהדרין (ק' ע"ב). ונכונים דברי הריטב"א (ב"ב ל"ה ע"ב) וז"ל: „כתוב בספר בן סירא, אע"פ שקראוהו בסנהדרין ספרים חיצונים, שמעינן שלא אסרו שם אלא לעשות ממנו קבע, אבל מ"מ ראוי להגות בו ללמוד ממנו חכמה ומוסר".

4) המאמר הזה נמצא גם בת"ס: חביבה ותרוממנך ובינת שליטנא תותביונך, עיין ב"ס הוצאת בן זאב (ו' ל"ב) ועיין ירושלמי ברכות (פ"ז ה"ב) ובן נזיר (פ"ה ה"ג); ולפי דברי רבנו האי ותוס' ערובין (ד' ס"ה) נראה, כי היה לפניהם גם בתלמוד בבלי הנוסח כמו בתלמוד ירושלמי: ובין נדיבים תושיבך (ברכות ד' מ"ח), ובאמת המאמר של ב"ס יותר נאוה על שאלת ינאי המלך, ועיין במ"ע לבראן לשנת תרס"ח (צד שי"ב).

שינאי רגיל בו יותר מבמשלי שלמה 1). מכל זה נראה שספר בן סירא, היה חביב בעיני המון העם מאד, עד שהיה אחרי כן לספר משלים, שמדבריו לקחו משל לכל ענין, ואמרו סתם: „המשל אומר" 2). וכראות חז"ל שאפשר הדבר, כי הספרים שנכתבו בזמן אחרון, כמו ספר בן סירא, בן תגלא יכדומה, ידחו וישכיחו ברבות הימים את כתבי הקדש שנכתבו בזמן קרמון 3) — אז יצאו יעשו הפרש גדול בין ספרי הקדש, ובין הספרים שנכתבו אחריהם, וגזרו שכתבי הקדש מטמאים הידים, כי „לפי חבתן היא טומאתן", אבל ספרי בן סירא וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך אינן מטמאים הידים 4); כי ראו חז"ל שהשעה צריכה לכך ועת לעשות לה', יען כבר פרץ אז הריב בין הפרושים ובין הצדוקים בפירוש כמה דברים מן כתבי הקדש. אך הצדוקים התנגדו לזה מאד, ואמרו: „קובלים אנו עליכם פרושים" וכו' 5). ועוד הוסיפו חז"ל ואמרו: „ספרים חיצונים כגון ספרי בן סירא וספרי בן לענה, אבל ספרי המירם וכל ספרים שנכתבו מכאן ואילך 6) הקורא בהן כקורא באגרת, מאי טעמא, ויותר מהמה בני הזהר וגו', להגיון נתנו ליגיעה לא נתנו". וכונתם, כי ספרים חיצונים כמו ספרי ב"ס, בן לענה ודכותיה, הנקראים בשם ספרי המירם 7), וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך, היינו מזמן שנחתמו הכ"ד ספרים, הקורא בהם כקורא באגרת, יען להגיון נתנו, לקרוא בהם דרך עראי מותר, אבל להגות בהם תמיד, כמו שנאמר על כתבי הקדש: והגית בו יומם

1) משלי (ד' ח').

2) מדרש רבה (שמות פרשה כ"א) ומדרש תנחומא (חקת א') וכדומה.

3) והדבר הזה מצוי מאד, כמו שהספר מחברת מנחם בן סרוק השביח את ספר האגרון לרס"ג, וספר השרשים לרד"ק השביח את מחברת מנחם, וכדומה.

4) עיין תוספתא ידים (ב' י"ג).

5) עיין מס' ידים (ד' ו').

6) „ולדעתי מלת „אבל" פה הוראתו כמו (בראש' מ"ב כ"א) אבל אשמים אנחנו, שענינו: אמנם כן.

7) עיין בספר מאור עינים בחלק אמרי בינה פרק שני, ונכונים מאד דבריו שאמר: „ובדרך כלל יקראו ספרי מירם, כל הספרים חוץ מכתבי הקדש וכו', ושמעתי שהכונה בו לאומירו משורר יוני, ולדעתי אין פירושו רק שטות בלשון יון".

ולילה 1), אסור. וכל מה שיש לך לדרוש ולחדש, צריך שתמצא לו רמז רק בכתבי הקדש, ואפילו בדרך רחוקה או באסמכתא בעלמא.

ובאשר אבד הספר בן סירא את קדושתו, אבד אחרי כן גם את חנו בעיני העם, ולא נשמר כראוי כמו כתבי הקדש מידי בעלי המסורה, ונפלו בו שגיאות רבות, ונלקה בחסר ויתר, ונוספו בו הרבה תקוני סופרים בשולי הגליונות, ובסוף אבד דספר ב״ס בנוסח העברי לגמרי, כמו שאבדו גם חבריו ספר בן תגלא ובן לענה, ועוד ספרים רבים יקרי ערך. ועלינו להודות לחז״ל שנשארו אצלם לפליטה הרבה מאמרי ב״ס היקרים, ע״פ נוסח טוב וישר מן הב״י השלם שהיה בידם, ואין זכרון להם בתרגום היוני והסורי 2), וכפי הנראה הוא המהדורא השניה שיצאה מאת המחבר בהוספות ותקונים, ורק על פי נס נצלו מאמרי ב״ס אלה, משטף הזמן ומאבדן עולם.

אודיכה, י״ד אדר א׳, תר״ע.

1) יהושע (א׳ ח׳).

2) גם יתכרו בנוסח העברי שנמצא עתה, והנני לתת להם מקום בספר הזה, ולבאר את כונתם אל נכון.

א.

א כָּל חָכְמָה מֵיהוָה   וְעִמּוֹ הִיא לְעוֹלָמִים׃
ב חוֹל יַמִּים וְנִטְפֵי מָטָר   וִימוֹת עוֹלָם מִי יִמְנֶה׃
ג רוּם שָׁמַיִם וְרֹחַב אָרֶץ   וְעֹמֶק תְּהוֹם מִי יַחְקֹר׃
ד מִכָּל אֵלֶּה רַבָּה הַחָכְמָה   וּגְבָרָה הָאֱמֶת מֵעוֹלָם׃
ה שֹׁרֶשׁ הַחָכְמָה לְמִי נִגְלָה   וּמַעֲרֻמֶּיהָ מִי יָדָע׃
ו אֶחָד הוּא נוֹרָא בִּלְבַדּוֹ   אֱלֹהִים מוֹשֵׁל עַל כָּל אוֹצָרֶיהָ׃
ז הוּא בְחָנָהּ וְרָאָהּ וּסְפָרָהּ   וּנְתָנָהּ וּפִלְּגָהּ לְכָל מַעֲשָׂיו׃
ח אֶל כָּל בָּשָׂר כִּרְצוֹנוֹ נְתָנָהּ   וַיִּתְּנָהּ לְאֹהֲבָיו׃
יא יִרְאַת יְהוָה כָּבוֹד וִיקָר   וּגְדֻלָּה וַעֲטֶרֶת תִּפְאָרֶת׃
יב יִרְאַת יְהוָה מְשַׂמַּחַת לֵב   וְנוֹתֶנֶת שִׂמְחָה וָחֵן וְאֹרֶךְ יָמִים׃
יג יְרֵא יְהוָה תִּיטַב אַחֲרִיתוֹ   וּבְאַחֲרִית יָמָיו יִתְבָּרֵךְ׃
יד רֵאשִׁית חָכְמָה יִרְאַת יְהוָה   וְעִם נֶאֱמָנִים נוֹצְרָה בַּבָּטֶן׃
טו עִם אַנְשֵׁי אֱמֶת מֵעוֹלָם הוּכָנָה   וְעִם זַרְעָם נֶאֱמָן חַסְדּוֹ׃
טז רֵאשִׁית חָכְמָה יִרְאַת יְהוָה   וּמַרְבָּה שָׁלוֹם וְחַיִּים וּמַרְפֵּא׃
יז כָּל אוֹצָרֶיהָ תְּמַלֵּא חֶמְדָּה   וְאַסָמֶיהָ בִּתְבוּאָתָהּ׃

א. (א) שתי הפרשות הראשונות ופסוקים אחדים מפרשה ג׳, לא נמצאו בגוף העברי; כדי למלאות את החסר, נעתקו הפרשות האלה לשפת עבר מן ת״י ות״ס, ע״י הח׳ ד״ר קאמענעצקי, ואנכי מצאתי לבאר אותן בקצור. (ב) כמו (ירמיה ל״ג כ״ב) ולא ימד חול הים. **(ג)** על דרך הכתוב (משלי כ״ה ג׳) שמים לרום וארץ לעמק. (ה) כמו (איוב כ״ו ו׳) ערום שאול נגדו. (ז) ע״ד הכתוב (איוב כ״ח כ״ז) אז ראה ויספרה וגו׳. (יד) ראש הכתוב (תהלים קי״א י׳ ומשלי א׳ ז׳) הביא ב״ס כאן ג׳ פעמים בזה אחר זה. **ועם נאמנים נוצרה בבטן**, כונתו כמו שנאמר בירמיה (א׳ ה׳) בטרם אצרך בבטן ידעתיך וגו׳. (יז) ת״ס: תמלא הכמה. הנוסח של ת״י: תמלא חמדה והוא נכון.

יח רֵאשִׁית חָכְמָה יִרְאַת יְהוָֹה   וּתְרַוֵּה בְּרֹב תְּבוּאָתָהּ׃
יט מַטֵּה עֹז הִיא וּמַשְׁעֵנָה   תְּהִלָּה וּכְבוֹד עוֹלָם לְכֹל הַהוֹלֵךְ אַחֲרֶיהָ׃
כ שָׁרָשֶׁיהָ לְעוֹלָם   וַעֲנָפֶיהָ אֹרֶךְ יָמִים׃
כא אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ יֶהְגֶּה בָּהּ   וְטוֹבָה הִיא לוֹ מִכָּל אוֹצָר׃
כב אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ יִקְרַב אֵלֶיהָ   וּבְפִקּוּדֶיהָ יִשְׁתַּעֲשַׁע׃
כג עֲטֶרֶת עוֹלָם תָּשִׁית עָלָיו   וּזְכוּת עוֹלָמִים בֵּין קְדוֹשִׁים׃
כד יִשְׂמַח בָּהּ וְתִשְׂמַח בּוֹ   וּבַל תַּעַזְבֵהוּ לְעוֹלָם וָעֶד׃
כה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים יִשְׂמְחוּ בָהּ   וִיסַפְּרוּ כָּל תְּהִלַּת יְהוָֹה׃
כו הַסֵּפֶר הַזֶּה כֻּלּוֹ מָלֵא מִמֶּנָּה   אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ יִשְׁמַע וְיַעֲשֶׂה׃
כז שְׁמָעוּנִי יִרְאֵי אֱלֹהִים   וְהַאֲזִינוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ לִדְבָרָי׃
*כז מִי הֶחָפֵץ לָרֶשֶׁת אוֹתָהּ   נַחֲלַת עוֹלָם וְשִׂמְחָה רַבָּה׃
כח כָּל דְּבָרַי שְׁמַע וַעֲשֵׂה   וְתִכָּתֵב בְּסֵפֶר הַחַיִּים׃
כט אֱהַב יִרְאַת יְהוָֹה   וְאַשֵּׁר בָּהּ לִבְּךָ וְאַל תִּירָא׃
ל קְרַב וְאַל תְּאַחֵר   וְתִמְצָא חַיִּים לְנַפְשֶׁךָ׃
*ל וְכַאֲשֶׁר תִּהְיֶה קָרוֹב   כְּגִבּוֹר וּכְאִישׁ חָיִל׃
לא בְּנִי אַל תְּכַזֵּב בְּיִרְאַת יְהוָֹה   וְאַל תִּקְרַב אֵלָיו בְּלֵב וָלֵב׃
לב וְאַל תִּתְכַּבֵּד בָּהּ לְעֵין אָדָם   וּבִשְׂפָתֶיךָ הִזָּהֵר מְאֹד׃
לג אַל תְּשַׁנֶּה מַאֲמָרוֹ וְאַל תִּירָא   וְאַל תָּבִיא קְלָלָה עַל נַפְשֶׁךָ׃

(כה) כמו שנאמר ב"ס להלן (מ"ב י"ז) לא הספיקו קדושי אל לספר נפלאות ה'. (כח) מזה התפלה העתיקה: אבינו מלכנו כתבנו בספר חיים; וכן הנוסח בסדר רב עמרם גאון (צד מ"ה) וכן אמרו חז"ל (ר"ה ד' ט"ז) „שלשה ספרים נפתחין" וכו'. (*ל) ר"ל, כאשר תקרב תהיה כגבור וכו'. (לא) ביראת ה' אל תשקר בדרך המתקדשים והמטהרים לפני בני אדם.

לד פֶּן יְגַלֶּה יְהוָה מִסְתָּרֶיךָ וּבְתוֹךְ קָהָל יַפִּילֶךָ:

לה כִּי הִתְגָּאִיתָ בְּיִרְאַת אֱלֹהִים וְתוֹךְ לִבְּךָ מָלֵא נְקָלָה:

ב.

א בְּנִי אִם תִּקְרַב לַעֲבוֹד אֶת יְהוָה הָכֵן נַפְשְׁךָ לְכָל נִסָּיוֹן:

ב הָכֵן לִבְּךָ וְהִתְחַזֵּק וְאַל תִּבָּהֵל בְּיוֹם אֵד:

ג הִדָּבֶק בּוֹ וְאַל תָּסוּר לְמַעַן תִּגְדַּל בְּאַחֲרִיתֶךָ:

ד כָּל הַבָּא עָלֶיךָ קַבֵּל וּבְשִׁבְרְךָ הַאֲרֵךְ רוּחַ:

ה כִּי בָאֵשׁ יִבָּחֵן זָהָב וּבְנֵי אָדָם בְּכוּר עֹנִי:

ו הַאֲמֵן בּוֹ וְהוּא יַחֲזִיק בָּךְ יַשֵּׁר אֹרְחוֹתֶיךָ וְקַוֵּה אֵלָיו:

ז יִרְאֵי יְהוָה חַכּוּ לְחַסְדּוֹ וְאַל תִּטּוּ פֶּן תִּפֹּלוּ:

ח יִרְאֵי יְהוָה הַאֲמִינוּ בוֹ וְהוּא לֹא יָלִין שְׂכַרְכֶם:

ט יִרְאֵי יְהוָה קַוּוּ לְטוֹב וּלְשִׂמְחַת עוֹלָם וָחֶסֶד:

י הַבִּיטוּ לְדוֹרוֹת רִאשׁוֹנִים מִי הֶאֱמִין בַּיהוָה וַיֵּבוֹשׁ:

*י אוֹ מִי בָטַח בּוֹ וְנֶעֱזָב אוֹ מִי קָרָא אֵלָיו וְלֹא נַעֲנָה:

יא כִּי רַחוּם וְחַנּוּן יְהוָה וְסוֹלֵחַ לַעֲוֹנוֹת וּמוֹשִׁיעַ בְּעֵת צָרָה:

יב אוֹי לְרַבֵּי לֵב וּרְפֵה יָדַיִם וְלָרָשָׁע עִקֵּשׁ דְּרָכַיִם:

יג אוֹי לְלֵב אֲשֶׁר לֹא יַאֲמִין וְאַף הוּא לֹא יָקוּם:

יד אוֹי לָכֶם אוֹבְדֵי תִקְוָה וּמַה תַּעֲשׂוּ בִּפְקוֹד יְהוָה:

טו יִרְאֵי יְהוָה לֹא יַמְרוּ בִדְרָכָיו וְאוֹהֲבָיו יִצְּרוּ אָרְחוֹתָיו:

טז יִרְאֵי יְהוָה יְבַקְשׁוּ רְצוֹנוֹ וְאֹהֲבָיו יִלְמְדוּ תוֹרָתוֹ:

ב. (א) אחר שהבטיח ב"ס סקודם כל טוב ליראי ה', בא כאן להזהיר את התם והישר לבל יבהל בבוא עליו איד וצרה, כי ה' צדיק בוחן. (טו) שנה ושלש דבריו פה כמו להלן (ל"ב ט"ז) ירא ה' וכו'.

יז יִרְאֵי יְהוָה יָכִינוּ לְבָבָם ג׳ לְפָנָיו יַכְנִיעוּ רוּחָם:
יח נִפֹּל בְּיַד יְהוָה וְלֹא בְּיַד אָדָם כִּי כְגָדְלוֹ כֵּן חַסְדּוֹ:

ג.

א שִׁמְעוּ בָנִים מִשְׁפַּט אָב וַעֲשׂוּ לְמַעַן תִּחְיוּ:
ב כִּי יְהוָה כִּבֵּד הָאָב לִפְנֵי הַבָּנִים
וּמִשְׁפַּט הָאֵם קִיֵּם עַל יְלָדֶיהָ:
ג מְכַבֵּד אָב תְּכֻפַּר חַטָּאתוֹ וְגוֹנֵז אוֹצָר מְכַבֵּד אִמּוֹ:
ה מְכַבֵּד אָבִיו יִשְׂמַח בִּבְנוֹ וּתְפִלָּתוֹ יִשְׁמַע וְיַעֲנֶה:
ו מְכַבֵּד אָבִיו יִרְבּוּ יָמָיו וּגְמוּל אֱלֹהִים [עַל] מְכַבֵּד אִמּוֹ:
ז בְּנִי בְּמַאֲמָר וּבְמַעֲשֶׂה כַּבֵּד אָבִיךָ
עֲבוּר יַשִּׂיגוּךָ כָּל בְּרָכוֹת:
ח בִּרְכַּת אָב תְּיַסֵּד שֹׁרֶשׁ וְקִלְלַת אֵם תִּנְתֹּשׁ נֶטַע:
ט אַל תִּתְכַּבֵּד בִּקְלוֹן אָבִיךָ כִּי לֹא כָבוֹד הוּא לָךְ:
י כְּבוֹד אִישׁ כְּבוֹד אָבִיו וּמַרְבֶּה חֵטְא מְקַלֵּל אִמּוֹ:

(יח) ע״ד הכתוב (ש״ב כ״ד י״ד) נפלה נא ביד ה׳ וגו׳; וב״ס אהב להשתמש במליצת כתבי הקדש.

ג. (ב) ומשפט האם וכו׳, ר״ל אִשֵּׁר וקים ה׳ איך מחויבים הבנים לכבד האם, וכן ת״ס: „ודינא דאמרא על ילדיה שרר״. (ז) עד כאן דברי בן סירא ע״פ ת״י ות״ס, מכאן ואילך יבואו דבריו ע״פ נוף העברי שנמצא כעת. (י) ת״י תרגם כאן לא כהוגן: „כבוד אביו הוא כבוד לבן״. פה ולהלן נחוץ לקרא „כבוד אביו״, ולא כבוד אביו, וכן הוא לשון חז״ל: „אלו דברים שאין להם שיעור״ וכו׳, „כבוד אב ואם״ (פאה משנה א׳ וירושלמי שם). ומרבה חטא מקלל אמו, ת״י ע״פ נסח משובש כך: „וחרפה לבנים קלון אם״, אך ת״ס פתר לנכון: וחובא ארבא מן דמצער לאמה. לפי תרגומו יצאו י״ל ור״ס לנסח: מקלה אמו, כמו (דברים כ״ז ט״ז); אולם לא ראו שיש למלת מקלל שתי הוראות, קללה ובזיון, כמו (ש״א ג׳ י״ג) מקללים להם בניו (דברים כ״א כ״ג), קללת אלהים תלוי, ושם אמר רש״י לנכון בדרך כלל: „כל קללה שבמקרא לשון הקל וזלזול, וכן תרגום יונתן: ארום קלילותא קדם אלהא״.

יא בְּנִי הִתְחַזֵּק בִּכְבוֹד אָבִיךָ וְאַל תַּעַזְבֵהוּ כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ׃

יב וְגַם אִישׁ יֶחְסַר מַדָּעוֹ עָזֹב לוֹ וְאַל תַּכְלִים אוֹתוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו׃

יג צִדְקַת אָב לֹא תִמָּחֶה וּתְמוּר חַטָּאת הִיא תִנָּתַע

יד בְּיוֹם צָרָה תִזָּכֶר לָךְ כְּחֹם עַל כְּפוֹר לְהַשְׁבִּית עֲוֹנֶיךָ׃

טו כִּי מֵזִיד בּוֹזֶה אָבִיו וּמַכְעִיס בּוֹרְאוֹ מְקַלֵּל אִמּוֹ׃

טז בְּנִי בְּעָשְׁרְךָ הִתְהַלֵּךְ בַּעֲנָוָה יְתֶאֱהַב כְּנוֹתֵן מַתָּנוֹת

(יא) ר"ם מנסח פה בטעות ע"פ ת"י: החזק וכו' ואל תעצבהו כל ימי חייו; ש' וי"ל אחזו בנוסח: „אל תעצבהו", ת"ם תרגם פה לנכון: ולא תשבוק איקרה כל יומי חייך; התחזק, כמו (מ"א כ' כ"א) לך התחזק, וכונת ב"ם: בני התחזק כל פעם ביותר בכבוד אביך, ואל תעזוב הכבוד אב ההוא כל ימי חייך. (יב) ת"י ♦פג רוחו סבול אותו, ת"ם: בטל מדע שבוק לה, וי"ל ור"ם וכדומה עמלו לפרש המלות עזוב לו, אבל לא ראו שת"י ות"ם לא תרגמו כהוגן, והמלות „עזוב לו" נמשכות באמת למטה: עזוב לו ואל תכלים אותו, וכונת ב"ם אם יראה הבן שע"י זקנה סר מעט שכל אביו, אל יבוא לישר דרכו או להראות לו חסרונותיו, אלא יעזוב אותו לדבר ולעשות מה שירצה, ואל יכלים אותו, וככה יתנהג כל ימי חייו של אביו. (יג) תק"ם: היא תנטע, ובזה אחזו ת"י ות"ם וכל המפרשים, אבל מלת תנתע בפנים היא כמו (איוב ד' י') ושני כפירים נתעו, עיין שרשי רד"ק ערך לתע, מל' עקירה ושרוש, וב"ם אהב להשתמש בשרשים בודדים שיש בכה"ק. חטאת, איננה פה עון וחטא כ"א עונש, כמו (זכריה י"ד י"ט) „זאת תהיה חטאת מצרים"; צדקה, כמו (בראש' ט"ו ה') ויחשבה לו צדקה, וכונת ב"ם הצדקה שעשה הבן לאביו לא תמחה, ותחליף לו העונש הקשה שנגזר עליו, ולא עוד אלא שהצדקה ההיא תעקור ותשרש עונשו לגמרי, ולפי זה תנתע מגביל היטב לעומת להשבית עוניך שאמר ב"ם מיד. (יד) כאשר תבוא עת צרה על האדם, כמו (נחום א' ז') „טוב ה' למעוז ביום צרה", אז תזכר לו הצדקה והחסד שעשה לאביו, והצדקה הזאת תהיה כחום על כפור, להשבית העונות שלו. (טו) מזיד מי שעושה רע ברצון, כמו בלשון חז"ל, ובמקרא (שמות י"ח י"א) „אשר זדו עליהם". (טז) ת"ם תרגם סוף הפסוק כך: „ומן גברא דיהב מוהבתא ירחמינך", והיוני תרגם: „ותאהב מכל איש", אבל שניהם טעו בפירוש המלות: „מנותן מתנות", כי באמת „נותן מתנות" הוא כאן תואר לה', וכן אמר ב"ם להלן (י"א כ') מתן צדיק וכו'

יז מְעַט נַפְשְׁךָ מִכֹּל גְּדוֹלוֹת עוֹלָם וְלִפְנֵי אֵל תִּמְצָא רַחֲמִים:

יח כִּי רַבִּים רַחֲמֵי אֱלֹהִים וְלַעֲנָוִים יְגַלֶּה סוֹדוֹ:

יט פְּלָאוֹת מִמְּךָ אַל תִּדְרוֹשׁ וּמְכֻסֶּה מִמְּךָ אַל תַּחְקוֹר:

כ בַּמֶּה שֶׁהוּרְשֵׁיתָ הִתְבּוֹנֵן וְאֵין לְךָ עֵסֶק בְּנִסְתָּרוֹת:

כא וּבְיוֹתֵר מִמְּךָ אַל תֵּמֵר כִּי רַב מִמְּךָ הָרְאֵיתָ:

כב כִּי רַבִּים עֶשְׁתּוֹנֵי בְּנֵי אָדָם וְדִמְיוֹנוֹת רָעוֹת מַתְעוֹת:

כג בְּאֵין אִישׁוֹן יֶחְסַר אוֹר וּבְאֵין דַּעַת תֶּחְסַר חָכְמָה:

כד לֵב כָּבֵד תִּבְאַשׁ אַחֲרִיתוֹ וְאוֹהֵב טוֹבוֹת יִנְהַג בָּהֶם:

כה לֵב כָּבֵד יִרְבּוּ מַכְאוֹבָיו וּמִתְחוֹלֵל מוֹסִיף עָוֺן עַל עָוֺן:

כו אַל תָּרוּץ לְרַפְּאוֹת מַכַּת לֵץ כִּי אֵין לָהּ רְפוּאָה
כִּי מִנֶּטַע רַע נִטְעוֹ:

כז לֵב חָכָם יָבִין מִשְׁלֵי חֲכָמִים וְאֹזֶן מַקְשֶׁבֶת לְחָכְמָה תִּשְׂמָח:

זעוד בתארים שונים תאר בן סירא את ה', וכונתו היא כך: בני התהלך בעשרך בעניה, ואז תהיה אהוב לה', הנותן לך את העשירות מתנה. אין לאדם להתנאות בעשרו כי, אם ירצה ה', יקחהו ממנו ויתננו לאחר. (יח) ע"ד הכתוב (תהלים כ"ה י"ד) סוד ה' ליראיו. (יט) המאמר הזה הובא בשם ב"ס בבבלי (חגיגה ד' י"ב) ובירושלמי שם (פ"ב ה"א) ובמד"ר (בראש' פח); אבל הדבריב האלה נאמרו שם רק ע"פ מליצת ב"ס, ולא בלשונו ממש, ואך בטעות חשבו רבים שזה הוא נוסח אחר מן ב"ס. (כא) תמר, כמו (שמות כ"ג כ') אל תמר בו, וכונת ב"ס: אל תהיה איש מרי לחקור יותר ממה שחורשית, כי רב וכבד ממך להבין את אישר הראית כבר. (כג) בב"י ש' יבוא פה הפסוק: לב כבד תבאש וכו', אבל יותר נראה שפה מקום הפסוק: באין אישון וכו', וכן הוא בדר הפסוקים בת"י ות"ס. (כד) לב כבד, איש כילי ורע עין; ומי שאוהב לעשות טובות לאחרים, יעסוק בהן תמיד ולא תבאש אחריתו. (כה) ר"ס תִּקֵן על פי ת"ס: ומתהולל; אבל באמת צריך לקרוא מתחולל, ובן סירא אמר באן מה שאמר איוב (ט"ו כ') כל ימי רשע הוא מתחולל; והכונה היא: מי שמוסיף עון על עון — והוא הרשע — מתחולל, כלומר יחיל ויפחד תמיד, וע"פ זה מקבילה מלת מתחולל לעומת „ירבו מכאוביו".

כח אֵשׁ לוֹהֶטֶת יְכַבּוּ מַיִם   כֵּן צְדָקָה תְּכַפֵּר חַטָּאת׃
כט פּוֹעֵל טוֹב יִקְרָאֶנּוּ בִּדְרָכָיו   וּבְעֵת מוֹטוֹ יִמְצָא מִשְׁעָן׃

ד.

א בְּנִי אַל תַּלְעֵג לְחַיֵּי עָנִי   וְאַל תַּדְאִיב נֶפֶשׁ עָנִי וּמַר נָפֶשׁ׃
ב דּוֹוֶה נֶפֶשׁ חֲסֵרָה אַל תָּפוּחַ   וְאַל תִּתְעַלֵּם מִמַּדְכְּדַךְ נָפֶשׁ׃
ג אַל תַּחְמִיר מְעֵי דָךְ   וְקֶרֶב עָנִי אַל תַּכְאִיב׃
ד אַל תִּמְנַע מַתָּן מִמִּסְכֵּנֶךָ   וְלֹא תִבְזֶה שְׁאֵלוֹת דָּל
וְלֹא תִתֵּן לוֹ מָקוֹם לְקַלְלֶךָ׃
ה צוֹעֵק מַר רוּחַ בִּכְאֵב נַפְשׁוֹ   וּבְקוֹל צַעֲקָתוֹ יִשְׁמַע צוּרוֹ׃
ו הַאֲהֵב נַפְשְׁךָ לָעֵדָה   וּלְשִׁלְטוֹן עוֹד הַאֲכֵף רֹאשׁ׃
ז הַט לֶעָנִי אָזְנֶךָ   וַהֲשִׁיבֵהוּ שָׁלוֹם בַּעֲנָוָה׃
ח הוֹשַׁע מוּצָק מִמְּצִיקָיו   וְאַל תָּקוּץ רוּחֲךָ בְּמִשְׁפַּט יֹשֶׁר׃
ט הֱיֵה כְּאָב לִיתוֹמִים   וּתְמוּר בַּעַל לְאַלְמָנוֹת׃
י וְאֵל יִקְרָאֲךָ בֵּן   וִיחָנְּךָ וְיַצִּילְךָ מִשָּׁחַת׃
יא חָכְמוֹת לִמְּדָה בָנֶיהָ   וְתָעִיד לְכָל מְבִינִים בָּהּ׃

(כט) פועל טוב, פה תאר לה', כמו „נותן מתנות"; יקראנו, א' תמורת ה', כמו (בראש' מ"ב ד') יקראנו אסון; וכן אמרו הז"ל (מד"ר דברים פ"ב) כל מקום שאתה הולך אלהיך עמך.

ד. (ב) עיין למעלה במבוא; תפוח, כמו (ירמיה ט"ו ט') נפחה נפשה. (ו) האכף ראש, כמו (מיכה ו' ו') אִכַּף לאלהי מרום, ובכ"י בטעות הכאף. (י) כמו (תהלים ב' ז') בני אתה (ירמיה ל"א כ') הבן יקיר לי אפרים. (יא) ע"ד הכתיב (משלי ט' א') חכמות בנתה ביתה, וכמו שאמר שם הראב"ע: „הפעל ביחיד אף כי השם ברבים, שעל כל אחד ואחד ידבר", ותעיד וכו', ת"י: ותעזור, ת"ס: ותאיר; י"ל מנסח ותעיר; אך ר"ם אחז בנוסח ותעיד, ולדעתו הוראת המלה כמו ותדרוש; ולדעתי מלת „ותעיד" היא כמו (בראש' מ"ג ג') העיד בנו האיש, שהוא לשון אזהרה והתראה; גם לא ידעו התרגומים היוני והסורי והמפרשים הרבים, שהמאמר השני הבא אחריו: „אהביה אהבו

יב אֹהֲבֶיהָ אָהֲבוּ חַיִּים   וּמְבַקְשֶׁיהָ יָפִיקוּ רָצוֹן מֵיהוָֹה׃
יג וְתֹמְכֶיהָ יִמְצְאוּ כָבוֹד מֵיהוָֹה   וְיִחֲנוּ בְּבִרְכַּת יְהוָֹה׃
יד מְשָׁרְתֵי קֹדֶשׁ מְשָׁרְתֶיהָ   וֵאלֹהִים בֵּית מוֹשָׁבָהּ אָהֵב׃
טו שׁוֹמֵעַ לִי יִשְׁפֹּט אֱמֶת   וּמַאֲזִין לִי יִחַן בְּחַדְרֵי מִבָּיִת׃
טז כִּי בְּהִתְנַכֵּר אֵלֵךְ עִמּוֹ   וּלְפָנִים אֶבְחָרֶנּוּ בְּנִסְיוֹנוֹת׃
יז וְעַד עֵת יִמָּלֵא לִבּוֹ בִּי   אָשׁוּב אֲאַשְּׁרֶנּוּ וְגָלִיתִי לוֹ מִסְתָּרַי׃

יח אִם יָסוּר וּנְטוֹתִיהוּ   וַאֲסַרְתִּיהוּ בָּאֱסוּרִים׃
יט אִם יָסוּר מֵאַחֲרַי אַשְׁלִיכֶנּוּ   וַאֲסַגְּרֶנּוּ לַשֹּׁדְדִים׃
כ בְּנִי עֵת הָמוֹן שְׁמֹר וּפְחַד מֵרָע   וְאֶל נַפְשְׁךָ אַל תֵּבוֹשׁ׃
כא כִּי יֵשׁ בֹּשֶׁת מַשְּׂאַת עָוֹן   וְיֵשׁ בֹּשֶׁת כָּבוֹד וָחֵן׃
כב אַל תִּשָּׂא פָנֶיךָ עַל נַפְשֶׁךָ   וְאַל תִּכָּשֵׁל לְמִכְשׁוֹלֶיךָ׃

חיים" וכו', אינו ענין חדש בפני עצמו, רק סובב למעלה, וזאת תעיד ותזהיר החכמה לכל מבינים בה לאמר: אהביה אהבו חיים וכו'. (יב) בכ"י נכתב השם בנ' יודי"ן וכן היה נהוג מאז בישראל, עיין בספר „בן נרני" מאת פלאק (צד ס"ג). (יד) בכ"י נשתבש פה הנוסח ונכתב כך: ואלוהו במא ויהא, ותקנתו כמו שתיקן נ"פ לנכון ע"פ ת"י ות"ס. (טו) מבית, פירושו תוך ופנים. (טז) שרש נכר כולל ב' מושגים מתנגדים זה לזה, עיין בס' מעריך המערכות שרש נכר, א) זרות, ב) ידיעה והכרה, וכאן כונת ב"ס על מושג ב', וכן להלן (י"א לג) באחריתו ינכר איש. בכ"י: יבחרנו בנסיונות. (יח) ר"ל אם יסור ונטה ממני, בכ"י ויסרתיהו. (כ) הנוסח בת"ס ות"י כך: „עת וזמן שמור ופחד מרע", ולדעת ש', יש לתקן את הנוסח העברי על פיהם, אבל אצלם חסרה בראש הפסוק מלת בני, שמקומה פה, כי עד הנה דברה החכמה, ומכאן ואילך החל ב"ס לדבר מחדש, והנוסח העברי הוא העיקר, ולפני ת"ס ות"י היה נוסח משובש; מלת המון פה היא כמו (תהלים ס"ה ח) „והמון לאמים" (ישעיה ס"ג ט"ו) „המון מעיך", לשון רעש ותלונה, וכונת ב"ס: בעת שיש רעש ומרידה בארץ, שמור נפשך ותפחד מרע, לבל תבוש אחרי כן מפניך על עשותך כזאת. (כא) להלן (מ"א ט"ז) יבאר ב"ס את דבריו. (כב) ר"ל, אל תכשל ללכת אחר מכשוליך, הלמ"ד של למכשוליך משמשת פה כמו ב', עיין בס' מעריך המערכות (צד שפ"ח)

כג אַל תִּמְנַע דִּבֵּר בָּעוֹלָם   וְאַל תַּצְפִּין אֶת חָכְמָתֶךָ:
כד כִּי בְאֹמֶר נוֹדַעַת חָכְמָה   וּתְבוּנָה בְּמַעֲנֵה לָשׁוֹן:
כה אַל תְּסָרֵב עִם הָאֵל   וְאֶל אֱלֹהִים הִכָּנֵעַ:
כו אַל תֵּבוֹשׁ לָשׁוּב מֵעָוֹן   וְאַל תַּעֲמוֹד לִפְנֵי שִׁבֹּלֶת:
כז אַל תַּצַּע לְנָבָל נַפְשֶׁךָ   וְאַל תַּאֲמֵן לִפְנֵי מוֹשְׁלִים:
כח אַל תֵּשֵׁב עִם שׁוֹפֵט עָוֶל   כִּי כַאֲשֶׁר כִּרְצוֹנוֹ תִּשְׁפּוֹט עִמּוֹ:
כט עַד הַמָּוֶת הִנָּצֵה עַל הַצֶּדֶק   וַיהוָֹה נִלְחָם לָךְ:
ל אַל תִּקָּרֵא בַּעַל שְׁתַּיִם   וְאֶל לְשׁוֹנְךָ אַל תְּרַגֵּל:
לא אַל תְּהִי גַבְהָן בִּלְשׁוֹנֶךָ   וְרָפוּי וְרָשִׁישׁ בִּמְלַאכְתֶּךָ:
לב אַל תְּהִי כְּכֶלֶב בְּבֵיתֶךָ   וּמוּזָר וּמִתְיָרֵא בִּמְלַאכְתֶּךָ:
לג אַל תְּהִי יָדְךָ פְתוּחָה לָקַחַת   וּקְפוּצָה בְּתִתְּךָ מַתָּן:

(כג) הפך מדברי שלמה (משלי י״ז כ״ו) „חושך אמריו יודע דעת״, ודברי חז״ל (אבות ג׳ י״ג) „סיג לחכמה שתיקה״. (כה) תסרב, כמו (ברכות ד׳ לב) „ולא יהא סרבן באותה שעה״. (כו) ר״ל, אל יעמוד אדם נגד שבלת מים, וכמו שאמר ר׳ עקיבא (יבמות ד׳ קכ״א) „כל גל וגל שבא עלי נעניתי לו ראשי״. (כז) תצע שרשו יצע, ועניינו שטיחת דבריו, ת״ם ות״י: „אל תצע לסכל״, אבל הנוסח בג״ע נכון ביותר; בכ״י: ואל תמאן, וכן ת״ם ולא תתחרא, ת״י: ולא תשא פני מושל, ולפי זה אין ספק שנפל ט״ס בג״ע, וצ״ל: ואל תאמן וכו׳, כמאמר החכם: „שלשה אין לבטוח בהם, המושל, והים, ומקרה הזמן״ (עיין בספר „בן המלך והנזיר״, שער ט״ז). (כח) המאמר הזה חסר בת״י ות״ם. י״ל ור״ם השמיטו אותו, כי לדעתם דומה הוא למה שאמר ב״ם להלן (ה׳ י״ח), אבל טעו בזה, כי שם ענין אחר ופה ענין אחר, וכונת ב״ם: אל תשב עם שופט עול לשפוט איש, כי אימת השופט תהיה עליך, ותוציא משפט כרצונו. (כט) בכ״י: היעצה, ש׳ תקן התעצם, ריסל ור״ם אמרו שהמלה הזאת משורש עצא בלשון סורי, אבל לא ראו שיש כאן ט״ס, וצ״ל: הִנָּצֵה, וכן אמר ב״ם להלן (ח׳ ה׳) אל תינץ, וכן ת״ם לנכון: אתכתש, ר״ל ריבה והִלָּחֵם בעד האמת, וע״ד זה פתר ת״י. (ל) בעל שתים ר״ל, המדבר אחד בפה ואחד בלב, ואל תַּרגיל לשונך להיות בעל שתים. (לב) כמו שאמרו חז״ל (גיטין ד׳ ו׳) „אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו״. (לג) בכ״י: „בתוך מתן״, ר״ם מנסח: „בעת מתן״;

ה.

א אַל תִּשָּׁעֵן עַל חֵילֶךָ וְאַל תֹּאמַר יֵשׁ לְאֵל יָדִי :
ב אַל תִּשָּׁעֵן עַל כֹּחֲךָ לָלֶכֶת אַחַר תַּאֲוַת נַפְשֶׁךָ :
ג אַל תֵּלֵךְ אַחֲרֵי לִבְּךָ וְעֵינֶיךָ לָלֶכֶת בַּחֲמוּדוֹת רָעָה :
ד אַל תֹּאמַר מִי יוּכַל כֹּחוֹ כִּי יְהוָה מְבַקֵּשׁ נִרְדָּפִים :
ה אַל תֹּאמַר חָטָאתִי וּמַה יֵּעָשֶׂה לִי — מְאוּמָה
כִּי אֵל אֶרֶךְ אַפַּיִם הוּא :
ו אַל תֹּאמַר רַחוּם יְהוָה וְכָל עֲוֹנוֹתַי יִמְחֶה :
ז אֶל סְלִיחָה אַל תִּבְטָח לְהוֹסִיף עָוֹן עַל עָוֹן :
ח וְאָמַרְתָּ רַחֲמָיו רַבִּים לְרֹב עֲוֹנוֹתַי יִסְלָח :
ט כִּי רַחֲמִים וְאַף עִמּוֹ וְאֶל רְשָׁעִים יָנוּחַ רָגְזוֹ :
י אַל תְּאַחֵר לָשׁוּב אֵלָיו וְאַל תִּתְעַבֵּר מִיּוֹם אֶל יוֹם :
יא כִּי פִתְאוֹם יֵצֵא זַעְמוֹ וּבְיוֹם נָקָם תִּסָּפֶה :
יב אַל תִּבְטַח עַל נִכְסֵי שֶׁקֶר כִּי לֹא יוֹעִילוּ בְּיוֹם עֶבְרָה :
יג אַל תִּהְיֶה זוֹרֶה לְכָל רוּחַ וּפוֹנֶה דֶרֶךְ שִׁבֹּלֶת :
יד הֱיֵה סָמוּךְ עַל דַּעְתֶּךָ וְאֶחָד יְהִי דְבָרֶךָ :

„בתוך" ט"ם, וצ"ל: בתתך מתן, ומליצה זו היא עפ"י לשון הכתוב: בס' דברים (ט"ו ז) ולא תקפץ את ידך וגו'. הנוסח השני: „אל תהי ידך מושטת לשאת" וכו', אשר בו אחז ר"ם, אין לו כל יסוד.

ה. (ד) תק"ם: כחי; ת"ם: דמנא מצא חילי; ת"י; מי יוכל לי, י"ל, ור"ם אחזו בנוסח תק"ם. אבל הם לא ראו שמלת „כחו" מוסבה על מה שאמר ב"ס למעלה: יש לאל ידי, ויד היא גם לשון זכר, למשל: והנה יד שלוחה אלי והנה בו מגלת ספר (יחזקאל ב' ט') וידי משה כבדים (שמות י"ז י"ב) וכונת ב"ס היא: אל תאמר יש לאל ידי ומי יוכל לכחו של היד; כי ה' מבקש נרדפים, הוא על דרך הכתוב (קהלת ג' ט"ו) והאלהים יבקש את נרדף. (ה) כמו (תהלים קי"ח ו) מה יעשה לי אדם. (י) תתעבר, ענינו התעכב ר"ל העברת הזמן; ועל דרך זה אמרו חז"ל (שבת ד' קנ"ג) שוב יום אחד לפני מיתתך. (יג) זורה כמו (יחזקאל ה' ב') והשלשית תזרה לרוח. (יד) ר"ל, אחד בפה

טו הֱיֵה מְמַהֵר לְהַאֲזִין   וּבְאֹרֶךְ רוּחַ הָשֵׁב פִּתְגָּם :
טז אִם יֵשׁ אִתְּךָ עֲנֵה רֵעֶךָ   וְאִם אַיִן יָדְךָ עַל פִּיךָ :
יז כָּבוֹד וְקָלוֹן בְּיַד בּוֹטֵא   וּלְשׁוֹן אָדָם מַפַּלְתּוֹ :
יח אַל תִּקָּרֵא בַּעַל שְׁתַּיִם   וּבִלְשׁוֹנְךָ אַל תְּרַגֵּל רֶעַ :
יט כִּי עַל גַּנָּב נִבְרְאָה בֹשֶׁת חֶרְפָּה   רֵעֵהוּ – בַּעַל שְׁתָּיִם :
כ מְעַט וְהַרְבֵּה אַל תַּשְׁחֵת   וְתַחַת אוֹהֵב אַל תְּהִי שׂוֹנֵא :

ו.

א שֵׁם רַע וְקָלוֹן תּוֹרִישׁ חֶרְפָּה   כֵּן אִישׁ רַע בַּעַל שְׁתָּיִם :
ב אַל תִּפּוֹל בְּיַד נַפְשֶׁךָ   וּתְעַבֶּה חֵילְךָ עָלֶיךָ :
ג עָלֶיךָ תֹאכַל וּפֶרְיְךָ תְּשָׁרֵשׁ   וְהִנִּיחַתְךָ כְּעֵץ יָבֵשׁ :
ד כִּי נֶפֶשׁ עַזָּה תַּשְׁחִית בְּעָלֶיהָ   וְשִׂמְחַת שׂוֹנֵא תַּשִּׂיגֵם :
ה חֵךְ עָרֵב יַרְבֶּה אוֹהֵב   וְשִׂפְתֵי חֵן שׁוֹאֲלֵי שָׁלוֹם :
ו אַנְשֵׁי שְׁלוֹמְךָ יִהְיוּ רַבִּים   וּבַעַל סוֹדְךָ אֶחָד מֵאָלֶף :
ז גַּם מִשֹּׁוכֶבֶת חֵיקֶךָ   שְׁמוֹר פִּתְחֵי פִיךָ :
ח קָנִיתָ אוֹהֵב בְּנִסָּיוֹן קְנֵהוּ   וְאַל תְּמַהֵר לִבְטוֹחַ עָלָיו :

ובלב, כמו שאמר מיד: אל תקרא בעל שתים. (יח) וכן אמרו חז"ל (ב"מ ד' פ"ט) לא ידבר אדם אחד בפה ואחד בלב. (יט) ת"י ות"ס קראו בטעות „חרפה רעה", ואחריהם נמשכו י"ל, נ"פ ור"ס, אבל באמת נוסח הפנים הוא העיקר וכונתו כך: רעהו וחברו של הגנב הוא איש בעל שתים, כלומר, מי שהוא אחד בפה ואחד בלב.

ו. (ב) תעבה, ע"ד הכתוב (דברים ל"ב ט"ו) שמנת עבית. (ג) ב"ס אהב לכתוב לשון נופל על לשון, כמו: עליך, עליך, זר, רז, וכדומה. (ד) וכן אמרו חז"ל (פסחים ד' קי"ד) „אכול בצל, ושב בצל, ולא תיכול אווזין ותרנגולין ויהא לבך רודף עליך". (ו) המאמר הזה הובא מחז"ל (יבמות ד' סג) בשם ב"ס. (ז) המאמר הזה חסר בנוסח העברי, אבל נמצא אצל חז"ל (יבמות שם) בשם ב"ס; וכן ת"ס, והוא פסוק במיכה (ז' ה') והרבה פסוקים מכה"ק

ט כִּי יֵשׁ אוֹהֵב כְּפִי עֵת וְאַל יַעֲמוֹד בְּיוֹם צָרָה:

י יֵשׁ אוֹהֵב נֶהְפָּךְ לְשׂוֹנֵא וְאֶת רִיב חֶרְפָּתְךָ יַחְשׂף:

יא יֵשׁ אוֹהֵב חָבֵר שֻׁלְחָן וְלֹא יִמָּצֵא בְּיוֹם רָעָה:

יב בְּטוֹבָתְךָ הוּא כָמוֹךָ וּבְרָעָתְךָ יִתְנַדֶּה מִמֶּךָּ:

יג אִם תַּשִּׂיגְךָ רָעָה יֵהָפֵךְ בְּךָ וּמִפָּנֶיךָ יִסָּתֵר:

יד מִשֹּׂנְאֶיךָ הִבָּדֵל וּמֵאֹהֲבֶיךָ הִשָּׁמֵר:

טו אוֹהֵב אֱמוּנָה אוֹהֵב תְּקוֹף וּמוֹצְאוֹ מָצָא הוֹן:

טז לְאוֹהֵב אֱמוּנָה אֵין מְחִיר וְאֵין מִשְׁקָל לְטוֹבָתוֹ:

יז צְרוֹר חַיִּים אוֹהֵב אֱמוּנָה יְרֵא אֵל יַשִּׂיגֵם:

יח כִּי כָמוֹהוּ כֵּן רֵעֵהוּ וּכְשְׁמוֹ כֵּן מַעֲשָׂיו:

יט [בְּנִי מִנְּעוּרֶיךָ קַח לֶקַח וְעַד שֵׂיבָה] תַּשִּׂיג חָכְמָה:

כ כַּחוֹרֵשׁ וְכַקּוֹצֵר קְרַב אֵלֶיהָ וְקַוֵּה לְרֹב תְּבוּאָתָהּ:

כא כִּי בַעֲבֹדָתָהּ מְעַט תַּעֲבוֹד וּלְמָחָר תֹּאכַל פִּרְיָהּ:

כב עֲקֻבָּה הִיא לָאֱוִיל וְלֹא יְכַלְכְּלֶנָּה חֲסַר לֵב:

כג כְּאֶבֶן מַשָּׂא תִּהְיֶה עָלָיו וְלֹא יְאַחֵר לְהַשְׁלִיכָהּ:

כד כִּי הַמּוּסָר כִּשְׁמָהּ כֵּן הִיא וְלֹא לְרַבִּים הִיא נְכוֹחָה:

הביא ב״ם בספרו. (טו) תקוף, כמו (דניאל ד׳ ה׳) „רְבָה אִילָנָא וּתְקִף, ר״ל, אוהב חזק ונאמן. (יז) כמו (ש״א כ״ה כ״ט) „בצרור החיים״, ת״י ות״ם: צרי החייב. (יח) כי כמו הוא ירא אל, כן יהיה גם רעהו ירא אל; וכשמו, כן מעשיו של חבירו. (יט) המוסגר הוספתי ע״פ ת״ם. (כב) כמו (ישעיה מ׳ ד׳) העקֹב למישור; ר״ל עקשות ומעוקל ומקום שקשה לעלות בו; וכן ת״ם: כמה קשיא. (כג) כאבן משא, ת״י: כאבן בוחן, ונהלף לו משא במסה; ובמקום ולא יאחר, ת״ם: ולא יחור, ר״ל שלא יעשה חור או נקב וישליכה; לפי דעתי כונת ב״ם פשוטה מאד, כמשא של אבן תהיה החכמה על הכסיל. ולא יתמהמה להשליך אותה. (כד) ת״ם: שמה איך ילפינה״; ת״י: „כי החכמה כשמה״, וכן מנסח ר״ם; אבל מלת מוסר באה גם בלשון נקבה, כמו (משלי ד׳ י״ג) החזק במוסר וגו׳ נצרה כי היא חייך; ויש ט״ם בב״י וצ״ל: „כשמה כן היא״,

כה הַט שִׁכְמְךָ וּשָׂאֶהָ וְאַל תָּקוּץ בְּתַחְבּוּלוֹתֶיהָ:
כו דְּרֹשׁ וַחֲקֹר בַּקֵּשׁ וּמְצָא וְהֶחֱזַקְתָּהּ וְאַל תַּרְפֶּהָ:
כז כִּי לְאָחוֹר תִּמְצָא מְנוּחָתָהּ וְתֵהָפֵךְ לְךָ לְתַעֲנוּג:
כח וְהָיְתָה לְךָ רִשְׁתָּהּ מְכוֹן עֹז וַחֲבָלֶיהָ בִּגְדֵי כֶתֶם:
כט עֲלֵי זָהָב עֻלָּהּ וּמוֹסְרוֹתֶיהָ פְּתִיל תְּכֵלֶת:
ל בִּגְדֵי כָבוֹד תִּלְבָּשֶׁנָּה וַעֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת תַּעַטְרֶנָּה:
לא סַלְסְלֶהָ וּתְרוֹמְמֶךָּ וּבֵין נְגִידִים תּוֹשִׁיבֶךָּ:
לב אִם תַּחְפֹּץ בְּנִי תִּתְחַכָּם וְאִם תָּשִׂים לִבְּךָ תַּעֲרֹם:
לג אִם תֹּאבֶה לִשְׁמֹעַ וְתַט אָזְנְךָ תִּוָּסֵר:
לד כָּל שִׂיחָה חֲפֹץ לִשְׁמֹעַ וּמְשַׁל בִּינָה אַל יֵצְאֶךָּ:
לה רְאֵה מִי יָבִין וְשַׁחֲרֵהוּ וְתִשְׁחוֹק בְּסִפּוֹ רַגְלֶךָ:
לו וְהִתְבּוֹנַנְתָּ בְּיִרְאַת עֶלְיוֹן וּבְמִצְוֹתָיו, וְהָגֵה תָמִיד:
לז וְהוּא יָבִין לִבֶּךָ וַאֲשֶׁר אִוִּיתָה יְחַכְּמֶךָּ:

ז.

א אַל תַּעַשׂ רָעָה וְאַל יַשִּׂיגְךָ רָעָה הַרְחֵק מֵעָוֹן וְיֵט מִמֶּךָּ:

ובינתי כי יש שתי הוראות למלת מוסר, דברי מוסר ולמוד, וגם הבאה ביד או בשבט, וע״כ ירחקו ממנו חסרי לב. (כה) פה באו בכ״י בטעות שני מאמרים, שמקומם להלן (כ״ז ה׳ ו׳) ושם באים הם בת״י ות״ם. (כז) לאחור, ענינו אחרי כן, כמו (ישעיה מ״ב כ״ג) וישמע לאחור. (כט) עלי זהב, ת״י: עדי זהב, ובזה אחז ר״ס, לדעת י״ל צ״ל: „עֲלִי זהב״; אבל כונת ב״ס פה עול ממש: וכן אמר להלן בדבר החכמה (נ״א כ״ו) וצואריכם בעלה הביאו ומשאה תשא נפשכם. (לא) המאמר הזה לא נמצא בכ״י נ״ע וכן בת״י, רק בת״ם והובא בירושלמי (ברכות פ״ז ה״ב) בשם ב״ס. (לג) בכ״י, והט, ותקנתי: ותט, לפי הענין. (לה) בכ״י: „סה ובין״ „ותשחוק בסיפי״, וע״ד זה אמר ר׳ יוסי בן יועזר (אבות א׳ ד׳) והוי מתאבק בעפר רגליהם. (לז) יבין לבך, כלומר יתן ה׳ בינה בלבך.

ב אַל תִּזְרַע חֲרוּשֵׁי עָוֶל עַל אָח פֶּן תִּקְצְרֵהוּ שִׁבְעָתָיִם׃
ג אַל תְּבַקֵּשׁ מֵאֵל מֶמְשֶׁלֶת וְכֵן מִמֶּלֶךְ מוֹשַׁב כָּבוֹד׃
ד אַל תִּצְטַדֵּק לִפְנֵי מֶלֶךְ וּמִפְּנֵי מֶלֶךְ אַל תִּתְבּוֹנֵן׃
ה אַל תְּבַקֵּשׁ לִהְיוֹת מוֹשֵׁל אִם אֵין לְךָ חַיִל לְהַשְׁבִּית זָדוֹן׃
ו פֶּן תָּגוּר מִפְּנֵי נָדִיב וְנָתוּן בֶּצַע בִּתְמִימֶךָ׃
ז אַל תַּרְשִׁיעֲךָ בַּעֲדַת שַׁעֲרֵי אֵל וְאַל תַּפִּילְךָ בַּקְּהִלָּה׃
ח אַל תִּקְשׁוֹר לִשְׁנוֹת חֵטְא כִּי בְאַחַת לֹא תִנָּקֶה׃
ט אַל תָּאִיץ בַּצָּבָא מְלֶאכֶת עֲבֹדָה הִיא מֵאֵל נֶחֱלָקָה׃

ז, (ב) בכ"י ט"ס: „אל תדע חרושי על אח", המאמר הזה הוא ע"ד הכתוב (איוב ד' ח') חרשי און וזרעי עמל וכו'. (ד) פה תרגמו ת"י ות"ס באופן אחד, שחצי הפסוק הראשון סובב על ה' וחציו השני על מלך בשר ודם, „פני מלך" פירשו כמו נגד מלך, „ואל תתבונן" פירשו מלשון חכמה ובינה, כלומר, אל תהיה חכם לפני מלך בשר ודם. ועל פי דבריהם מנסח ר"ס: אל תצטדק לפני אל, ולפני מלך אל תתבונן; אולם אם כך היתה כונת ב"ס, היה אומר „אל תתחכם", כמו שאמר להלן (לב ד') מה תתחכם (ל"ח כ"ד) מה יתחכם. אבל באמת „אל תתבונן" ענינו כאן כמו (איוב ל"א א) „ומה אתבונן על בתולה"; וכונתו של ב"ס היא: אל תצטדק לפני מלך בשר ודם, ואל תרבה להתבונן בפניו של המלך, כי על האדם לירא מפניו ולכבדו מאד, וכמו שאמרו חכמי המוסר (עיין בס' עומר השכחה לגבישון ד' ע"ט ע"ב) המלך כמו אש, והמדבק לה הרבה ישרף. (ו) בצע, כמו (יואל ב' ח') לא יבצעו, וענינו פצע; וכן אמרו הז"ל (פסחים ד' קי"ג) אל תעש מום בעצמך. (ח) בכ"י: לשנות חט, לדעת נ"פ ור"ס צ"ל: חטאת, אבל נעלם מהם שהקדמונים כתבו „חטא" בלי אלף, וכן אמר דונש בשירו: „והט אל הט צבר", והוא לתפארת המליצה. וכמו (בראש' כ' ו') מחטו לי; וכונת ב"ס: אל תקשור נגד ה' לשוב ולעשות החטא, כמו (משלי כ"ו י"א) כסיל שונה באולתו. (ט) י"ל מנסח: אל תקוץ בצבא; אבל כונת ב"ס: אל תמהר ללכת לצבא קודם הזמן הנאמר בתורה (במדבר א' ג') „מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא", וכן אמר שם רש"י: „מגיד שאין יוצא בצבא פחות מבן עשרים".

י אַל תִּתְקַצֵּר בִּתְפִלָּה וּבִצְדָקָה אַל תִּתְעַבָּר:

יא אַל תָּבֶז לֶאֱנוֹשׁ בְּמַר רוּחַ זְכוֹר כִּי יֵשׁ מֵרִים וּמַשְׁפִּיל:

יב אַל תַּחֲרוֹשׁ חָמָס עַל אָח וְכֵן עַל רֵעַ וְחָבֵר יַחְדָּו:

יג אַל תַּחְפֹּץ לְכַחֵשׁ עַל כַּחַשׁ כִּי תִקְוָתוֹ לֹא תִנְעָם:

יד אַל תְּסוֹד בַּעֲדַת שָׂרִים וְאַל תִּישַׁן דָּבָר בִּתְפִלָּה:

טו אַל תַּחְשׁוֹבְךָ בְּמָתֵי עָם זְכוֹר עִבָּרוֹן לֹא יִתְעַבָּר·

טז מְאֹד מְאֹד הַשְׁפִּיל גַּאֲוָה כִּי תִקְוַת אֱנוֹשׁ רִמָּה:

(י) ת״י ות״ם תרגמו: אל תתפלל בצער, כי לדעתם אל תתקצר מלשון קוצר רוח; אבל כונת ב״ס נראה מדברי חז״ל: „היה מהלך במקום הסכנה וליסטין מתפלל תפלה קצרה״ (תוספתא ברכות פ׳ ב׳) וכן אמרו (ברכות ד׳ ל״ב) „כל המאריך בתפלתו אין תפלתו הוזרת ריקם״. ובצדקה אל תתעבר, ר״ל, אל תאחר מליתן צדקה, וכן כתב הרמב״ן: „גדולי החכמים היו נותנין פרוטה לעני קודם כל תפלה, ואחר כך היו מתפללין״. (יד) תסוד, לשון סוד, ר״ל בעדת שרים אל תדבר דברי סתר וסודות. ואל תישן, כונתו אל תשנה דבר בתפלה, וכמו שאמרו חז״ל (תוספתא ברכות פ׳ ד׳) „כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכה לא יצא״. מלת „תישן״ אצל ב״ס היא כמו: „תשנה״, וכן נאמר בב״ס הקטן: לא תישן בנערותך ובזקנותך וכו׳ (עיין הוצאת רמש״ש ד׳ י״ט ע״ב). (טו) ת״ם: לא תרחם נפשך מן אנשא דעמך, אתדכר דרונזא לא עבר; ת״י: אל תחשוב אותך בין המון מרעים, זכור כי החרון לא יתמהמה. על פי התרגומים הללו תרגמו י״ל, נ״פ ור״ם את המאמר הזה. הם קוראים „בְּמְתֵי עם״, וזהו לדעתם כמו „מתי שוא״, ובמקום עכרון, הם קוראים עברון, מלשון עברה וזעם. אבל דבריהם אינם נכונים, כי במתי עם הוא כמו „על במתי יעמידני״ (תהלים י״ה ל״ד), במתי עב (ישעיה י״ד י״ד). וכן אמר ב״ס להלן (ט׳ ב׳) להדריכה על במותיך; עברון כתוב בכ״י. ולא „עברון״, והשרש של מלה זו הוא עבר, שענינו אסון, הפסד והשחתה, כמו עכרתם אותי (בראש׳ ל״ד ז׳); וכונת ב״ס היא: אל תחשוב אותך בראש העם, זכור כי העברון, כלומר האסון שהוא המות, לא יעבור ממך. והוא מוסיף מיד בפסוק הבא: מאד מאד השפיל גאוה, כי תקות אנוש רמה, ובמתי עם מקביל היטב לעומת השפיל גאוה. המאמר הזה של ב״ס מזכיר מה שציוה ר׳ עקיבא את ר׳ יהושע בנו (פסחים קי״ב ע״א): אל תשב בגובהה של עיר ותשנה. (טז) במאמר הזה השתמש רבי לויטס איש יבנה (אבות פ״ד ד׳):

יז אַל תָּאִיץ לֵאמֹר לִי – פֶּרֶץ גֹּל אֶל אֵל וּרְצֵה דַרְכּוֹ׃

יח אַל תָּמִיר אוֹהֵב בִּמְחִיר וְאָח תָּלוּי בְּזְהַב אוֹפִיר׃

יט אַל תִּמְאַס אִשָּׁה מַשְׂכֶּלֶת וְטוֹבַת חֵן מִפְּנִינִים׃

כ אַל תָּרַע עוֹבֵד אֱמֶת וְכֵן שׁוֹמֵר נוֹתֵן נַפְשׁוֹ׃

כא עֶבֶד מַשְׂכִּיל חַבֵּב כְּנֶפֶשׁ וְאַל תִּמְנַע מִמֶּנּוּ חֹפֶשׁ׃

כב בְּהֵמָה לְךָ רְאֵה עֵינֶיךָ וְאִם אָמְנָה הִיא הַעֲמִידָהּ׃

כג בָּנִים לְךָ יַסֵּר אוֹתָם וְשָׂא לָהֶם נָשִׁים בִּנְעוּרֵיהֶם׃

כד בָּנוֹת לְךָ נְצוֹר שְׁאֵרָם וְאַל תָּאִיר אֲלֵיהֶם פָּנִים׃

כה הוֹצֵא בַת וְיֵצֵא עֵסֶק וְאֶל גֶּבֶר נָבוֹן חַבְּרָהּ׃

כו אִשָּׁה לְךָ אַל תְּתַעֲבֶהָ וּשְׂנוּאָה אַל תַּאֲמֶן בָּהּ׃

מאד מאד הוה שפל רוח שתקות אנוש רמה. (יז) בכ"י: לפרץ, ותקנתו: לי פרץ; גל אל אל וכו', כמו (תהלים ל"ז ה') גול על ה' דרכך; וכונת ב"ס: אל יאמר אדם קרה לי אסון נורא, רק יקבל הכל באהבה, כמו שאמרו חז"ל (ברכות ד' י"ז); לעולם יהא אדם רגיל לומר: „כל דעביד רחמנא לטב עביד". (יח) באכר תקן „אח שלם" במקום „אח תלוי"; טיילור תקן: „אח תמים"; ר"ס: „אח תלים". אבל באמת אין צורך בתקון כלל, כי בעלי התלמוד השתמשו במלת „תלוי" במובן של רם ונשא: ירושלמי בכורים פ"ג: „אתר תלוי"; פסיקתא דרב כהנא (פ' שקלים ד' י"ד ע"ב) „תלוי ראש". והתרגום השומרוני תרגם את הכתוב: הלוא אם תיטיב שאת (בראש' ד' ז') – „ואן איטבת תתלי. ולפי זה תרגם הסורי את הפסוק הזה כב"ס כהוגן: „ואחא דאיתלך (ולא דאית לך) בדהבא דאופיר", כלומר, אח, שהוא רם ונשא ממך במדותיו הטובות אל תחליף בזהב אופיר. (כ) בכ"י ט"ס: שוכר; י"ל תקן: שכיר, ואחריו נמשך ר"ס. (כב) אמנה, כמו (ש"ב ד' ד') ותשאהו אמנתו (אסתר ב' כ') באמנה אתו; וכונת אם הבהמה חנוכה ומלומדה תישאר אצלך. (כד) וכן אמרו חז"ל (יבמות ד' ס"ב): „המדריך בניו בדרך הישרה, ומשיאן סמוך לפרקן, עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך". (כה) כמו (בראש' כ"ו כ') התעשקו עמו, לשון ריב ומחלוקת. בכ"י: אל נבון גבר; וכן אמרו חז"ל (פסחים ד' מ"ט): „כל המשיא בתו לעם הארץ כאלו כופתה ומניחה לפני ארי".

כז [בְּכָל לִבְּךָ כַּבֵּד לְאָבִיךָ   וְאֵם יוֹלַדְתְּךָ אַל תִּשְׁכַּח:
כח זְכוֹר לוּלֵי הֵם   לֹא בָאתָ לָעוֹלָם:
וּמָה אַתָּה עוֹשֶׂה לָהֶם   שֶׁהֵם גּוֹמְלִים לָךְ:]
כט בְּכָל לִבְּךָ פְּחַד אֵל   וְאֶת כֹּהֲנָיו הַקְדִּישׁ:
ל בְּכָל מְאֹדְךָ אֱהוֹב עוֹשֶׂךָ   וְאֶת מְשָׁרְתָיו לֹא תַעֲזֹב:
לא כַּבֵּד אֵל וַהֲדַר כֹּהֵן   וְתֵן חֶלְקָם כַּאֲשֶׁר צֻוֵּיתָה:
לב לֶחֶם אַבִּירִים וּתְרוּמַת יָד   זִבְחֵי צֶדֶק וּתְרוּמַת קֹדֶשׁ:
לג וְגַם לְאֶבְיוֹן הוֹשִׁיט יָד   לְמַעַן תְּשֻׁלַּם בִּרְכָתֶךָ:
לד תֵּן מַתָּן לִפְנֵי כָל חָי   וְגַם מִמֵּת אַל תִּמְנַע חָסֶד:
לה אַל תִּתְאַחֵר מִבּוֹכִים   וְעִם אֲבֵלִים תִּתְאַבָּל:
לו אַל תִּשָּׂא לֵב מֵאוֹהֵב   כִּי מִמֶּנּוּ תֶּאֱהַב:
לז בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ זְכוֹר אַחֲרִית   וּלְעוֹלָם לֹא תַשְׁחִית:

ח.

א אַל תָּרִיב עִם אִישׁ גָּדוֹל   לָמָּה תָשׁוּם עַל יָדוֹ:

(כז) הפסוק הזה הוספתי ע"פ ת"ס. (כח) גם הפסוק הזה הוספתי ע"פ ת"ס, וכן הביא אותו בלשון זה ר' ראובן בן אצטרובלי, עיין אבות דר"נ (נוסח ב' ד' ס') הוצאת ש'. (לג) למען תשלם ברכתך, אולי כוון ב"ס לדברי הכתוב (דברים ט"ו י') כי בגלל הדבר הזה יברכך ה'. (לז) מדא"ז (פ' ב'): „ואם אתה רוצה להתרחק מחטא צא והשוב ועיין בסופו".

ח. (א) בב"י: „למה תשוב"; י"ל מנסח למה תפול, כמו שאמר ב"ס מיד במאמר השני; אדלר יתקן: למה תשוב עליך ידו;. ר"ס השמיט את המאמר הזה, כי לפי דעתו אין הוא אלא נוסח אחר של המאמר הבא אחריו: „אל תריב עם קשה ממך" וכו' וכן השמיט ר"ס בחנם כמה מאמרים טובים מב"ס; לפי דעתי יש כאן טעות סופר, כמו שיש עוד הרבה טעיות כאלו בנוסח הפנים של ב"ס; במקום מ"ם כתב הסופר בטעות בי"ת, ובאמת צ"ל „תשום" במקום „תשוב", וזה ממש כמו (קהלת ז' ט"ז) למה

ב אַל תָּרִיב עִם קָשֶׁה מִמְּךָ לָמָּה תִפּוֹל בְּיָדוֹ:
ג אַל תַּחֲרשׁ עַל אִישׁ לֹא הוֹן פֶּן יִשְׁקֹל מְחִירְךָ וְאָבַדְתָּ:
ד כִּי רַבִּים הִפְחִיז זָהָב וְהוּא יַשְׁגֶּה לֵב נְדִיבִים:
ה אַל תִּינָץ עִם אִישׁ לָשׁוֹן וְאַל תִּתֵּן עַל אֵשׁ עֵץ:
ו אַל תַּרְגִּיל עִם אִישׁ אֱוִיל פֶּן יָבוּז לִנְדִיבִים:
ז אַל תַּכְלִים אִישׁ שָׁב מִפֶּשַׁע זְכֹר כִּי כֻלָּנוּ חַיָּבִים:
ח אַל תַּבֵּיִשׁ אֱנוֹשׁ יָשִׁישׁ: זְכֹר כִּי תְמָנֶה מִזְּקֵנִים:
ט אַל תִּתְהַלֵּל עַל גּוֵֹעַ זְכֹר כֻּלָּנוּ נֶאֱסָפִים:
י אַל תִּטֹּשׁ שִׂיחַת חֲכָמִים וּבְחִידֹתֵיהֶם הִתְרַפֵּשׂ:
יא [אַף שִׂיחוֹת חוּל מֵהֶם לֹא תִבְזֶה]
לְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי שָׂרִים כִּי מִמֶּנּוּ תִּלְמַד לֶקַח:
יב אַל תִּמְאַס בִּשְׁמִיעַת שָׂבִים אֲשֶׁר שָׁמְעוּ מֵאֲבֹתָם:
יג כִּי מִמֶּנּוּ תִּקַּח שֵׂכֶל בְּעֵת צֹרֶךְ לְהָשִׁיב פִּתְגָם:

תשומם, וכן אמר ב"ם להלן (ט' ה') ולשומם אחר ביתה. (ג) תק"ם: **לו הון**; אך הכונה של „לא הון" היא: „אם אין לך הון", כמו: „לא עמו" (הושע א' ט"ו) לא רבים יחכמו (איוב ל"ב ט') וכדומה. (ד) הפחיז, שרשו פחז, כמו (שופטים ט' ד') אנשים ריקים ופוחזים. (ה) תינץ, כמו (שמות כ"א כ"ב) וכי ינצו אנשים. (ז) כמו שאמרו חז"ל (ב"מ ד' מ"ו): „אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים"; כלנו חייבים כמו (מ"א ח' ט"ו) „כי אין אדם אשר לא יחטא". (ח) כן מצאתי הנוסח הנכון ע"פ פאק'. (י) בכ"י: התרטש, י"ל, נ"פ, ר"כ וכדומה, עמלו מאד לפרש מלת רטש, ולא ראו שיש כאן ט"ס, וצ"ל: התרפש. כמו (משלי ו' ג') לך התרפס, וכמו שאמרו חז"ל (אבות א' ד'): „והוי מתאבק בעפר רגליהם"; רפס, ורפש בעברית חד הוא, (יא) המוסגר הוספתי ע"פ ת"ס; ואף שועיתא חולא די להון לא תסרוח"; וכן אמר חז"ל (סוכה כ"א כ'): „אפילו שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה

יד אַל תִּצְלַח בְּנַחֲלַת רָשָׁע פֶּן תִּבָּעֵר בִּשְׁבִיב אִשּׁוֹ:
טו אַל תָּזוּחַ מִפְּנֵי לֵץ לְהוֹשִׁיבוֹ כְּאוֹרֵב לְפָנֶיךָ:
טז אַל תַּלְוֶה אִישׁ חָזָק מִמְּךָ וְאִם הִלְוִיתָ כִּמְאַבֵּד:
יז אַל תַּעֲרֹב יָתֵר מִמְּךָ וְאִם עָרַבְתָּ כִּמְשַׁלֵּם:
יח אַל תִּשָּׁפֵט עִם שׁוֹפֵט כִּי כִרְצוֹנוֹ יִשְׁפֹּט:
יט עִם אַכְזָרִי אַל תֵּלֵךְ פֶּן תַּכְבִּיד אֶת רָעָתֶךָ:
כ כִּי הוּא נֹכַח פָּנָיו יֵלֵךְ וּבְאִוַּלְתּוֹ תִּסָּפֶה:
כא עִם בַּעַל אַף אַל תָּעִיז מֵצַח וְאַל תִּרְכַּב עִמּוֹ בַּדָּרֶךְ:
כב כִּי קַל בְּעֵינָיו דָּמִים וּבְאֵין מַצִּיל יַשְׁחִיתֶךָ:
כג עִם פּוֹתֶה אַל תִּסְתַּיֵּד כִּי לֹא יוּכַל לְכַסּוֹת סוֹדֶךָ:
כד לִפְנֵי זָר אַל תַּעַשׂ רָז כִּי לֹא תֵדַע מַה יֵּלֶד סוֹפוֹ:
כה לְכָל בָּשָׂר אַל תְּגַל לִבֶּךָ וְאַל תַּדִּיחַ מֵעָלֶיךָ הַטּוֹבָה:

ט.

א אַל תְּקַנֵּא אֶת אֵשֶׁת חֵיקֶךָ פֶּן תְּלַמֵּד עָלֶיךָ רָעָה:
ב אַל תְּקַנֵּא לְאִשָּׁה נַפְשֶׁךָ לְהַדְרִיכָהּ עַל בָּמוֹתֶיךָ:

לסוד". (יד) ת"י: אל תפוה נחלת רשע, ת"ס: לא תהוא שותפא לרשיעא; אבל נ"ע הוא העיקר, ושורש צלה פירושו פה כמו (ש"ב י"ט י"ח) וצלחו הירדן, וכונת ב"ס: אל תתאמץ להיות חבר לנהלת רשע. (טו) תזוח, שרשו זחח, כמו (שמות כ"ה כ"ח) ולא יזח החשן; ר"ל אל תזח ממקומך מפני לץ, לבל תעשה אותו כאורב לפניך, וכן ת"ס: דלמא נהוא כמאנא קדמך. (יז) כמו (משלי י"ב כ"ו) יתר מרעהו צדיק; ר"ל אל תהיה ערב בעד איש שיש לו יתרון עליך. (יח) עם שופט אל יהיה לך דין ומשפט, כי ישפוט לטובתו. (יט) כמו שאמרו חז"ל (פסחים ד' י"ט) עם הארץ אסור להתלוות עמו בדרך. (כג) תסתייד, לשון סוד. (כד) רז נ"כ סוד. „זר" „רז" הוא לשון נופל על לשון. בב"י: ספו, וצ"ל: סופו כמו (מדא"ז פ' ב'): „צא וחשוב ועיין בסופו", ט. (ב) ת"י ות"ס: אל תתן לאשה נפשך, ובנוסח זה אחזו י"ל, נ"פ.

ג אַל תִּקְרַב אֶל אִשָּׁה זָרָה פֶּן תִּפּוֹל בִּמְצוּדֹתֶיהָ׃

ד עִם זוֹנָה אַל תִּסְתַּיֵּד פֶּן תִּלָּכֵד בְּלִקְחֹתֶיהָ׃

ה לְהִתְנַבֵּל בְּמַרְאֵה עֵינֶיךָ וּלְשׁוֹמֵם אַחַר בֵּיתָהּ׃

ו עִם מְנַגְּנוֹת אַל תִּדְרוֹךְ פֶּן יִשְׂרְפְךָ בְּפִיפִיּוֹתָם׃

ז בִּבְתוּלָה אַל תִּתְבּוֹנֵן פֶּן תִּוָּקֵשׁ בַּעֲנָשֶׁיהָ׃

ח אַל תִּתֵּן לְזוֹנָה נַפְשֶׁךָ פֶּן תָּסֵב אֶת נַחֲלָתֶךָ׃

ט הַעֲלֵם עַיִן מֵאֵשֶׁת חֵן וְאַל תַּבִּיט אֶל יֹפִי לֹא לָךְ

י בְּתֹאַר אִשָּׁה הָשְׁחֲתוּ רַבִּים [וַעֲצוּמִים כָּל הֲרוּגֶיהָ]
וְכֵן אֹהֲבֶיהָ בָּאֵשׁ תְּלַהֵט׃

יא עִם בַּעְלָהּ אַל תִּטְעַם וְאַל תָּסֵב עִמּוֹ שֵׁכוֹר׃

יב פֶּן תַּטֶּה אֵלֶיהָ לֵב וּבְדָמִים תִּטֶּה אֶל שָׁחַת׃

יג אַל תִּטֹּשׁ אוֹהֵב יָשָׁן כִּי חָדָשׁ לֹא יִדְמֶה לוֹ׃

יד יַיִן חָדָשׁ אוֹהֵב חָדָשׁ וְיָשַׁן — אַחַר אוּלַי תִּשְׁתֶּינּוּ׃

טו אַל תְּקַנֵּא בְּאִישׁ רָשָׁע כִּי לֹא תֵדַע מַה יּוֹמוֹ׃

ור"ס, אבל „קנא" בארמית הוא כמו „קנה" בעברית; וכן אנו מוצאים בספר עזרא (ז' י"ז) תקנא בכספא (עיין מלון ארמי של לוי ערך קני קנא) וכונת ב"ס היא: אל תמכור נפשך לאשה, וכן אמר ב"ס להלן להפך (ל"ו כ"ה): „קנה אשה" וכו'. (ד) בכ"י: בלקותיה, ר"ס אחז בנוסח זה, כי לדעתו לקו בארמית כמו הכות בעברית; אבל דברי י"ל נכונים, כי ט"ס יש כאן וצ"ל: בְּלִקְחֹתֶיהָ והוא ע"ד הכתוב (משלי ז' כ"א): „הטתו ברב לקחה". (ו) בכ"י ט"ס: „תדמוך", וצ"ל: תדרוך, והוא ע"ד הכתוב (משלי ה' ח') הרחק מעליה דרכך וגו'; בפיפיותם, מלשון פה. (י) בכ"י: בעד אשה וכו', אך אצל חז"ל (סנהד' ד' ק) הנוסח: „כי בתאר אשה יפה רבים הושחתו ועצומים כל הרוגיה", ואחז ב"ס פה בלשון הכתוב (משלי ז' כ"ו) כדרכו בכמה מקומות. (יא) אחר שאמר ב"ס מקודם, שצריך להרחיק את עצמו מאשת חברו, בא אחרי כן להזהיר, שלא ישב עם בעלה לשתות עמו יין ושכר ולהשתכר כדי לזנות עם אשתו. (יג) כן מצאתי הנוסח הנכון ע"פ פאק'. (יד) אחר שנתיישן

טז אַל תְּקַנֵּא בְּזָדוֹן מַצְלִיחַ וְכֹר כִּי עַד מָוֶת לֹא יִנָּקֶה:
יז רְחַק מֵאִישׁ שַׁלִּיט לַהֲרוֹג וְאַל תִּפְחַד פַּחֲדֵי מָוֶת:
יח וְאִם קָרַבְתָּ לֹא תֶאְשָׁם פֶּן תִּקַּח אֶת נִשְׁמָתֶךָ:
יט דַּע כִּי בֵין פַּחִים תִּצְעָד וְעַד רֶשֶׁת תִּתְהַלָּךְ:
כ בְּכֹחֲךָ קְנֵה רֵעֶךָ וְעִם חֲכָמִים תִּסְתַּיֵּד:
כא עִם נָבוֹן יְהִי חֶשְׁבּוֹנֶךָ וְכָל סוֹדְךָ בֵּינוֹתָם:
כב אַנְשֵׁי צֶדֶק בַּעֲלֵי לַחְמֶךָ וּבְיִרְאַת אֱלֹהִים תִּפְאַרְתֶּךָ:
כג בְּחַכְמֵי יָדַיִם יֵחָשֵׁב יוֹשֵׁר וּמוֹשֵׁל בְּעַמּוֹ חָכָם:
כד בּוֹטֶה נוֹרָא בָעִיר אִישׁ לָשׁוֹן וּמַשָּׂא עַל פִּיהוּ יִשָּׂנֵא:

היין תשתה אותו, וכמוהו נ"כ האוהב. (טז) בזדון, כמו באיש זדון; לא ינקה, הכונה לא ינקה רעה, כמו (משלי כ"ח כ') ואין להעשיר לא ינקה. (יח) לא תאשם, ראה לבל ימצא בך חטא פן יהרוג אותך. (כ) בכ"י ט"ס: ענה; אך הוא כמו שאמר והז"ל (אבות א' ו') „עשה לך רב וקנה לך חבר", וכן אמר ב"ם מקודם (ו' ח') קנות אוהב וכו'. (כג) במאמר הזה ובמאמר הבא אחריו נפלו בפנים של הכ"י שבושים, עוד בזמן קדמון: במקום „יחשב" נאמר בכ"י בטעות: „יחשך". ת"י משך מלת „בוטה" מראש המאמר השני לכאן וקרא בטעות: חכם בוטה, ואחריו נמשכו ר"ם וי"ל. מלת יחשך תקן י"ל: „מעשה"; ר"ם אומר, כי יחשך מתאים אל מושל. אבל כלם לא ראו, שצ"ל „יחשב", וכן היה נוסח זה לפני ת"י ות"ס, וכונת ב"ם היא; כשם שבמלאכה יחשב לחרש היושר כלומר, מי שעושה מעשהו שוה וישר, כמו (מ"א ו' ל"ה): „מיֻשר על המחקה" – כך מי שמושל בעמו יחשב לחכם. (כד) בכ"י בטעות: „בעד" במקום „בעיר", מלת „בוטה" משמשת בעברית תמיד לרעה, כמו (משלי י"ב י"ח) יש בוטה כמדקרות חרב, ובכן אי־אפשר לומר: „חכם בוטה"; וב"ם עצמו אמר מקודם (ה' י"ז) כבוד וקלון ביד בוטא וכו', והוא ע"ד הכתוב (משלי י"ח כ"א) מות וחיים ביד לשון. במקום „ומשא" תקן ר"ם ונושא; אבל באמת „ומשא" הוא כמו (ישעיה י"ג א') „משא בבל", או (ירמיה כ"ג ל"ג): „מה משא", וכונת ב"ם היא להטעים, שאמנם מושל בעמו חכם, אבל מה נורא בעיר הבוטא והמסיר, כי הוא ירמה גם את המלך החכם בםלשינות שלו, והרבה אנשים נקיים ימותו על ידו.

י.

א שׁוֹפֵט עַם יוֹסֵד עַמּוֹ וּמֶמְשֶׁלֶת מֵבִין סְדוּרָה:

ב מֶלֶךְ פָּרוּעַ יַשְׁחִית עִיר וְעִיר נוֹשֶׁבֶת בְּשֵׂכֶל שָׂרֶיהָ:

ג כְּשׁוֹפֵט עַם כֵּן מְלִיצָיו וּכְרֹאשׁ עִיר כֵּן יוֹשְׁבָיו:

ד בְּיַד אֱלֹהִים מֶמְשֶׁלֶת כָּל גָּבֶר וְלִפְנֵי מְחוֹקֵק יָשִׁית הוֹדוֹ:

ה בְּיַד אֱלֹהִים מֶמְשֶׁלֶת תֵּבֵל וְאִישׁ לְעֵת יַעֲמֹד עָלֶיהָ:

ו בְּכָל פֶּשַׁע אַל תְּשַׁלֵּם רַע לְרֵעַ וְאַל תְּהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ גַּאֲוָה:

ז שְׂנוּאָה לַאֲדֹן וַאֲנָשִׁים גַּאֲוָה וּמִשְּׁנֵיהֶם מַעַל עֹשֶׁק:

ח מַלְכוּת מִגּוֹי אֶל גּוֹי תִּסֹּב בִּגְלַל חֲמַס גַּאֲוָה:

ט מַה יִּגְאֶה עָפָר וָאֵפֶר אֲשֶׁר בְּחַיָּיו יוּרַם גְּוִיּוֹ:

י שֶׁמֶץ מַחֲלָה יַצְהִיב רוֹפֵא מֶלֶךְ הַיּוֹם וּמָחָר יִפּוֹל:

יא בְּמוֹת אָדָם יִנְחַל רִמָּה וְתוֹלֵעָה כִּנִּים וָרֶמֶשׂ:

י, (ד) ת״י ות״ם תרגמו המאמר הזה שלא כהוגן, ואחריהם נתעו י״ל ג״פ ור״ם, הם חשבו שמלת „לפני״ פה, היא תאר הפעל; אבל „לפני״ הוא שם העצם בסמיכות; ומחוקק שם תאר למלך בשר ודם, וכונת ב״ס: לה׳ ממשלת תבל, אך אל פני מלך בו״ד חלק מכבודו; וכן אמרו חז״ל (ברכות ד׳ נ״ח): „הרואה מלכי ישראל אומר: ברוך שחלק מכבודו ליראיו, מלכי א״ה אומר: ברוך שנתן מכבודו לבריותיו״. (ט) ת״ם קרא: יורם גויו, ואחריו נמשכו נ״פ וי״ל, אבל בב״י נאמר „יורם״ והוא הנכון, וכונת ב״ס היא: שהאדם אינו צריך להתגאות, שהרי עוד בהיוו יהרם וישבר גופו, וכמו שהוא אומר מיד אחר זה. (י) ר״ם פתר מלת „שמץ״: מרוצה נמהרה״, וכן „יצהיב״ מלשון צהוק ע״פ ת״י; אבל „שמץ״ פירושו מעט, כמו (איוב ד׳ י״ב) שמץ מנהו, וכן אמר ב״ס להלן (י״ח ל״ב): „אל תשמח אל שמץ תענוג׳ וכו׳. „יצהיב״ הוא כמו בלשון חז״ל (פסחים קי״ג ע״ב) „צהבו פניו דרב ספרא״, או (נדרים מ״ט ע״ב) „היום פניך צהובין״, וכונת ב״ס היא: שאם יחלה האדם רק מעט, מצהיבים ונוהרים פני הרופא, כי הוא שמח, שהחולה צריך לו. — מלך היום, כלומר; האדם שהוא מלך היום, למחר יפול למשכב פתאום, וכמו שאמרו חז״ל (בראשית רבה פס״א): „היום כאן ומחר בקבר״.

יב תְּחִלַּת גְּאוֹן אָדָם מוּעָז   וּמֵעֹשֵׂהוּ יָסוּר לִבּוֹ׃

יג כִּי מִקְוֵה זָדוֹן חֵטְא   וּמְקוֹרָהּ יַבִּיעַ זִמָּה׃

יד עַל כֵּן מִלֵּא לִבּוֹ אֱלֹהִים נֶגַע   וַיַּכֵּהוּ עַד כַּלֵּה׃

טו כִּסֵּא גֵאִים הָפַךְ אֱלֹהִים   וַיֹּשֶׁב עֲנָוִים תַּחְתָּם׃

טז עִקְּבוֹת גּוֹיִם טִמְטֵם אֱלֹהִים   וְשָׁרְשָׁם עַד אֶרֶץ קִעְקַע׃

יז וְסִחָם מֵאֶרֶץ וַיִּתְּשֵׁם   וַיַּשְׁבֵּת מֵאֶרֶץ זִכְרָם׃

יח לֹא נָאוֶה לֶאֱנוֹשׁ זָדוֹן   וְעַזּוּת, אַף–לִילוּד אִשָּׁה׃

יט זֶרַע נִכְבָּד מַה זֶּרַע לֶאֱנוֹשׁ   זֶרַע נִכְבָּד יְרֵא אֱלֹהִים

זֶרַע נִכְבָּד שׁוֹמֵר מִצְוָה׃

כ [זֶרַע נִקְלֶה מַה זֶּרַע לֶאֱנוֹשׁ]   זֶרַע נִקְלֶה עוֹבֵר מִצְוָה׃

כא בֵּין אַחִים רֹאשָׁם נִכְבָּד   וִירֵא אֱלֹהִים בְּעַמּוֹ׃

כב גֵּר וְזָר נָכְרִי וָרָשׁ   תִּפְאַרְתָּם יִרְאַת אֱלֹהִים׃

כג אֵין לִבְזוֹת דַּל מַשְׂכִּיל   וְאֵין לְכַבֵּד עַוָּל אֲשֶׁר הוּרָם׃

כד נָגִיד מוֹשֵׁל וְשׁוֹפֵט נִכְבָּדוּ   וְאֵין גָּדוֹל מִיְּרֵא אֱלֹהִים׃

כה עֶבֶד מַשְׂכִּיל הוּרָם   וְעֶבֶד סָכָל לֹא יִתְאוֹנֵן׃

כו אַל תִּתְחַכֵּם לַעֲבֹד חֶפְצֶךָ   וְאַל תִּתְכַּבֵּד בְּמוֹעֵד צָרְכֶּךָ׃

(יב) מועז עניינו חוצפה ועזות, כמו (תהלים ט׳ כ׳) אל יעוז אנוש; „ימעושהו, יסור לבו״, בכ״י: מלבו. (יג) כי מקור החטא הוא זדון. (יד) כל מי שיש בו גבות הרוח נעקר מן העולם, תד״א (צד קנ״ח) הוצאת איש שלום. (טז) עקבות, ר״ל, דריסת עקב; טמטם, עניינו סתם, כמו (פסחים ד׳ מ״ב): „מטמטם את הלב״, ובלשון המקרא: אוטם. (יט) המוסגר נשמט בכ״י בג״ע, כנראה באשמת הכותב, והוספתיו ע״פ ת״י ות״ס. (כג) כן הנוסח ע״פ פאק׳; וכמו (צפניה ג׳ ה׳): „לא ידע עול בשת״. (כו) בעת עבודתך לא תתחכם הרבה, כלומר: לא תעשה בעצלות, ובעת מחסורך לא תתגאה, ואל תאמר מלאכה זו בזויה לפני, כמו שאמרו הז״ל (פסחים ד׳ קי״ג): „פשוט נבלתא בשוקא״

כז טוֹב עוֹבֵד וְיוֹתֵר הוֹן מִמִּתְכַּבֵּד וַחֲסַר מַתָּן:

כח בְּנִי בַּעֲנָוָה כַּבֵּד נַפְשֶׁךָ וְיִתֶּן לְךָ טַעַם וְכָבוֹד אֲבַדְתָּ:

כט מַרְשִׁיעַ נַפְשׁוֹ מִי יַצְדִּיקֶנּוּ וּמִי יְכַבֵּד מַקְלֶה נַפְשׁוֹ:

ל יֵשׁ דַּל נִכְבָּד בִּגְלַל שִׂכְלוֹ וְיֵשׁ נִכְבָּד בִּגְלַל עָשְׁרוֹ:

לא נִכְבָּד בְּעָשְׁרוֹ אֵיכָכָה וְנִקְלֶה בְּעָנְיוֹ אֵיכָכָה:

לב הַמִּתְכַּבֵּד בְּדַלּוּתוֹ בְּעָשְׁרוֹ מִתְכַּבֵּד יוֹתֵר:

לג וְהַנִּקְלֶה בְעָשְׁרוֹ בְּדַלּוּתוֹ נִקְלֶה יוֹתֵר:

יא.

א חָכְמַת דַּל תִּשָּׂא רֹאשׁוֹ וּבֵין נְדִיבִים תּוֹשִׁיבֶנּוּ:

ב אַל תְּהַלֵּל אָדָם בְּתָאֳרוֹ וְאַל תְּתַעֵב אָדָם מְכוֹעָר בְּמַרְאֵהוּ:

ג אֱלִיל בָּעוֹף דְּבֹרָה וְרֹאשׁ תְּנוּבוֹת פִּרְיָהּ:

ד מַעֲטֵה אֵבֶד אַל תְּהַתֵּל וְאַל תְּקַלֵּס בִּמְרִירֵי יוֹם:

ה כִּי פְלָאוֹת מַעֲשֵׂי יְהוָה וְנֶעְלָם מֵאָדָם פָּעֳלוֹ:

ו רַבִּים נִדְכָּאִים יָשְׁבוּ עַל כִּסֵּא וּבַל עָלוּ עַל לֵב עָטוּ צָנִיף:

ז רַבִּים נִשָּׂאִים נִקְלוּ מְאֹד וְהֻשְׁפְּלוּ יָחַד
וְגַם נִכְבָּדִים נִתְּנוּ בְיָד:

וכו׳, (כז) כמו (משלי י״ב ט׳): „טוב נקלה ועבד לו ממתכבד וחסר לחם״; וכן אמר ב״ס להלן (מ׳ כה): „חיי מני מתן אל תחי׳. (כח) ויתן לך וכו׳, בב״י סוף פסוק זה נמחק, לדעת ר״ם ונ״פ צ״ל: ותן לה טעם כיוצא בה; אבל לדעתי צ״ל ע״פ פאק׳: ויתן לך וכו׳ אבדת, וכן אמר ב״ס מקודם (ה׳ ג׳) „ישקל מחירך ואבדת״. (לא) בב״י: בעיניו.

יא. (ג) בריה פחותה בעוף היא הדבורה, ומה מתוק דבשה. (ו) אנשים שנשכחו מלב, פתאום לבשו מצנפת ועטרה. (ז) ביד, כמו (דה״ב כ״ה כ׳):

ח בְּטֶרֶם תַּחְקוֹר אַל תְּסַלֵּף בַּקֵּר לְפָנִים וְאַחַר תַּזִּיף:

ט בְּנִי אַל תָּשִׁיב דָּבָר טֶרֶם תִּשְׁמָע וּבְתוֹךְ שִׂיחָה אַל תְּדַבֵּר:

י בְּאֵין עַצָּבָה אַל תִּתְחָר וּבְרִיב זֵדִים אַל תְּקוֹמֵם:

יא בְּנִי לָמָּה תַרְבֶּה עָשְׁקֶךָ וְאָץ לְהַרְבּוֹת לֹא יִנָּקֶה:

יב בְּנִי אִם לֹא תָרוּץ לֹא תַגִּיעַ וְאִם לֹא תְבַקֵּשׁ לֹא תִמְצָא:

יג יֵשׁ עָמֵל וְיָגֵעַ וָרָץ וּכְדֵי כֵן הוּא מִתְאַחֵר:

יד יֵשׁ רָשֵׁשׁ וְאֹבֵד מַהֲלָךְ חֲסַר כֹּל וְיוֹתֵר אִישׁ עָנִי:

טו וְעֵין יְהֹוָה צָפַתְהוּ לְטוֹב וַיְנַעֲרֵהוּ מֵעֲפַר צַחֲנָה:

טז נָשָׂא בְרֹאשׁוֹ וַיְרֹמְמֵהוּ וַיִּתְמְהוּ עָלָיו רַבִּים:

יז טוֹב וָרָע חַיִּים וָמָוֶת רֵישׁ וְעֹשֶׁר מֵיְהֹוָה הוּא:

יח חָכְמָה וְשֵׂכֶל וְהָבִין דָּבָר מֵיְהֹוָה הוּא חֵטְא וּדְרָכִים יְשָׁרִים מֵיְהֹוָה הוּא:

יט שִׂכְלוּת וְחֹשֶׁךְ לְפֹשְׁעִים נוֹצָרָה וּמְרֵעִים רָעָה עִמָּם:

כ מַתַּן צַדִּיק יַעֲמֹד לִירֵאָיו וּרְצוֹנוֹ יִצְלַח לָעַד:

„למען תתם ביד". (ח) תזיף, כמו (בראש' ל"ז י') ויגער בו אביו, ת"א: ונזף ביה אבוהי, ר"ל בקר לפנים היטב ואח"כ תגער באיש, ע"ד הכתוב (משלי כ"ה ח'): „אל תצא לריב מהר". (ט) ע"ד הכתוב (משלי י"ח י"ג): „משיב דבר" וגו'; וכן אמרו חז"ל (אבות ה' ט'): „ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל להשיב". (י) עצבה, כמו (ישעיה ס"ג י'): „ועצבו את רוח קדשו", וכונת ב"ס: אם הדבר לא יעצב אותך, אל תתגר בחנם. (יא) אל תשלח ידך בהרבה עסקים. (יג) וכדי כן, ר"ל בכל זאת הוא יאחר תמיד, ולא יצלח מעשיו; מלת כדי, כמו (נחמיה ה' ח): „כדי בנו". (יד) אבד מהלך, כמו (תהל' ב' י"ב) ותאבדו דרך. ויותר איש עני, כן ראיתי ינוסח ע"פ פאק'. ת"ס: „יתיר מסכנותא". (כ) צדיק תאר לה' פה.

כא יֵשׁ מִתְעַשֵּׁר מֵהִתְעַנּוֹת   וְזֶה יְחַיֵּב שְׂכָרוֹ:
כב וּבְעֵת יֹאמַר מָצָאתִי נַחַת   וְעַתָּה אֹכַל מִטּוֹבָתִי:
כג לֹא יֵדַע מָה כִּי בָא חֵלֶף   וַעֲזָבוֹ לְאַחֵר וּמֵת:
כד בְּנִי עֲמוֹד בְּחֻקְּךָ וּבוֹ הִתְהַלֵּךְ   וּבִמְלַאכְתְּךָ הִתְיַשֵּׁן:
כה אַל תִּתְמַהּ בְּעוֹשֵׂי רָע   תָּרוּץ לַיהוָֹה וְקַוֵּה לְאוֹרוֹ:
כו כִּי נָכֹחַ בְּעֵינֵי יְהוָֹה   בְּפֶתַע פִּתְאֹם לְהַעֲשִׁיר דָּל:
כז בִּרְכַּת אֵל גּוֹרַל צַדִּיק   וּבְעֵת תִּקְוָתוֹ תִּפְרָח:
כח אַל תֹּאמַר הִנֵּה כִּי עָשִׂיתִי
חֶפְצִי   וּמֶה עַתָּה יֶעֱזַב לִי:
כט אַל תֹּאמַר דַּיִּי לְפָנַי   מָה אָסוֹן יְהִי עָלָי:
ל טוֹב יוֹם תְּשַׁכַּח רָעָה   וְרַע יוֹם תְּשַׁכַּח טוֹבָה
וְאַחֲרִית אָדָם תִּהְיֶה עָלָיו:
לא עֵת רָעָה תְּשַׁכַּח תַּעֲנוּג   וְסוֹף אָדָם יַגִּיד עָלָיו:

(כא) יש מתעשר ע"י חיי צער ועוני; „יחיב", כן אמר ב"ם מקודם (ח' ז') „בלנו חייבים"; שכרו, הכונה פה ענשו, כמו (אבות ד' ב'): „ששכר מצוה מצוה, ושכר עברה עברה"; ומה הוא ענשו? הולך ב"ם ומבאר לאמר: „ובעת יאמר וכו', ועזבו לאחר ומת". (כג) כן מצאתי הנוסח ע"פ פאק', והוא ע"ד הכתוב (קהלת ט' י"ב) לא ידע האדם את עתו וגו'. (כו) נכח, ר"ל כי ישר בעיני ה' להעשיר פתאום את הדל. (כח) אל תאמר הלא עֲשיתי חפצי, ומה נשאר לי עוד לעשות. (ל) טוב יום, בכ"י נכתב למעלה על מלת יום אות ט'; י"ל הודה שלא ידע הטעם, אך ר"ם אמר שתרמוז על טפחא או טרחא; אבל בב"ם להלן (מ"ה ח'): „והשמיע בסיני" וכו', יש ג"כ בפאק' אות ט' על היו"ד במלת „והשמיע", ומזה ראיתי שתרמוז על „טעות", כי צריך להיות פה להפך: יום טוב, כמו (קהלת ז' י"ד) ביום טובה היה בטוב וגו', וכן הנוסח בתד"א (צד ד'): „יום טוב משכחת רעה, ויום רע משכחת טובה". ואחרית אדם תהיה עליו; ר"ל, לא נודע מה שיקרה לו, וכמו שהולך ב"ם

לב בְּטֶרֶם תַּחְקֹר אָדָם אַל
תְּאַשְּׁרֵהוּ כִּי בְּאַחֲרִיתוֹ יְאֻשַּׁר אָדָם:
לג לִפְנֵי מָוֶת אַל תְּאַשֵּׁר גָּבֶר כִּי בְּאַחֲרִיתוֹ יִנָּכֵר אִישׁ:
לד [מְנַע רַבִּים מִתּוֹךְ בֵּיתֶךָ] וְלֹא כָל אִישׁ לְהָבִיא אֶל בָּיִת.
[אוֹרְבִים וְכֵן נוֹכְלִים רַבִּים
הֵם]:
לה וּמָה רַבּוּ פִּצְעֵי רוֹכֵל [הַמַּרְגִּילִים לִדְבַר עֶרְוָה].
לו [כְּנִיצוֹץ מַבְעִיר גַּחֶלֶת] כִּכְלוּב מָלֵא עוֹף
כֵּן בָּתֵּיהֶם מְלֵאִים מִרְמָה:
לז כְּעוֹף אָחוּז בִּכְלוּב לֵב גֵּאֶה וְכִזְאֵב אֹרֵב לַטָּרֶף:
לח מַה יִּרְבּוּ פִּשְׁעֵי בוֹצֵעַ כִּכֶלֶב הוּא בָא לְכָל בַּיִת וְחוֹמֵס:
לט כֵּן בּוֹצֵעַ בָּא וּמֵשִׂים רִיב לְכָל שִׁבְתָּם:
מ אוֹרֵב הָרוֹכֵל כְּדוֹב לְבֵית
לֵצִים וְכִמְרַגֵּל יִרְאֶה עֶרְוָה:

ומבאר את דבריו מיד. (לב) המלות: „אל תאשרהו", נמחקו בכ"י, אבל מת"ס: „עד לא תבקא לאנש לא תשבחיוהי", נראה הנוסח הנכון, וכונת ב"ס, שאין לך להגיד דבר על אשר האדם בעודנו חי. (לד) המוסגר לד—לו, הוספתי ע"פ דברי חז"ל (סנהד' ד' ק'). כנראה לקחו אותם מכאן, ונשמטו בכ"י. (לד) המוסגר: אורבים וכן נוכלים וכו' הוספתי פה ע"פ ת"ס: „במאניהי ניר דנכלותא סגיאון אנון". (לה) בנוסח העברי וכן בתרגום היוני, נשתבש פאר המאמר הנפלא הזה, ובת"ס חסר לגמרי, ורק ע"י חז"ל יש לאל ידנו לרפא את ההרוס; וכונת ב"ס: כי הרוכלים מוכרים לנשים בשמים וצבעים לקשט את עצמן, וע"י זה מרגילים בני אדם לזנות, וכן אמרו חז"ל בסוף קדושין: „כל שעסקיו עם הנשים סורו רע כגון וכו' והרוכלין". וחתם ב"ס פה בלשון הכתוב (ירמיה ה' כ"ז): „ככלוב מלא עוף וגו', כדרכו בכמה מקומות. (לז) העוף אחוז בכלוב הוא שונא לבעל הבית, כן לב גאה שונא לכל אדם. (לט) כן ראיתי לתקן הנוסח בכ"י ע"פ פאק'.

מא טוֹב לְרַע יַהֲפֹךְ נִרְגָּן וּבְמַחֲמַדֶּיךָ יִתֵּן קֶשֶׁר:

מב מִנִּיצוֹץ יִרְבֶּה גַחֶלֶת וְאִישׁ בְּלִיַּעַל לְדָם יֶאֱרֹב:

מג גּוּר מֵרַע כִּי רַע יוֹלִיד לָמָּה מוּם עוֹלָם תִּשָּׂא:

מד לֹא תִדְבַּק לְרָשָׁע וִיסַלֵּף

דַּרְכֶּךָ וַיַּהֲפָכְךָ מִבְּרִיתֶךָ:

מה מִשְׁכַּן זָרִיז זָהִיר דַּרְכֶּךָ [פֶּן יַפְרִיעַ שַׁלְוָתֶךָ]

וִינַכֶּרְךָ בְּמַחֲמַדֶּיךָ:

יב.

א אִם תֵּיטִיב תֵּדַע לְמִי תֵּטִיב וִיהִי תִקְוָה לְטוֹבָתֶךָ:

ב הֵיטֵב לַצַּדִּיק תִּמְצָא

תַשְׁלוּמַת אִם לֹא מִמֶּנּוּ מֵיְהוָה:

ג אֵין טוֹבָה לְמֹנֵחַ רָשָׁע וְגַם צְדָקָה לֹא עָשָׂה:

ד פִּי שְׁנַיִם רָעָה תַּשִּׂיג בְּעֵת

צָרֶךָ בְּכָל טוֹבָה תַּגִּיעַ אֵלָיו:

ה כְּלֵי לֶחֶם אַל תִּתֵּן לוֹ לָמָּה בָם יְקַבֵּיל אֵלֶיךָ:

ו כִּי גַם אֵל שׂוֹנֵא רָעִים וְלָרְשָׁעִים יָשִׁיב נָקָם:

(מה) הפסוק הזה בא בכ"י נ"ע שלא במקומו, כי הוא נמצא שם בפרשה י"ב (פסוק י"ב) והוא באמת שייך לסוף פרשה י"א, וכן הוא בת"י ות"ס. בכ"י: „משוכן זריו" וצ"ל: „זריז" כלומר: איש מהיר, וכונת ב"ס: הזהר לבל תתן לשכון איש מהיר וזריז בביתך, פן יפריע את מנוחתך, כי הזריז ימצא הן בעיני אשתך ובניך, וינכרך במהמדיך. סוף המאמר: „וינכרך במחמדיך", נמצא בכ"י ש'.

יב. (א) בכ"י: אם טוב. (ג) למנות, ענינו מנוחה ונחת. וכונת ב"ס: גם צדקה לא עשה מי שנתן מנוחה לאיש רע מעללים. (ד) בעד כל טובה שעשית לו, פי שנים רעה תשיג ממנו, וכן אמרו חז"ל (ב"ר פ' כ"ב) „טב

ז תֵּן לַטּוֹב וּמְנַע מֵרָע — הֹקִיר מָךְ וְאַל תִּתֵּן לְזֵד:

ח לֹא יִוָּדַע בְּטוֹבָה אוֹהֵב — וְלֹא יְכֻסֶּה בְּרָעָה שׂוֹנֵא:

ט בְּטוֹבַת אִישׁ גַּם שׂוֹנֵא רֵעַ — וּבְרָעָתוֹ גַּם רֵעַ בּוֹדֵד:

י אַל תַּאֲמִין בְּשׂוֹנֵא לָעַד — כִּי כִנְחֹשֶׁת רוֹעוֹ יַחֲלִיא:

יא וְגַם אִם יִשְׁמַע לָךְ — וִיהַלֵּךְ בְּנַחַת:

יב תֵּן לִבְּךָ לְהִתְיָרֵא מִמֶּנּוּ — הֱיֵה לוֹ כִּמְגַלֶּה רָז:

יג וְלֹא יִמְצָא לְהַשְׁחִיתְךָ — וְדַע אַחֲרִית קִנְאָה:

יד אַל תַּעֲמִידֵהוּ אֶצְלֶךָ — לָמָּה יֶהְדָּפְךָ וְיַעֲמֹד תַּחְתֶּיךָ:

טו אַל תּוֹשִׁיבֵהוּ לִימִינֶךָ — לָמָּה יְבַקֵּשׁ מוֹשָׁבְךָ:

טז וּלְאָחוֹר תַּשִּׂיג אֲמָרַי — וּלְאַנְחוֹתַי תִּתְאַנָּח:

יז מִי יוּחַן חוֹבֵר נָשׁוּךְ — וְכָל הַקָּרֵב אֶל חַיַּת שֵׁן:

יח כֵּן חוֹבֵר אֶל אִישׁ זָדוֹן — וּמִתְגַּלֵּל בַּעֲוֹנֹתָיו:

לביש לא תעביד וביש לא ימטי לך". (ח) ביום טובה אוהבי עשיר רבים, ואף השונא מתראה כאוהב נאמן. (י) רועו; ר"ל, רעתו תוציא חלאה כנחשת. (יב) ת"ס: איך גלא ראזא, כלומר, כמגלה סוד, ת"י: היה לו כראי מלוטש, בנוסח זה אחז ר"ם בכל עוז, ואמר, שאי אפשר הדבר שבן סירא יורה להיות הולך רכיל ומגלה סוד; וע"כ מנסח ר"ם כאן: „היה לו כמגלה ראי, ודע אחרית חלאה". אבל לשוא השחית ר"ם את המאמר הנפלא הזה, כי כונת ב"ס היא: אדם, שאתה חושד בו, שהוא שונא לך, עשה את עצמך כאילו הוא אהובך וגלה לו סודך, ואז לא יבוא לעשות לך רעה; אבל דע אחרית קנאה, ואל תגלה לפניו אותם הסודות, שעל ידיהם יהיה נקל לו להשחיתך, וכן אמר תד"א (צד י"ח): „אדם עושה מריבה עם חבירו וכו', ואחר כך מתרצה לו, ואף על פי שמתרצה לו, יש לו מקצת קנאה בלבבו". (טז) אחרי כן תשיג אמרי, בכ"י: לאנחתי ט"ס, וכן אמר ב"ס להלן (ט"ז ב"ה) אהוה דעי. (יז) הכונה: האם ירוחם חובר חברים (תהלים נ"ח ו') אשר נשכו נחש, או הקרב לחית טרף. (יח) בכ"י: „אשת זדון".

יט לֹא יַעֲבֹר, עַד תִּבְעַר בּוֹ אֵשׁ:

כ כַּאֲשֶׁר יָבוֹא עִמְּךָ לֹא יִתְגַּלֶּה לָךְ:

כא וְאִם תִּפּוֹל לֹא יִפֹּל לְהַצִּילֶךָ:

כב עַד עֵת מָעַד לֹא יוֹפִיעַ וְאִם תִּמּוֹט לֹא יִתְכַּלְכָּל:

כג בִּשְׂפָתָיו יִתְמַהְמַהּ צָר וּבְלִבּוֹ יַחְשׁוֹב מַהֲמֹרוֹת עֲמוּקוֹת:

כד וְגַם אִם בְּעֵינָיו יַדְמִיעַ אוֹיֵב אִם מָצָא עֵת לֹא יִשְׂבַּע דָּם:

כה אִם רַע קָרָאֲךָ נִמְצָא שָׁם כְּאִישׁ סוֹמֵךְ יְחַפֵּשׂ עָקֵב:

כו רֹאשׁ יָנִיעַ וְהֵנִיף יָדוֹ וּלְרוֹבֶה לָחַשׁ יְשַׁנֶּא פָּנִים:

יג.

א נוֹגֵעַ בְּזֶפֶת תִּדְבַּק יָדוֹ וְחוֹבֵר אֶל לֵץ יִלְמַד דַּרְכּוֹ:

ב כָּבֵד מִמְּךָ מַה תִּשָּׂא וְאֶל עָשִׁיר מִמְּךָ מַה תִּתְחַבָּר:

*ב מַה יִּתְחַבֵּר פָּרוּר אֶל סִיר אֲשֶׁר הוּא נוֹקֵשׁ בּוֹ וְהוּא נִשְׁבָּר:

*ב אוֹ מַה יִּתְחַבֵּר עָשִׁיר אֶל דָּל:

ג עָשִׁיר יַעֲוֶה הוּא יִתְנַוֶּה וְאִם דַּל יַעֲוֶה הוּא יִתְחַנָּן:

ד אִם תִּכְשַׁר לוֹ יַעֲבֹד בָּךְ וְאִם תִּכְרַע לֹא יַחְמֹל עָלֶיךָ:

(יט) לא יעבור האיש זדון ממך, עד אשר תבער בו אש; „יעבר" „ונבער", לשון נופל על לשון. (כ) לשון נופל על לשון, ויש לשרש „נפל" הוראות רבות. (כב) מעד, כמו (תהלים ל"ז ל"א) לא תמעד אשריו. בכ"י: עמד, (כה) יחפש עקב. ת"ם: ונבעא למעקרו עקביך, וע"ד זה ת"י; והגוריהם נתעו ש', י"ל, נ"פ, וחשבו בטעות שמלת עקב כאן היא מלשון (בראשית כ"ה כ"ו): וידו אחזת בעקב עשו. אולם היא לשון ערמה ומרמה, כמו (ירמיה י"ז ט') עקב הלב מכל; וכונת ב"ם; כי השונא יראה את עצמו כאיש שרוצה לסמוך לרעהו, ובזה יבקש עקוב ומרמה. (כו) עיין במבוא.

יג. (ג) יתנוה, שרשו נוה וענינו יאות והגון, כמו (שמות ט"ו ב') זה אלי ואנוהו. (ד) בכ"י: ואם תכרע יחמול, אך לפי הענין צ"ל: לא

ה אִם שַׁלְּךָ יֵיטִיב דְּבָרָיו עִמָּךְ וִירֹשֶׁשְׁךָ וְלֹא יִכְאַב לוֹ:
ו צָרֵךְ לוֹ עִמְּךָ וְהֵשִׁיעַ לָךְ וְשׂוֹחֵק לְךָ וְהִבְטִיחֶךָ:
ו עַד אֲשֶׁר תּוֹעִיל יְהָתֵל בָּךְ פַּעֲמַיִם שָׁלֹשׁ יַעֲרִיצֶךָ:
*ז וּבְכֵן יִרְאֲךָ לְהִתְעַבֵּר בָּךְ וּבְרֹאשׁוֹ יָנִיעַ אֵלֶיךָ:
ח הִשָּׁמֵר אַל תִּרְהַב מְאֹד וְאַל תִּדְמֶה בַּחֲסֵירֵי מַדָּע:
ט קָרֵב נָדִיב הֱיֵה רָחוֹק וּכְדֵי כֵן יַגִּישֶׁךָ:
י אַל תִּתְקָרֵב פֶּן תִּתְרַחֵק וְאַל תִּתְרַחֵק פֶּן תִּשָּׂנֵא:
יא אַל תִּבְטַח לְחֹפֶשׁ עִמּוֹ וְאַל תַּאֲמִין לְרֹב שִׂיחוֹ:
*יא כִּי מַרְבִּית שִׂיחוֹ נִסָּיוֹן וְשׂחֵק לְךָ וַחֲקָרֶךָ:
יב אַכְזָרִי יִתֵּן כֹּשֶׁל וְלֹא יַחְמוֹל עַל נֶפֶשׁ רַבִּים קוֹשֵׁר קָשֶׁר:

יחמול. (ה) אם שלך, ענינו גזל ועושק, כמו (חבקוק ב׳ ח׳) אתה שלות גוים רבים. (ו) והשיע לך, כמו (ישעיה י״ז ז׳) ישעה האדם, וכונת ב״ס: אם נחוץ לו אליך יפנה לך. (ז) בכ״י: „יועיל״. „יעריצך״ מפרש ר״ס על פי לשון ערבית: ירמה אותך; אבל באמת הוא כמו (ישעיה כ״ט כ״ג) ואת אלהי ישראל יעריצו, כלומר: ירוממוהו ויכבדוהו. וכונת ב״ס היא: אם תועיל לו אתה הדל והמסכן, להעשיר, יכבד וירומם אותך העשיר שתים שלש פעמים; אבל זאת יעשה רק למראית עין ובלבו יהתל בך. (יז) התעבר, ת״ס: ונתמשא מנך, כלומר. יתעלם ממך, ות״י: יעבור ממך; ובתרגום האחרון אחזו י״ל, נ״פ ור״ס; אבל „התעבר״ הוא כאן מלשון עברה וזעם, כמו (דברים ג׳ כ׳) ויתעבר ה׳ בי. וכונת ב״ס היא: אחרי שקבל העשיר ממך את התועלת הנרצית לו, יביט בך בשאט נפש ויכעס עליך ובראשו יניע עליך בבוז, ולפי זה מקביל „יעריצך״ לעומת: ובראשו יניע. (ט) וע״כ אם יקריבך איש עשיר מנדיבי עם, אל תמהר להתקרב אליו וכו׳. (יא) אל תדמה כי חפשי אתה עמו. (יב) בכ״י: „יתן מושל״, ש׳, י״ל, נ״פ, ור״ס עמלו לפרש דברי ב״ס, ולא ראו שיש כאן טעות סופר, „מושל״ במקום „כושל״; אך ת״ס תרגם פה כהוגן; „ודלא רחמא – מתפרע פורענותא ולא חאס״; ו„כושל״ הוא כמו „מכשול״. וכן אמר ב״ס להלן (י״ד ט׳): „בעין כושל״ וכו׳. „על נפש רבים וכו׳״, לא ידעו הם ג״כ לפרש, מפני שלא שמו על לב „שרבים״ הוא פה כמו (במדבר כ״ב י״ד) רבים ונכבדים מאלה; וכן אמר הראב״ע שם;

יג הִשָּׁמֵר וֶהְיֵה זָהִיר וְאַל תִּתְהַלֵּךְ עִם אַנְשֵׁי חָמָס׃
יד כָּל הַבָּשָׂר יֶאֱהַב מִינוֹ וְכָל אָדָם אֶת הַדּוֹמֶה לוֹ׃
טו מִין כָּל בָּשָׂר אֶצְלוֹ וְאֶל מִינוֹ יְחֻבַּר אָדָם׃
טז מַה יְּחֻבַּר זְאֵב אֶל כֶּבֶשׂ כַּךְ רָשָׁע לַצַּדִּיק
וְכֵן עָשִׁיר אֵל אִישׁ נֶאֱצָל׃
יז מֵאֵין שְׁלוֹם צָבוּעַ אֶל כָּלֶב מֵאֵין שְׁלוֹם עָשִׁיר אֶל רָשׁ׃
יח מַאֲכַל אֲרִי פִּרְאֵי מִדְבָּר כֵּן מַרְעִית עָשִׁיר דַּלִּים׃
יט תּוֹעֲבַת גַּאֲוָה עֲנָוָה וְתוֹעֲבַת עָשִׁיר אֶבְיוֹן׃
כ עָשִׁיר מוֹט נִסְמָךְ מֵרֵעַ וְדַל נָמוֹט נִדְחָה מֵרֵעַ אֶל רֵעַ׃
כא עָשִׁיר מְדַבֵּר וְעוֹזְרָיו רַבִּים וּדְבָרָיו מְכוֹעָרִין מְיוּפִּין׃
כב דַּל נָמוֹט מְדַבֵּר גַּע גָּע יִשָּׂא וְדִבֶּר מַשְׂכִּיל וְאֵין לוֹ מָקוֹם׃
כג עָשִׁיר דּוֹבֵר הַכֹּל נִסְכָּתוּ וְאֶת שִׂכְלוֹ עַד עָב יַגִּיעוּ׃
כד דַּל דּוֹבֵר מִי זֶה יֹאמֵרוּ וְאִם נִתְקַל גַּם הֵם יֶהְדְּפוּהוּ׃
כה טוֹב הָעֹשֶׁר אִם אֵין עָוֹן וְרַע הָעוֹנִי עַל פִּי זָדוֹן׃

„רבים כמשמעו, או גדולים כמו: על כל רב ביתו (אסתר א׳ ח׳)״ והכונה היא, שגם על הגדולים קושר העשיר קשר להזיק להם. (יד) כמו שאמרו, חז״ל (בבא קמא ד׳ ל״ב) ומשלש בכתובים שנאמר: „כל עוף למינו ישכון, ובן אדם לדומה לו״. (טז) „איש נאצל״, ר״ל נאצל מטוב, וכמו (קהלת ב׳ י׳) לא אצלתי מהם. (יז) „צבוע״, הוא מין נחש עיין שרשי רד״ק ערך צבע. (כ) בכ״י ט״ס: בסמך. (כא) מיופין, ר״ל נאים ויפים. (כב) מלת „מדבר״ איננה בכ״י, גע גע, כמו (ש״א ו׳ י״ב) הלכו הלך וגעו, לשון הפיה וצעקה. ישא, כמו (תהלים כ״ד ה׳). „ישא ברכה״, ענינו לקיחה וקבלה. „ואין לו מקום״, כן אמר ב״ס מקודם (ד׳ ד׳): „ולא תתן לו מקום״, וכן אמר בן עזאי (אבות ב׳ ד׳) אין לך דבר שאין לו מקום. (כג) נסכתו, כמו (דברים כ״ז ט׳) הסכת ושמע, ר״ל, כולם יקשיבו לדבריו. (כה) פשט המאמר הזה לא ידעו מפרשי ב״ס, כי כונתו שרע העוני הוא אך מסבתי־

כו לֵב אֱנוֹשׁ יְשַׁנֶּא פָּנָיו   אִם לְטוֹב וְאִם לְרָע:

כז עִקְּבוֹת לֵב טוֹב פָּנִים אוֹרִים   וְשִׂיג וְשִׂיחַ מַחֲשֶׁבֶת עָמָל:

יד.

א אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ לֹא עֲזָבוֹ פִיהוּ   וְלֹא אָבַח עָלָיו דִּין לִבּוֹ:

ב אַשְׁרֵי אִישׁ לֹא חִסְּרַתּוּ נַפְשׁוֹ   וְלֹא שָׁבְתָה תוֹחַלְתּוֹ:

ג לְלֵב קָטֹן לֹא נָאוֶה עֹשֶׁר   וּלְאִישׁ רַע עַיִן לֹא נָאוֶה חָרוּץ:

ד מוֹנֵעַ לְנַפְשׁוֹ יְקַבֵּץ לְאַחֵר   וּבְטוֹבָתוֹ יִתְבַּעְבַּע זָר:

ה רַע לְנַפְשׁוֹ לְמִי יֵיטִיב   וְלֹא יִרְאֶה בְּטוֹבָתוֹ:

ו רַע לְנַפְשׁוֹ אֵין רַע מִמֶּנּוּ   וְעִמּוֹ תַּשְׁלוּמַת רָעָתוֹ:

ט בְּעֵין כּוֹשֵׁל מְעַט הוּא חֶלְקוֹ   וְלוֹקֵחַ חֵלֶק רֵעֵהוּ מְאַבֵּד חֶלְקוֹ:

הזדון של העשירים, כי הם יעשקו את האביון. (כו) המאמר הזה נמצא בד"ר (ב"ר פ' ע"ג) בר סירא אמר: לב אדם ישנה פניו וכו'. (כז) שכר לב טוב שפניו מאירות תמיד. ושיג ושיח, „שיג" יפרש ר"ש פרחון: בלבול וערבוב; שיח פה הוא לשון יללה, ר"ל, למי שיש מחשבת עמל, הוא מבולבל ובעל יללה.

יד. (א) בכ"י: „אבה", י"ל יתקן: „אנה", כמו (ישעיה י"ט ח') „ואנו הדינים"; ריסל יתקן: „אבל"; ר"ם מנסח: „ולא אנה על דין עוני". והנוסח הנכון הוא: אבח, כמו (יחזקאל כ"א כ') אבחת חרב, וכמו שפירש מנחם בן סרוק: „אימת חרב ובעתה", וכן אמר ר"ש פרחון: „אבח, מלה יחידה ואין לה דומה במקרא, ולשון בעיתה היא". „דין לבו", כמו שאמר ב"ס להלן (ז' כ"ג): „אל תתן לדין נפשך", ר"ל אשרי איש שלא יפחד מסופר כליותיו ולבו. (ב) חסדתו, כמו (ויקרא כ' י"ז) חסד הוא, וכן (בראשית ל"ד י"ד) חרפה היא, ת"א: חסדא היא. (ג) לב קטן הוא ההפך מן (מ"א ה' ט') ורחב לב, וענינו פה רע עין. (ד) יתבעבע, לשון שמחה בארמית. (ה) בכ"י: יקרה, לדעת ש' מלשון קורת רוח; לדעת נ"ב מלשון פגיעה; ר"ם מנסח: יחדה; אבל לפי דעתי, צ"ל: ולא יראה בטובתו, כמו (קהלת ו' ו') וטובה לא ראה, ת"ם: ולא נחדא. (ט) כמו (תוספתא סוטה י"ג) מעשה בכהן וכו' שנטל חלקו וחלק חבירו וכו'; וכן אמרו חז"ל (מדא"ז פ'

י עַיִן רַע עָיִן תָּעִיט עַל לֶחֶם   וּמְהוּמָה עַל שֻׁלְחָנוֹ:
*י עַיִן טוֹבָה מַרְבָּה הַלֶּחֶם   וּמַעְיָן יָבֵשׁ יַזַּל מַיִם עַל הַשֻּׁלְחָן:
יא בְּנִי אִם יֵשׁ לְךָ שָׁרֵית נַפְשֶׁךָ   וְאִם יֵשׁ לְךָ הֵיטִיב לָךְ:
יב וּלְאֵל יָדְךָ הַדַּשֵּׁן   זְכוֹר כִּי לֹא בִשְׁאוֹל תַּעֲנוּג:
*יב וְלֹא מָוֶת יִתְמַהְמֵהַּ   וְחֹק לִשְׁאוֹל לֹא הֻגַּד לָךְ:
יג בְּטֶרֶם תָּמוּת הֵיטֵב לְאוֹהֵב   וְהַשִּׂיגַת יָדְךָ תֶּן לוֹ:
יד אַל תִּמְנַע מִטּוֹבַת יוֹם   [וְאַל תִּמְנַע מִטּוֹבָה נַפְשֶׁךָ]:
*יד וּבְהֶלְקַח אָח אַל תְּעַבֵּר   וַחֲמוּד רֵעַ אַל תַּחְמֹד:
טו הֲלֹא לְאַחֵר תַּעֲזוֹב חֵילֶךָ   וִיגִיעֲךָ לְיוֹדֵי גוֹרָל:
טז תֵּן לְאָח וְחֹנֵן וּפַנֵּק נַפְשֶׁךָ   כִּי אֵין בִּשְׁאוֹל לְבַקֵּשׁ תַּעֲנוּג:

ג'): אם נטלת שאינו שלך, את שלך יטלו ממך. (י) ת"י: עין רע עוין הפת; ת"ס, עינא בישא מטניא לחברו, שניהם קראו בטעות עוין במקום עין, ועל מלת: „תעיט" דלגו לגמרי, ותרגמו שלא כהוגן; אבל עון פה פירושו עונש, כמו (בראש' ד' י"ג) גדול עוני מנשוא. ותעיט, ענינו היש מהר, כמו (ש"א י"ד ל"ב) ויעט העם, וכונת ב"ס: עין רע, תמהר העונש על המשתה, ותביא מהומה על שלחנו של הכילי. (יז) ומעין יבש, ר"ל, ממקור יבש יזלו מים. (יא) דברי ב"ס אלה היו כנראה לעינים לרב, באטרו לרב המנונא בנו: „בני! אם יש לך היטב לך, כי אין בשאול תענוג, ואין למות התמהמה, ואם תאמר אניח לבני ולבנותי חק בשאול מי יגיד לך? בני אדם דומים לעשבי השדה. הללו נוצצים והללו נובלים" (עירובין ד' נ"ג) הרב הביא רק תוכן דברי ב"ס, ולא לשונו ממש, וע"כ לא הזכיר שמו של ב"ס עליהם. ולאל ידך כמו (בראש' ל"א כ"ט) יש לאל ידי; „הדשן" מלשון דשן ושמן, וכונת ב"ס: מה שיש בידך לעשות לקבל תענוג עשה. (יד) המוסגר הוספתי ע"פ ת"י. (ייד) אם אח ורע יקח ממך דבר אל תכעס, ואל תחמוד דבר שיש לרעך. (טו) על עשרך יפילו אחרים גורל: ויחלקו ביניהם כאשר תמות. (טז) בכ"י תן לאח ותין, ת"ס: הב וסב, ת"י: תן וקח, ובזה אחזו י"ל ור"ס, ורק נ"פ אחז בנוסח העברי: תן לאח. אבל כולם לא ראו שנפלה כאן טעות סופר עוד בזמן קדמון, וצ"ל: תן לאח וחנן, כמו (תהלים

*טז וְכָל דָּבָר שֶׁיָּפֶה לַעֲשׂוֹת   לִפְנֵי אֱלֹהִים עֲשֵׂה:
יז כָּל הַבָּשָׂר כַּבֶּגֶד יִבְלֶה   וְחֹק עוֹלָם גּוֹעַ יִגְוָעוּ:
יח כְּפֶרַח עָלֶה עַל עֵץ רַעֲנָן   שֶׁזֶּה נוֹבֵל וַאֲחֵר צוֹמֵחַ:
*יח כֵּן דּוֹרוֹת בָּשָׂר וָדָם   אֶחָד גּוֹעַ וְאֶחָד גּוֹמֵל:
יט כָּל מַעֲשָׂיו רָקוֹב יִרְקָבוּ   וּפֹעַל יָדָיו יִמָּשֵׁךְ אַחֲרָיו:
כ אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ בְּחָכְמָה יֶהְגֶּה   וּבִתְבוּנָה יִשְׁעֶה:
כא הַשָּׂם עַל דְּרָכֶיהָ לִבּוֹ   וּבִתְבוּנֹתֶיהָ יִתְבּוֹנָן:
כב לָצֵאת אַחֲרֶיהָ בְּחֵקֶר   וְכָל מְבוֹאֶיהָ יְרַצֵּד:
כג הַמַּשְׁקִיף בְּעַד חַלּוֹנָהּ   וְעַל פְּתָחֶיהָ יְצוֹתֵת:
כד הַחוֹנֶה סְבִיבוֹת בֵּיתָהּ   וְהֵבִיא יְתֵדָיו בְּקִירָהּ:
כה וְנוֹטֶה אָהֳלוֹ עַל יָדָהּ   וְשָׁכַן שְׁכַן טוֹב:
כו וְיָשִׂים קִנּוֹ בְּעָפְיָהּ   וּבַעֲנָפֶיהָ יִתְלוֹנָן:
כז וְחוֹסֶה בְצִלָּהּ מֵחֹרֶב   וּבִמְעוֹנוֹתֶיהָ יִשְׁכֹּן:

טו.

א כִּי יְרֵא יְהוָֹה יַעֲשֶׂה זֹּאת   וְתוֹפֵשׂ תּוֹרָה יַדְרִיכֶנָּה:
ב וְקִדְּמַתְהוּ כָּאֵם   וּכְאֵשֶׁת נְעוּרִים תְּקַבְּלֶנּוּ:

כ"ז כ"א) וצדיק חונן ונותן, וכמו (משלי י"ד ל"א) חונן אביון. ונתהוותה מלת „ותין" מן „והנן" מפני שהנו"ן נמחקה באמצע ונהפכה ליו"ד; והצד של מטה שלה נתחברה אל אות ה' ונהפכה לת', הסגול מלמטה ומן הצד בא להורות, שמלה זו קשה להולמה, ומטעם זה יש גם קו עליה מלמעלה. (טז) מאמרי ב"ב אלה מזכירים את דברי קהלת בכמה מקומות. (יט) ר"ל, שירקבו נ"כ כמוהו. (כב) ירצד, כמו (תהל' ס"ח ט"ז) למה תרצדון, מלה בודדה ואין לה דומה, ולדברי רבינו האי (עיין שרשי רד"ק) לשון עיון ותוחלת, וקרוב ללשון הערב: „אלרצד". (כג) יצותת, צות בארמית כמו שמע והאזין בעברית. (כו) עפיה (דני' ד' ט') כמו ענף בעברית.

ג וְהֶאֱכִילַתְהוּ לֶחֶם שֵׂכֶל וּמֵי תְבוּנָה תַּשְׁקֶנּוּ:
ד וְנִשְׁעַן עָלֶיהָ וְלֹא יִמּוֹט וּבָהּ יִבְטַח וְלֹא יֵבוֹשׁ:
ה וְרוֹמְמַתְהוּ מֵרֵעֵהוּ וּבְתוֹךְ קָהָל תִּפְתַּח פִּיו:
ו שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה יִמְצָא וְשֵׁם עוֹלָם תּוֹרִישֶׁנּוּ:
ז לֹא יַדְרִיכוּהָ מְתֵי שָׁוְא וְאַנְשֵׁי זָדוֹן לֹא יִרְאוּהָ:
ח רְחוֹקָה הִיא מִלֵּצִים וְאַנְשֵׁי כָזָב לֹא יִזְכְּרוּהָ:
ט לֹא נָאֲתָה תְהִלָּה בְּפִי רָשָׁע כִּי לֹא מֵאֵל נֶחְלְקָה לוֹ:
י בְּפֶה חָכָם תֵּאָמֵר תְּהִלָּה וּמֹשֵׁל בָּהּ יְלַמְּדֶנָּה:
יא אַל תֹּאמַר מֵאֵל פִּשְׁעִי כִּי אֶת אֲשֶׁר שָׂנֵא לֹא עָשָׂה:
יב פֶּן תֹּאמַר הוּא הִתְקִילָנִי כִּי אֵין צֹרֶךְ בְּאַנְשֵׁי חָמָס:
יג רָעָה וְתוֹעֵבָה שָׂנֵא יְהוָה וְלֹא יְאַנְּנָה לִירֵאָיו:
יד אֱלֹהִים מִבְּרֵאשִׁית בָּרָא אָדָם וַיְשִׁיתֵהוּ בְּיַד חוֹתְפוֹ
וַיִּתְּנֵהוּ בְּיַד יִצְרוֹ:
טו אִם תַּחְפֹּץ תִּשְׁמֹר מִצְוָה וּתְבוּנָה לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ:
טו אִם תַּאֲמִין בּוֹ גַּם אַתָּה, תִּחְיֶה:
*טו מוּצָק לְפָנֶיךָ אֵשׁ וָמַיִם בַּאֲשֶׁר תַּחְפֹּץ שְׁלַח יָדֶיךָ:
יז לִבְנֵי אָדָם חַיִּים וָמָוֶת אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יִנָּתֶן לוֹ:
יח סָפְקָה חָכְמַת יְהוָה אַמִּיץ גְּבוּרוֹת וְחוֹזֶה כֹּל:
יט עֵינֵי אֵל יִרְאוּ מַעֲשָׂיו וְהוּא יַכִּיר כָּל מִפְעַל אִישׁ:

טו. (י) מי שימשול בהכמה ילמדנה לאחריב. (יא) אל תאמר שאל גרם עוני, וכו'. (יד) על אות ש' ממלת מבראשית נכתב בכ"י ט', וגם פה תרמוז שיש טעות כאן, וצ"ל: מבראשית אלהים ברא וכו'. הותפו ויצרו, הן תאוות האדם הרבות. (יטז) כמו (יהושע ז' כ"ג) ויצקם לפני ה'. (יז) כמו שנאמר (דברים ל' ט"ו) ראה נתתי וגו' החיים וגו'. (יט) כמו (איוב ל"ד כ"ה) יכיר

כ לֹא צִוָּה אֱנוֹשׁ לַחֲטֹא   וְלֹא הֶחֱלִים אַנְשֵׁי כָזָב:

*כ וְלֹא מְרַחֵם עַל עֹשֶׂה שָׁוְא   וְעַל מְגַלֶּה סוֹד:

טז.

א אַל תִּתְאַוֶּה תֹּאַר נַעֲרֵי שָׁוְא   וְאַל תִּשְׂמַח בִּבְנֵי עַוְלָה:

ב וְגַם אִם פָּרוּ אַל תָּבַע בָּם   אִם אֵין אִתָּם יִרְאַת יְהוָה:

ג אַל תַּאֲמִין בְּחַיֵּיהֶם   וְאַל תִּבְטַח בְּעִקְבוֹתָם:

*ג כִּי לֹא תִהְיֶה לָהֶם   אַחֲרִית טוֹבָה:

*ג כִּי טוֹב אֶחָד עוֹשֶׂה רָצוֹן

מֵאָלֶף   וּמוֹת עֲרִירִי, מִמִּי שֶׁיִּהְיוּ לוֹ

בָּנִים רַבִּים בְּעַוְלָה   וּמֵאַחֲרִית זָדוֹן:

ד מֵאֶחָד עֲרִירִי יְרֵא יְהוָה תֵּשֵׁב

עִיר   וּמִמִּשְׁפַּחַת בֹּגְדִים תֶּחֱרָב:

מעבדיהם. (יכ) החלים, ענינו בריא וחזק, כמו (איוב ל"ט ד') יחלמו בניהם.

טז. (ב) תבע, לשון שמחה בארמית, עיין לעיל. (ג) בעקבותם, ר"ל בסופם, וכן ת"ס: חרתא טבתא. (יג) בכ"י בטעות: רבים עולה, אך צ"ל: רבים בעולה; וכן ת"ס: בניא סגיאה דעולא, וכך תרגם גם היוני; אך י"ל ור"ם מצאו פה לנכון לנסח כך: כי טוב אחד מאלף, ומות ערירי מאחרית זדון. והשחיתו את המאמר הזה שלא לצורך; וגם נעלם מהם על ידי זה פירושע של הרבה מאמרים הבאים אחריו. את הבטוי: „בנים רבים בעולה", תרגמו היוני והסורי שלא כהונן, כי חשבו, שמלת „בעולה" מוסבה על הבנים שהיו רשעים, בעוד שבאמת היא מוסבה על האב, שהוא הוליד בזנות ובעולה בנים רבים, ועליו אמר ב"ס: טוב למות ערירי ולעשות רצון ה' מלהיות איש, שהוליד הרבה בנים בזנות. (ד) ת"ס: מן חד גיר דדחל אלהא. ת"י: מאחד מבין: ועל פי תרגומים אלו לא גרסו כאן ש', י"ל, ור"ם מלת „ערירי"; אבל הם טעו כולם, כי הנוסח העברי נכון הוא מאד: „ערירי" הוא כאן לא סתם אדם, אלא אברהם אבינו: שאמר: „ואנכי הולך ערירי" (בראש' ט"ו ב'). ומלות „תשב עיר" מרמזות על דברי יחזקאל שאמר: אחד היה אברהם ויירש את הארץ (ל"ג כ"ד). „בונדים", הכונה לאנשי סדום ועמורה שבגדו איש

ה רַבּוֹת כָּאֵלֶּה רָאֲתָה עֵינִי   וַעֲצֻמוֹת כָּאֵלֶּה שָׁמְעָה אָזְנִי׃
ו בַּעֲדַת רְשָׁעִים יוּקְדַת אֵשׁ   וּבְגוֹי חָנֵף נִצְּתָה חֵמָה׃
ז אֲשֶׁר לֹא נָשָׂא לִנְסִיכֵי קֶדֶם   הַמּוֹרִים עוֹלָם בִּגְבוּרָתָם׃
ח וְלֹא חָמַל עַל מְגוּרֵי לוֹט   הַמִּתְעַבְּרִים בְּגַאֲוָתָם׃
ט וְלֹא חָמַל עַל גּוֹי חֵרֶם   הַנִּדּוֹשִׁים בַּעֲוֹנָם׃
י כֵּן שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלִי   הַנֶּאֱסָפִים בִּזְדוֹן לִבָּם׃
יא וְאַף כִּי אֶחָד מַקְשֶׁה עֹרֶף   תֵּמַהּ זֶה אִם יִנָּקֶה׃
*יא כִּי רַחֲמִים וְאַף עִמּוֹ וְנוֹשֵׂא וְסוֹלֵחַ   וְעַל רְשָׁעִים יַגִּיחַ רָגְזוֹ׃
יב כְּרֹב רַחֲמָיו כֵּן תּוֹכַחְתּוֹ   אִישׁ כְּמִפְעָלָיו יִשָּׁפֵט׃
יג לֹא יִמָּלֵט בְּגָזֵל עַוָּל   וְלֹא יַשְׁבִּית תַּאֲוַת צַדִּיק לְעוֹלָם׃
יד כָּל הָעֹשֶׂה צְדָקָה   יֵשׁ לוֹ שָׂכָר׃
טו יְהוָה הִקְשָׁה אֶת לֵב פַּרְעֹה   אֲשֶׁר לֹא יְדָעוֹ
שֶׁמַּעֲשָׂיו מְגֻלִּין תַּחַת הַשָּׁמָיִם׃
טז רַחֲמָיו יֵרָאוּ לְכָל בְּרִיּוֹתָיו   וְאוֹרוֹ וְשִׁבְחוֹ חִלֵּק לִבְנֵי אָדָם׃
יז אַל תֹּאמַר מֵאֵל נִסְתַּרְתִּי   וּבַמָּרוֹם מִי יִזְכְּרֵנִי׃

ברעהו, גזלו ולקחו נשיב בהזקה, וב"ס מפרש זאת בעצמו להלן (שם ז' ח'): „לא נשא לנסיכי קדם" וכו', הם הנפילים (בראש' ו' ד') „ולא חמל על מגורי לוט" שהשחיתו את דרכם מאד. (ט) גוי חרם, הם שבע העמים שהחרמו כולם, וכן אמר ב"ס להלן (מ"ו ו'): „כל גוי חרם"; „ונדשו בעונם", כמו (חבקוק ג' י"ב) „באף תדוש גוים. (י) הם אנשי דור המדבר. (*יא) כמו (איוב מ' כ"ג) „יגיח ירדן" (דנ' ז' ב') „מגיחין לימא". (טו) כמו שאמר (שמות ה' ב'): לא ידעתי את ה'. בת"ס ות"י הנוסח: ואורו והשבו; אבל נוסח העברי עיקר, כי כונת ב"ס על מה שאמר למעלה: שמעשיו מגולין תחת השמש, ואורו של הקב"ה ושבחו יראו כל בני אדם ע"י מעשיו הנפלאים.

*יז בְּעַם כָּבֵד לֹא אִוָּדֵעַ וּמַה נַּפְשִׁי
בְּקַצּוֹת רוּחוֹת כָּל בְּנֵי אָדָם׃

יח הֵן הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וּתְהוֹם וָאָרֶץ׃

*יח בְּרִדְתּוֹ עֲלֵיהֶם עוֹמְדִים בְּפָקְדוֹ כֵּן יִרְגָּשׁוּ׃

יט אַף קִצְבֵי הָרִים וִיסוֹדֵי תֵבֵל בְּהַבִּיטוֹ אֲלֵיהֶם רַעַשׁ יִרְעָשׁוּ׃

כ גַּם עָלַי לֹא יָשִׂים לֵב וּבִדְרָכַי מִי יִתְבּוֹנָן׃

כא אִם חָטָאתִי לֹא תִרְאֵנִי עָיִן אוֹ אִם אֲכַזֵּב
בְּכָל סֵתֶר מִי יוֹדֵעַ׃

(יז) עם כבד, כמו (מ״א ג׳ ט׳) עמך הכבד, ענינו עמך הרב. המאמר הזה הביא רס״ג בספרו הגלוי, ושם הנוסח: אי מי נפשי בקצות רוחות, וחסרות אצלו המלות (כמו בת״י): „כל בני אדם״, ומטעם זה לא גרסו אותן י״ל ור״ס; אבל הנוסח הנכון הוא בת״ס: „או מנא היא נפשי בינת רוחתא דכלהון בני נשא״. וכפי הנראה הביא רס״ג רק מקצת מן המאמר ההוא. בקצות רוחות, ת״י: בתוך רוחות״; ת״ס: „בינת רוחתא״. אבל שניהם לא תרגמו כהוגן, והיוני טעה בכל הענין והשחית את כונת ב״ס. מלת „בקצות״ כאן כמו (חבק׳ ב׳ י׳) קצות עמים רבים, לשון כריתה והפסד. והנה האיש שכפר בהשנחת ה׳, יצא תחלה לדבר אודות נפשו, ואמר: מאל נסתרתי וכו׳, ואחרי כן יצא לכפור בהשנחה בדרך כלל, ואמר: ומה נפשי אז כאשר יהיה שטף מים או רעידת הארץ וכדומה, ויכרתו וינועו כל יושבי בה, תם ורשע יחד. (ייח) ת״ס: כנלינה דעליהון קימין, ולפי זה הנוסח הנכון בנ״ע: עומדים, ולא מועדים כמו שתקנו י״ל ור״ס. גם א״א שיכתוב ב״ס מועדים, שהוא כענין חרוף כלפי ה׳, כי ברדתו מעדו ההרים תחתיו. בב״י: בפקדו וברגשו, ותקנתי הנוסח ע״פ ת״י. לדעת ר״ס המאמר: הן השמים וכו׳, ערוך נגד האיש הכופר בהשנחה, אבל ר״ס נתעה בזה אחר ת״י, שהלך שולל בכל הענין, ובאמת המאמר הזה וכן המאמר הבא אחריו: „אף קצבי הרים״ וכו׳, הם דברי הכופר בהשנחת ה׳ על בני אדם. (כ) פה עזב ת״ס דרכו הנכון ופתר לא כהוגן: „גם אני לא אשים על לבי״, ת״י השחית בתרגומו את המאמר הזה כך: אך עליהם לא ישים אדם לבו, ובדרכיו מי יתבונן״, ואחרי כן הביא מאמר: „כמו הרוח סערה״ וכו׳, אשר כפי הנראה נלקח מב״ח (יוחנן ג׳ ח׳) ונוסף פה בת״י בכונה, להחליש את דברי הכופר בהשנחת ה׳. אך המאמר: „גם עלי לא ישים לב״ וכו׳, יאמר

כב מָה מַעֲשֵׂה צֶדֶק מִי יַגִּידֶנּוּ וְתִקְוַת מָה כִּי אָצוּק חוֹק.
כג חַסְרֵי לֵב יָבִינוּ אֵלֶּה וְגֶבֶר פּוֹתֶה יַחְשֹׁב זֹאת.
כד שִׁמְעוּ אֵלַי וּקְחוּ שִׂכְלִי וְעַל דְּבָרַי שִׂימוּ לֵב.
כה אַבִּיעָה בְמִשְׁקָל רוּחִי וּבְהַצְנֵעַ אֲחַוֶּה דֵעִי.
כו כִּבְרֹא אֵל מַעֲשָׂיו מֵרֹאשׁ עַל חַיֵּיהֶם [חָלָק מִשְׁטָרָם].

יח.

טו בְּטֶרֶם תִּדּוֹר הָכֵן נִדְרֶךָ בַּל תִּהְיֶה כִּמְנַסֶּה יְהוָה:
לב אַל תִּשְׂמַח אֶל שֶׁמֶץ תַּעֲנוּג אֲשֶׁר פִּי שְׁנַיִם רֵישׁוֹ:
לג אַל תְּהִי זוֹלֵל וְסוֹבֵא וּמְאוּמָה אֵין בַּכִּיס:

יט.

א פּוֹעֵל זֹאת לֹא יַעֲשִׁיר. וּבוֹזֶה מְעוּטִים יִתְעַרְעָר:
ב יַיִן וְנָשִׁים יַפְחִיזוּ לֵב. וְנֶפֶשׁ עַזָּה תַּשְׁחִית בְּעָלֶיהָ:

כ.

ה יֵשׁ מַחֲרִישׁ וְנֶחְשָׁב חָכָם. וְיֵשׁ נִמְאָס בְּרוֹב שִׂיחַ:
ו יֵשׁ מַחֲרִישׁ מֵאֵין מַעֲנֶה וְיֵשׁ מַחֲרִישׁ כִּי רֹאֶה עֵת:

האיש הכופר בהשגחה, אם יהיה למשל שטף מים או רעידת הארץ, ויגוע כל בשר כצדיק כרשע, גם עלי לא ישים ה׳ לבו להציל אותי, ומי יתבונן אז על דרכי הטוב והישר. (כב) המאמר הזה חסר בת״י וכן בת״ס, אבל פה השלים הכופר בהשגחה את דבריו: „אם כן שתם ורשע הוא מכלה, מה אז מעשה צדק, ומי יוכל להגיד לנו זאת, ומה אז תקות בני אדם, ואיך אעשה חוק שתקותם לא תכרת״?. אצוק, כמו (ש״פ ב׳ ה׳) לה׳ מצוקי ארץ. (כג) יבינו, פעל יוצא, ר״ל, יבינו לאחרים דברים כאלה, כמו (נחמיה ה׳ ז׳) מבינים את העם. (כו) על חייהם. השאר חסר חבל!

יח (טו) המאמר הזה נמצא במד׳ תנחומא פ׳ וישלח בשם ב״ס, וכן נמצא בת״י ות״ס.

יט. (א) מי שנעשה זולל וסובא לא יעשיר לעולם.

י חָכָם יַחֲרִישׁ עַד עֵת   וּכְסִיל לֹא יִשְׁמוֹר עֵת:
יג חָכָם בִּמְעַט דָּבָר נַפְשׁוֹ   וְטוֹבַת כְּסִילִים יִשְׁפּוֹךְ חָכְמָה:

כא.

כב רֶגֶל נָבָל מְהָרָה אֶל בַּיִת   וְאִישׁ מְזִימּוֹת יַכְנִיעַ לָרַבִּים:
כג אֱוִיל מִפֶּתַח יַבִּיט אֶל בַּיִת   וְכָבוֹד לְאִישׁ בַּחוּץ יַעֲמוֹד וִידַבֵּר:
א שְׁלֹשָׁה שָׂנֵאתִי   וְאַרְבָּעָה לֹא אָהַבְתִּי:
ב שַׂר הַנִּרְגָּל בְּבֵית הַמִּשְׁתָּאוֹת   הַמּוֹשִׁיב שֶׁבֶת בִּמְרוֹמֵי קָרֶת:
ג הָאוֹחֵז בָּאַמָּה וּמַשְׁתִּין מַיִם   וְהַנִּכְנָס לְבֵית חֲבֵרוֹ פִּתְאוֹם:

כה.

ב שָׁלֹשׁ הֵנָּה שָׂנְאָה נַפְשִׁי   וְצַר לִי מְאֹד בְּחַיֵּיהֶם:
ג דַּל גֵּאֶה וְעָשִׁיר מְכַחֵשׁ   וְזָקֵן מְנָאֵף וַחֲסַר דַּעַת:
ה אִם בִּנְעוּרוֹתֶיךָ לֹא חֲפַצְתָּם   אֵיךְ תַּשִּׂיגֵם בְּזִקְנוֹתֶיךָ:
ח אַשְׁרֵי שֶׁלֹּא נִכְשַׁל בִּלְשׁוֹנוֹ   וְלֹא עֹבֵד נִקְלֶה מִמֶּנּוּ:

כא. (כב) שני פוסקים האלה מובאים בס׳ פורקא דר׳ הקדוש בשם ב״ס, וכן נמצאים בת״ו ות״ס. ובמקום: „וכבוד לאיש בדות עמיו״, תקנתי: „בחוץ יעמוד וידבר״, כמו הנוסח בת״ס: „ואיקרא דגברא דזקום מן לבר ונסלל״. (א) מסכת נדה (ד׳ י״ז) בשם בן סירא, והוא ע״ד הכתוב (משל ז׳ י״ח) שלשה המה נפלאו ממנו וגו׳. (ב), כונת ב״ס, שלא טוב כי שר וגדול יהיה רגיל בבית המשתאות תמיד, ויבלה ימיו בתענוגי הבל. המושב שבת וכו׳ כן צוה ר׳ עקיבא את יהושע בנו: „אל תשב בגובה של עיר ותשנה״. (ג) כן אמר רבי אליעזר (נדה ד׳ י״ג): „כל האוחז באמה ומשתין כאלו מביא מבול לעולם״, אבל במסכת כלה (ד׳ ד׳ ע״ב, הוצאת קורוניל) נאמר: „בד״א בפנוי אבל בנשוי לא חיישינן״. „והנכנס לבית חברו פתאום״: פירש רש״י לנכון: „דלמא עבדי מידי דצניעותא״; ולדברי ר׳ יוחנן אף לביתו אל יכנס אדם פתאום.

כה. (ב) המאמר הזה נמצא אצל חז״ל (פסחים ד׳ קי״ג ע״ב) וכן בת״י ות״ס. (ה) נמצא באבות דר״נ (פ׳ כ״ד) וכן בת״ס.

יא אַשְׁרֵי בַּעַל אִשָּׁה מַשְׂכָּלֶת   וְלֹא חוֹרֵשׁ בְּשׁוֹר וּבַחֲמוֹר יַחְדָּו׃
יג כָּל מַכָּה וְלֹא כְּמַכַּת הַלֵּב   כָּל רָעָה וְלֹא כְּרָעַת אִשָּׁה׃
יז רֹעַ אִשָּׁה יַשְׁחִיר מַרְאֶה אִישׁ   וְיַקְדִּיר פָּנָיו לְדוֹב׃
יח בֵּין רֵעִים יֵשֵׁב בַּעְלָהּ   וּבְלֹא טַעְמוֹ יִתְאַנָּח׃
יט מְעַט רָעָה כְּרָעַת אִשָּׁה   גּוֹרַל חוֹטֵא יִפּוֹל עָלֶיהָ׃
כ כְּמַעֲלֵה חוֹל לְרַגְלֵי יָשִׁישׁ   כֵּן אֵשֶׁת לָשׁוֹן לְאִישׁ רַךְ׃
כא אַל תִּפּוֹל בְּיֹפִי אִשָּׁה   וְעַל יֵשׁ לָהּ לֹא תַחְמוֹד׃
כב כִּי בַעֲדָהּ חֶרְפָּה וּבשֶׁת   אִשָּׁה מְכַלְכֶּלֶת אֶת בַּעְלָהּ׃
כג רִפְיוֹן יָדַיִם וְכִשְׁלוֹן בִּרְכַּיִם   אִשָּׁה לֹא תְאַשֵּׁר אֶת בַּעְלָהּ׃
כד מֵאִשָּׁה תְּחִלַּת עָוֹן   וּבִגְלָלָהּ גָּוַעְנוּ יָחַד׃
כה אִשָּׁה רָעָה צָרַעַת לְבַעְלָהּ   יְגָרְשֶׁנָּה מִבֵּיתוֹ וְיִתְרַפֵּא
מִצָּרַעְתּוֹ׃

כו.

א אִשָּׁה טוֹבָה אַשְׁרֵי בַעְלָהּ   וּמִסְפַּר יָמָיו כִּפְלָיִם׃
ב אֵשֶׁת חַיִל תְּדַשֵּׁן לְבַעְלָהּ   [וּשְׁנֵי חַיָּיו יְבַלֶּה בַנְּעִימִים]׃
ג אִשָּׁה טוֹבָה מַתָּנָה טוֹבָה   בְּחֵיק יְרֵא אֱלֹהִים תִּנָּתֵן׃

(יא) בתרגום היוני נמצא רק ראש המאמר הזה, ובת"ס יש חציו השני כמו בנוסח העברי: „דלא דבר פדנא בתורא ובחמרא אכהדא" והוא לשון הכתוב (דברים כ"ד י') ולפי זה מנסח ר"ם בטעות: „ולא חורש כשור וחמור". (י"ג) ע"פ דברי ב"ס אמר רב (שבת ד' י"א): „כל כאב ולא כאב לב וכו', כל רעה ולא אשה רעה". (יח) ר"ל, בלי כל סבה וטעם יתאנח, כי יזכור צרת אשתו. (כה) המאמר הזה נזכר אצל הז"ל (יבמות ד' ס"ג) בשם ב"ס. כונת ב"ס שיתן לה גט פיטורין וכן אמר בספרו במקום אחר כפי נוסח ת"ס: ואין לה איתיה בתרך, בסרך קציץ הד לה ושדיה מן ביתך" (כ"ה כ"ו הוצאת בן זאב) וכל זה בדרך הפלגה.

כו. (א) המאמר הזה נזכר גם אצל חז"ל (יבמות ד' ס"ג) בשם ב"ס. (ב) המוסגר הוא ע"פ ת"ס. (ג) גם הפסוק הזה נזכר שם (יבמות ד' ס"ג) בשם ב"ס וכן הוא בת"י ות"ס.

כז.

ה כְּלֵי יוֹצֵר לְבָעֵר כִּבְשָׁן | וְכָמֹהוּ אִישׁ עַל חֶשְׁבּוֹנוֹ:
ו עַל עֲבֹדַת עֵץ יְהִי פְּרִי | כֵּן חֶשְׁבּוֹן עַל יֵצֶר אֶחָד:

כח.

יב הָיְתָה לְפָנָיו גַּחֶלֶת | נָפַח בָּהּ וּבָעֲרָה:
יג רָקַק בָּהּ וְכָבְתָה | [וּשְׁנֵיהֶם מִפִּיךָ הֵם]:
א אַל תְּצַר צָרַת מָחָר | כִּי לֹא תֵדַע מַה יֵּלֶד יוֹם:
ב שֶׁמָּא מָחָר בָּא וְאֵינֶנּוּ | נִמְצָא מִצְטַעֵר עַל הָעוֹלָם שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ:
ג הַכֹּל שָׁקַלְתִּי בְּכַף מֹאזְנַיִם | וְלֹא מָצָאתִי קַל מִסַּבִּין:
ד וְקַל מִסַּבִּין | חָתָן הַדָּר בְּבֵית חָמִיו:
ה וְקַל מֵחָתָן | אֹרֵחַ מַכְנִיס אֹרֵחַ:
ו וְקַל מֵאֹרֵחַ | מֵשִׁיב דָּבָר בְּטֶרֶם יִשְׁמָע:

כז. חשבון, ענינו מחשבה, רעיון והגיון, וכן אמר ב"ס מקודם (ט' כא): „עם נבון יהי חשבונך". וכונת ב"ס: כמו כלי יוצר יבחנו ע"י אש הכבשן, יבחן איש ע"י רעיוניו ומחשבתו. (ו) יצר, ענינו רעיון ורצון, וכמו שהפרי מראה על עבודת העץ כן רצון אחד מראה על מחשבתו של אדם.

כח. (יב) המאמר הזה נמצא במד"ר (ויקרא פ' ז"ג) וכן הוא בת"י ות"ת, ומשל יפה היא על המחלוקת. (יג) המוסגר הוספתי ע"פ ת"ס. (א) המאמר הזה נמצא אצל הז"ל בשם ב"ס (סנהד' ד' ק') וב"ס השתמש פה בלשון הכתוב (משלי כ"ז א'): „אל תתהלל ביום מחר" וגו'. (ב) „צער" נמצא ג"כ, להלן (כא כד): וצער ותשניק. (ג) המאמר הזה נמצא אצל חז"ל בשם ב"ס (ב"ב ד' צ"ח ע"ב): „קל מסבין", כונת ב"ס לא קל בכמות, רק קל באיכות. (ה) אורח מכנים אורח, היטב רש"י לפרש: „דיו שמכנים בעל הבית אותו", ומדברי ב"ס אלה יצא המאמר הנודע: „אין אורח מכנים אורח". (ו) משיב דבר וגו', הוא לשון הכתוב (משלי י"ח י"ג). על דרך המאמר: „הכל שקלתי" וכו', אמרו חז"ל באופן אחר במדא"ז (סי' ט'): „כל תלמיד חכם המזלזל בנטילת ידים, הרי זה מגונה, מגונה ממנו האוכל לפני

ל.

ט [יַסֵּר בִּנְךָ לְבַל תֵּבוֹשׁ וְאִם תְּשַׂחֵק עִמּוֹ יַכְלִימֶךָּ]:
יא אַל תַּמְשִׁילֵהוּ בִּנְעוּרָיו וְאַל תִּשָּׂא לְשְׁחִיתוֹתָיו:
*יא כְּפֶתֶן עַל חַי תִּפְגַּע רַצֵּיץ מָתְנָיו שֶׁעוֹדֶנּוּ נָעַר
יב כּוֹף ראֹשׁוֹ בְּנַעֲרוּתוֹ וּבַקַּע מָתְנָיו כְּשֶׁהוּא קָטֹן:
*יב לָמָּה יָשְׁקָה וּמָרָה בָּךְ וְנוֹלַד מִמֶּנּוּ מַפַּח נָפֶשׁ:
יג יַסֵּר בִּנְךָ וְהַכְבֵּד עוּלוֹ פֶּן בְּאִוַּלְתּוֹ יִבַּלַּע בָּךְ:

האורח, מגונה ממני אורח מבנים אורח, מגונה ממנו האוכל לפני תלמיד חכם, אורח מטריח אורח מגונה משלשתן״.

ל. (ט) הפסוק הזה הוספתי ע״פ ת״ס. (יב) תק״ס: „ולך ממני; ת״י: „למה יקשה״, ובזה אחזו י״ל ר״ם ונ״פ, לדעתי נוסח הפנים נכון הוא, והוא ע״ד הכתוב (יואל ב׳ ט׳): „בעיר ישקו״, וכן (שם ב׳ כ״ד): „והשיקו היקבים״; וההא של ישקה היא נוספת כמו הה״א של אפונה (תהלים פ״ח ט״ז). וכונת ב״ם היא: שהאב צריך להשתדל בדבר בנו בעודנו קטן, שלא יהיה שובב, שלא ירעיש וירעים וימרה בו, כי אחר כך יהיה לו ממנו מפח נפש. (יג) בב״י: עולו, כמו שנהגו לכתוב הסופרים האחרונים, אך ב״ם בעצמו כתב „עלו״ כרגיל במקרא, ומטעם זה תרגם היוני בטעות: „יסר בנך והעבד עלו״, כלומר, תן עליו עבודה רבה; ות״ס: יסר בנך והכבד עליו; אבל שניהם טעו מאד, כי נוסח העברי הוא על דרך הכתוב (מ״א י״ב י׳): „אביך הכביד את עלנו״. בב״י: יתלע בך, תק״ס: יתעל בך, ולדעת פרלס ור״ב היא מלה אחת: „יתלע בך״, וענינה יהתל בך, אבל באמת אין בפירוש זה ממש, כי ב״ם לא היה כותב מלה זרה כזו, בשעה שהיה נקל לו לכתוב כמו שכתב מקודם (י״ג ז׳): „והתל בך״; לדעת נרימי צ״ל: „יתעלל בך״. ר״ם אחז אחר כך בנוסח: „יתלע״ ובפירוש מלה זו על פי לשון ערבית: „יגאה עליך״, אולם כל המפרשים רדפו קדים, ולא ראו שיש כאן טעות סופר, עוד מזמן קדמון, כמו שיש כמה וכמה שגיאות כאלו בפנים ב״ם, שלא ידעו בעלי תק״ס איך לתקנם, ועל כן הפכו כדרכם את האותיות של מלת יתלע, ועלתה בידם מלת יתעל; אך באמת צ״ל בפנים: „יבלע בך״, והוא על דרך הכתוב: וכסיל אדם יבלע נו״ (משלי כ״א ר׳) „פן יבלע למלך״ (ש״ב י״ז ט״ז) וכן ת״ס לנכון: „דלמא בסכלותה נתקלך״. ולפי זה הלך ב״ם כאן במליצתו מן הקל אל הכבד: תחלה אמר: „ימרה בך״, ואחר כך

יד טוֹב מִסְכֵּן וְחַי בְּעַצְמוֹ מֵעָשִׁיר וְנֶגַע בִּבְשָׂרוֹ:

טו חַיֵּי שָׁר אִבְתִי מִפָּז וְרוּחַ טוֹבָה מִפְּנִינִים:

טז אֵין עוֹשֶׁר עַל עוֹשֶׁר שָׁר עָצֶם וְאֵין טוֹבָה עַל טוּב לֵבָב:

יז טוֹב לָמוּת מֵחַיֵּי שָׁוְא וְנוּחַת עוֹלָם מִכְּאֵב נֶאֱמָן:

יח טוֹבָה שְׁפוּכָה עַל פֶּה סָתוּם תְּנוּפָה מְצֶגֶת לִפְנֵי גָלוּל:

יט מַה יַעֲרִיכוּ לֶאֱלִילֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יֹאכְלוּן וְלֹא יְרִיחוּן

כ כֵּן מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ עוֹשֶׁר וְאֵין נֶהֱנֶה מִמֶּנּוּ:

כא רֹאֶה בְעֵינָיו וּמִתְאַנֵּחַ כַּאֲשֶׁר סָרִים יְחַבֵּק נַעֲרָה:

כב כְּנֶאֱמָן לָן עִם בְּתוּלָה כֵּן עוֹשֶׂה בְּאוֹנֶס מִשְׁפָּט:

וַיהוָה מְבַקֵּשׁ מִיָּדוֹ:

אמר: „פן יבלע בך"; וראוי להביא בזה את דברי אלפא ביתא דבן סירא, שכתוב בו (סו' ד'): „דוד המלך ע"ה, שלא היה מיסר את בניו וכו', לפיכך עמד אבשלום עליו להרגו, ומנין שלא היה מיסר דוד לבניו? – דכתיב (מ"א א' ו') ולא עצבו אביו מימיו". (טו) תק"ם: „חיי שאר", או „חיי בשר". אבל שר ענינו תוקף וחוזק: „ישר על אנשים" (איוב לג כ"ז) שפירושו ישלוט, ולפי זה טוב פתר כאן ת"ם: חיא דשררא. (טז) אין עושר מן בעל עצמות הזקות תק"ם: שאר עצם. (יח) גלול, כמו (מ"א ט"ו י"ב): „ויסר את כל הגלולים"; ת"י ות"ם קראו: „גולל", ותרגמו קבר. תנופה, כמו (שמות כ"ט כ"ז): „חזה התנופה", ענינו הנפה לגבוה, וכונת ב"ס: הנותן מטעמים לפה סתום, כמו שמשים זבחים לפני גלולים. (כ) פה נשתבש הנוסח העברי, ות"י ות"ם לא תרגמו כהוגן, גם יש אצלם המאמר הזה עוד הפעם (כ' ג') ונראה בא שם שלא במקומו. ואחר שתקנתי הנוסח העברי, ראיתי שב"ם הגיד לנו פה שני מאמרים שונים, אחד: מי שיש לו עושר ואין נהנה מהונו, ראה בעיניו ומתאנח, כמו סרים שיחבק נערה: ומלת מתאנח נשמטה בטעות ממקומה, ובאה במקום אחר. והשני: כאשר חרפה לאיש חסיד ונאמן רוח, לאנוס הבתולה, כן גנאי להשופט העושה באונס משפט. גם נראה שטעה הת"י מאד בתרגמו פה: נאמן=„סרים". הת"ם תרגם לנכון: „מהימנא", וענינו פה איש אמונים, כמו (תהל' ק"א ו) עיני בנאמני ארץ, וכן נמצאה מלת מהימנא בת"ם במקום אחר (ב"ס א' י"ב): „ועם מהימנא מן כרסא

כג אַל תִּתֵּן לָדִין נַפְשֶׁךָ וְאַל תִּכָּשֵׁל בַּעֲוֹנֶךָ:

כד שִׂמְחַת לֵב הֵם חַיֵּי אִישׁ וְגִיל אָדָם הֶאֱרִיךְ אַפּוֹ:

כה פּוּג נַפְשְׁךָ וּפַיֵּג לִבֶּךָ וְקִצָּפוֹן הַרְחֵק מִמֶּךָּ:

כו כִּי רַבִּים הָרַג דִּין וְאֵין תּוֹעֶלֶה בְּקִצָּפוֹן:

כז קִנְאָה וְדִין יְקַצְּרוּ יָמִים וּבְלֹא עֵת תַּזְקִין דְּאָגָה:

כח שְׁנוֹת לֵב טוֹב תַּחַת מַטְעַמִּים וּמַאֲכָלוֹ יַעֲלֶה עָלָיו:

לא.

א שֹׁקֶד עָשִׁיר יִמְחֶה שְׁאֵרוֹ דַּאֲגַת מִחְיָה תַּפְרִיעַ נוּמָה:

ב דַּאֲגַת מִחְיָה תַּפְרִיעַ נוּמָה וּמַחֲלִי חָזָק תַּפְרִיעַ נוּמָה:

*ב רֵעַ נֶאֱמָן תַּגִּיד חֶרְפָּה וּמַסְתִּיר סוֹד אוֹהֵב כְּנֶפֶשׁ:

ג עָמְלֵי עָשִׁיר לְקַבֵּץ הוֹן וְאִם יָנוּחַ לְקַבֵּל תַּעֲנוּג:

דאמהון אתברות", ותרגומו בעברית: „ועם נאמנים נוצרה בבטן": (כג) מלת „דין" פה כמו לעיל (י"ד א') וחז"ל הביאו המאמר הזה מב"ס בלשון ארמית: לא תיעול דויא בלבך וכו' (סנהד' ד ק'). (כד) כמו (משלי י"ט י"א): „שכל אדם האריך אפו". (כה) כמו (איכה ב' י"ח): „אל תתני פוגת לך". (כח) השינה לאיש טוב והשמח בחלקו, נעימה לו כמטעמים, ודברי ב"ס נוסדו על מה שאמר קהלת (ה' י"א): „מתוקה שנת העובד" וגו',

לא. (א) תק"ם: „שקד" במקום „שקר"; דאגתו „תפריג" במקום „תפריע, וכן קרא ת"י; ת"ם: שהרא מדיב בשרא דעתירא; י"ל, ר"ם ואחרים אחזו בנוסח תק"ם: שקד העשיר; אבל כולם טעו, כי „שקר" כאן הוא שם מן הפועל: ומשקרות עינים (ישעיה ג' ט"ז) וכונת ב"ם היא: ההברח שיש לעשיר לסקור ולהביט בשבע עינים על הונו ונכסיו מכחיש את בשרו; וימחה, הוא כמו: „למחות מלכין" (משלי ל"ג א') שאף שם יש לפרש: יכחיש וירזה. (ב) מלת תפריג, היא משורש פרג, שענינה בארמית הסיר והרחיק; ואחרי שאמר ב"ם מקודם, שדאגת ההמון והפרנסה אינם מניחים לאדם לישון, בא כאן להגיד להפך, שהשינה מסירה ממנו דאגת מחיה, וגם חלי חזק, כי הישן אינו מרגיש בכאבו ויסוריו. (יב) רע נאמן מרחיק ג"כ חרפה מאת עמיתו. (ג) העשיר יעמול לקבץ עוד כסף, וינוח לענג את

ד יָגַע עָנִי לְחֶסֶר בֵּיתוֹ וְאִם יָנוּחַ יִהְיֶה צָרִיךְ:
*יד עָמֵל עָנִי לְחֶסֶר כֹּחוֹ וְאִם יָנוּחַ לֹא נָחָה לוֹ:
ה רוֹדֵף חָרוּץ לֹא יִנָּקֶה וְאוֹהֵב מְחִיר בּוֹ יִשְׁגֶּה:
ו רַבִּים הָיוּ חֲבוּלֵי זָהָב וְהַבּוֹטֵחַ עַל פְּנִינִים:
*ו וְלֹא מָצְאוּ לְהִנָּצֵל מֵרָעָה וְגַם לְהִוָּשֵׁעַ בְּיוֹם עֶבְרָה:
ז כִּי תַקָּלָה הוּא לֶאֱוִיל וְכָל פּוֹתֶה יִוָּקֶשׁ בּוֹ:
ח אַשְׁרֵי אִישׁ נִמְצָא תָמִים וְאַחַר מָמוֹן לֹא נָלוֹז:
ט מִי הוּא זֶה וּנְאַשְּׁרֶנּוּ כִּי הִפְלִיא לַעֲשׂוֹת בְּעַמּוֹ:
י מִי הוּא זֶה שֶׁנִּדְבַּק בּוֹ וְהָיָה לוֹ שָׁלוֹם
וְהָיָה לוֹ תִּפְאָרָה:
*י כִּי בִרְבוֹת שְׁלוֹם חַיָּיו יִהְיֶה לְךָ לְתִפְאֶרֶת:
*י מִי בֵּרְכוֹ וַיְשַׁלֵּם חַיָּיו הוּא לְךָ לְתִפְאֶרֶת:
*י מִי יוּכַל לָסוּר וְלֹא סָר וּלְהָרַע רָעָה וְלֹא אָבָה:
יא עַל כֵּן חָזַק טוּבוֹ וּתְהִלָּתוֹ יְסַפֵּר קָהָל:
מוּסַר לֶחֶם וְיַיִן יַחְדָּו:
יב בְּנִי אִם עַל שֻׁלְחָן גָּדוֹל יָשַׁבְתָּ
אַל תִּפְתַּח עָלָיו גְּרוֹנֶךָ:
יג אַל תֹּאמַר סִפּוּק עָלָיו וּזְכוֹר כִּי רָעָה עַיִן רָעָה:

נפשו. (ד) אך העני אם ינוח מעט יהיה צריך, כלומר, איש מחסור, ועליו לעמול בלי הרף. (יד) העני יעמול ויחסר את כחו, ואף אם ינוח אין לו מנוחה. נחה, ענינו כמו (ישעיה נ"ז י"ח): „וארפאהו ואנחהו". (י) בכ"י: אהיה. (י) מי שהיה בידו לסור מדרך הטוב ולא סר ממנו, ראוי ונכון לספר תהלתו בקהל עם. (יב) תק"ם: איש גדול, וכפי הנראה הוא בעין פירוש, כדי שלא נחשוב שמלת גדול היא תואר לשלחן, ר"ם אחז בנוסח התק"ם בדרכו, אבל „גדול" הוא ע"ד הכתוב (איוב נ' י"ט): „קטן וגדול שם הוא". (יג) ספוק, כמו (איוב כ' כ"ב) במלאת ספקו, ר"ל.

יד רַע עַיִן שׂוֹנֵא אֵל וְרַע מִמֶּנּוּ לֹא בָרָא:
טו כִּי זֶה מִפְּנֵי כָל דָבָר תָּזוּעַ
עָיִן וּמִפְּנִים דִמְעָה תִדְמָע:
טז רַע מֵעַיִן לֹא חָלַק אֵל עַל כֵּן מִפְּנֵי כֹל נָם לֵחָה:
*יז מְקוֹם יַבִּיט אַל תּוֹשִׁיט יָד וְאַל תֵּחַד עִמּוֹ בַּטֶּנֶא:
יח דְעָה רֵעֲךָ כְּנַפְשֶׁךָ וּבְכֹל שֶׁשָּׂנֵאתָ הִתְבּוֹנָן:

אל תאמר לבעל הבית: שיספוק כל צרכו על השלחן. (טז) מטעם זה מפני כל דבר תרעד העין, ומתוך העין פנימה תזלנה דמעות. ומפנים, ת״ם בטעות: „פרצוף הפנים״. (יז) חלק, ת״י ות״ם: ברא, ובזה אחזו י״ל ור״ם, אבל בב״ם מקודם (ט״ו ט׳) לא מאל נחלקה. תרגמו שניהם: לא נתנה, וכן (מ״ד ב׳) רב טוב חלק, ת״י: ברא; ת״ם: נפלוג להון, כי באמת היו נבוכים בהוראת שרש חלק, ולא ידעו כי ענינו פה וכן להלן, כמו (דברים כ״ט כ״ו) חלק להם (ד׳ י״ט) אשר חלק ה׳, ופירושו כמו שתרגם אונקלוס: „דזמין ה׳״, וכן אמר ב״ם להלן (ל״ט כ״ה) טוב לטוב חלק מראש; ר״ל, יעד וזמין ה׳ מאז; וע״ד זה השתמש תד״א (צד ג׳) במלת חלק, ואמר: „ושמח בחלקו, ובחכמתו ובתבונתו ברא עולמו״. וכונתו כי שמח ה׳ במה שיעד וזימן לעשות, ואחרי כן ברא בחכמתו העולם. וזאת כונת ב״ם: כי רע מעין לא יעד וחלק ה׳ לאדם, ועל כן מפני כל דבר שינע בעין, יזלו ממנו מים; ובחנם השמיטו י״ל ור״ם בגוף העברי מב״ם את המאמר הזה, ועוד כמה מאמרים, מטעם שהם לדעתם „דאבלעטען״, אבל דרך שפת עבר לכפול הענין במלות שונות, ומה נכונים דברי הראב״ע שאמר בפ׳ הג׳ (שמות י״ד י״ט): „הנביאים בכפל ידברו להעמיד הדברים בלב, והוא דרך צחות״, וגם ב״ם הלך בדרכם. (יז) בכ״י: אל אל, ועל „אל״ השני קו מחוק; וכן נפלה ט״ם בכ״י שכתוב בו: דיחד, תק״ם תקנו מדעתם: אל תיחר, כלומר, אל תתחר עמו בטנא, אבל כונת ב״ם היא: אל המקום שאליו יביט האיש הגדול, אל תושיט ידך, וכן אמרו חז״ל מד״א רבה (פ׳ ז׳): „שנים שהיו יושבין על שלחן אחד, הגדול שבהן שולח ידו תחלה, ואחר כך הקטן״. (יח) דעה, ר״ם מנסח ע״פ תק״ם: רעה רעך כנפשך; לדעת י״ל דעה, לשון ידיעה והכרה. אבל מלת דעה פה היא כמו (בראש׳ י״ח י״ט): „כי ידעתיו״ (תהל׳ א׳ ו׳): „כי יודע ה׳ וגו׳, לשון אהבה וחבה; ומכאן כפי הנראה לקח הלל מאמרו הנפלא: „דעלך סני לחברך לא תעביד״ (שבת ד׳ לא) הנמצא גם בס׳ טוביה (ד׳ ט״ו) „דעלך סני

יט הָסֵב כְּאִישׁ אֲשֶׁר נִבְחָר וְאַל תָּעֵט פֶּן תִּגָּעֵל:
כ דַּע שֶׁרֵעֲךָ אִישׁ כָּמוֹךָ וֶאֱכוֹל דָּבָר שֶׁשָּׂם לְפָנֶיךָ:
כא חֲדַל רִאשׁוֹן בַּעֲבוּר מוּסָר וְלֹא תִהְיֶה גַּרְגְּרָן פֶּן תִּמָּאֵס:
כב וְגַם אִם בֵּין רַבִּים יָשַׁבְתָּ לִפְנֵי רֵעַ אַל תּוֹשִׁיט יָד:
כג הֲלֹא דֵי אֱנוֹשׁ נָבוֹן מִזְעָר וְעַל יְצוּעָיו לֹא יַשִּׁיק:
כד מַכְאוֹב וּנְדוֹד יְשֵׁנָה וְצַעַר וְתַשְׁנִיק
וּפְנֵי הֲפוּכוֹת עִם אִישׁ כְּסִיל:

כה שְׁנוֹת חַיִּים עַל קֶרֶב צוֹלֵל וְקָם בַּבֹּקֶר וְנַפְשׁוֹ אִתּוֹ:
כו שְׁנוֹת חַיִּים עִם אִישׁ נָבוֹן יָלִין עַד בֹּקֶר וְנַפְשׁוֹ עִמּוֹ:
כז [וְאִם יַפְצִירוּ בְךָ לֶאֱכוֹל: סוּר מִן הֲסִבָּה] וְתִמְצָא נַחַת:
כח בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ הֱיֵה צָנוּעַ וְכָל אָסוֹן לֹא יִגַּע בָּךְ:
כט וְגַם אִם נֶאֱנַסְתָּה בְּמַטְעַמִּים קַוֵּה קַוֵּה וְיָנוּחַ לָךְ:
ל שְׁמַע בְּנִי וְאַל תָּבוּז לִי וּבְאַחֲרִית תַּשִּׂיג אֲמָרָי:
לא שְׁמַע בְּנִי וְקַח אֲמָרַי וְאַל תַּלְעִיג עָלָי
וּבְאַחֲרִית תִּמְצָא דְבָרָי:

לב טוֹב עַל לֶחֶם תְּבָרֵךְ שָׂפָה עֵדוּת טוּבוֹ נֶאֱמָנָה:

וכו׳, ונזכר בב״ח (מתיא ז׳ י״ב): „כל אשר תחפצו שיעשו לכם בני האדם, כן עשו גם אתם להם״. (יט) ר״ל, כאיש אשר נבחר להיות ראש המסובין; תעט, כמו (ש״א י״ד ל״ב): „ויעט העם״. (כא) חדל ראשון לאכול בעבור מוסר ודרך ארץ; בכ״י: ואל תלע פן תמאס, אך ראיתי כי סוף המאמר הקודם: „ולא תהיה גרגרן״ וכו׳, שייך יותר לכאן. (כג) ישיק, ענינו הבערת אש, כמו (ישעיה מ״ד ט״ו) „אף ישיק״ וגו׳. (כד) תשניק״, מחלת הניקה בארמית. (כה) „צולל״, כמו (שבת ד׳ ק״ט) מים צלולים. (כז) המוסגר הוספתי ע״פ ת״ס. (כט) בכ״י בא עוד הפעם חצי הפסוק הקודם (ל״א כ״ג) הלא די אנוש וכו׳, וכפי הנראה הוא טעות סופר; וגם אם נאנסתה וכו׳, ר״ל, כל אסון לא יהיה לך אם תהיה צנוע, ואף אם אנסו אותך לאכול הרבה, קוה קוה וינוח לך, כמו (תהל׳ כ״ז י״ד) „קוה לה׳״ וגו׳. ת״י: קום

לג רַע עַל לֶחֶם יִרְגַּז בַּשַּׁעַר — רָעַת רוֹעוֹ נֶאֱמָנָה:

לד וְגַם עַל הַיַּיִן אַל תִּתְגַּבָּר — כִּי רַבִּים הִכְשִׁיל תִּירוֹשׁ:

לה כּוּר בּוֹחֵן מַעֲשֵׂה לוֹטֵשׁ — כֵּן הַיַּיִן לְמַצּוֹת לֵצִים:

לו נָבוֹן בּוֹחֵן מַעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה — כֵּן שֵׁכָר לָרִיב לֵצִים:

לז לְמִי הַיַּיִן חַיִּים? — לֶאֱנוֹשׁ אִם יִשְׁתֶּנּוּ בְּמַתְכֻּנְתּוֹ:

לח מָה חַיִּים חֲסַר הַיָּיִן — שֶׁהוּא מֵרֵאשִׁית לְשִׂמְחָה נוֹצָר:

לט שִׂמְחַת לֵב וְשָׂשׂוֹן וְעִדּוּן — יַיִן נִשְׁתֶּה בְּעִתּוֹ וְרָאוּי:

מ חַיֵּי מָה לַחֲסַר תִּירוֹשׁ — וְהוּא לְגִיל נֶחֱלַק מֵרֹאשׁ:

מא כְּאֵב רֹאשׁ לַעֲנָה וְקָלוֹן — יַיִן נִשְׁתֶּה בְּתַחֲרָה וָכַעַס:

מב מַרְבֶּה חֵמֶר לִכְסִיל מוֹקֵשׁ — מְחַסֵּר כֹּחַ וּמַסְפִּיק פָּצַע:

מה בְּמִשְׁתֵּה הַיַּיִן אַל תּוֹכַח רֵעַ — [וְאַל תְּבַזֵּהוּ בְּשִׂמְחָתוֹ:

מו דְּבַר חֶרְפָּה אַל [תֹּאמַר לוֹ — וְלֹא תְנַצֵּה] אִתּוֹ לְעֵינֵי בְּנֵי אָדָם:

לב.

א [רֹאשׁ נִבְחַרְתָּ אַל תִּתְרוֹמֵם — וּבְרֹאשׁ גְּדוֹלִים אַל תֵּשֵׁב]:

*א הֱיֵה לָהֶם כְּאֶחָד מֵהֶם — דְּאַג לָהֶם וְאַחַר תָּסֹב

הָכֵן צָרְכָּם וְאַחַר תִּרְבָּץ:

קום. (לט) עדון, לשון תענוג; ראי, כמו (אסתר ב׳ ט׳) הראויות לתת לה, וחז״ל השתמשו בלשון זו לרוב. (מ) נחלק, ר״ל, היין נועד מאז לשמחה וגיל. (מב) כמו שאמרו חז״ל (ב״ב ד׳ נ״ח): „בראש כל אסון אנא חמר״.

לב. (א) הוספתי ע״פ ת״י ות״ס, בת״י נכתב מלמעלה: „מראש המסבה״, ולפי זה כן נקרא הסדר הזה; והיה דרכם בזמן קדמון, לבחור איש נכבד מתוכם, לקבל את פני הקרואים ולהושיב איש איש על מקומו ולחלק הזבח ביניהם. (יא) מדא״ז (פ׳ ו׳): „לא יהא אדם מיסב בפני מי

ב לְמַעַן תִּשְׂמַח בִּכְבוֹדָם וְעַל מוּסָר תִּשָּׂא שָׂכָר:
ג מַלֵּל שָׂב כִּי הוּא לָךְ וְהַצְנֵעַ שֶׂכֶל וְאַל תִּמְנַע שִׁיר:
ד בִּמְקוֹם הַיַּיִן אַל תִּשְׁפּוֹךְ שִׂיחַ וּבְלֹא מִזְמוֹר מַה תִּשְׁפֹּךְ שִׂיר
וּבְכָל עֵת מַה תִּתְחַכָּם:
*ד כְּחוֹתָם עַל כִּים זָהָב שִׁיר אֵל עַל מִשְׁתֵּה הַיָּיִן:
ה כּוּמַז אוֹדֶם עַל נִיב זָהָב מִשְׁפַּט שִׁיר עַל מִשְׁתֵּה הַיָּיִן:
*ה כִּרְבִיד זָהָב וּבוֹ נֹפֶךְ וְסַפִּיר כַּךְ נָאִים דְּבָרִים יָפִים
עַל מִשְׁתֵּה הַיָּיִן:
ו מִלּוּאֹת פָּז וְחוֹתַם בָּרֶקֶת קוֹל מִזְמוֹר עַל נוֹעַם תִּירוֹשׁ:
ז דַּבֵּר נַעַר אִם צָרִיךְ אַתָּה בְּחֹזֶק פַּעֲמַיִם וְשָׁלֹשׁ אִם יִשְׁאָלֶךָּ:
ח כָּל לֶאֱמֹר וּמְעַט הַרְבֵּה וּדְמֵה לְיוֹדֵעַ וּמַחֲרִישׁ יַחְדָּו:
ט בֵּין זְקֵנִים אַל תְּקוֹמֵם וְשָׂרִים אַל תֶּרֶב לִטְרֹד:
*ט לִפְנֵי בָרָד יְנַצַּח בָּרָק וְלִפְנֵי דַכָּא יְנַצַּח חֵן:
י לִפְנֵי בָרָד יְנַצַּח בָּרָק וְלִפְנֵי בוֹשׁ יְנַצַּח חֵן:

שגדול ממנו", (ב) ר"ס מנסח: "למען תשמח בעבורם"; בכ"י: "תשא שכל", אך צ"ל: "תשא שכר", וכן ת"ס: "תקבל איקרא", וכונת ב"ס: אם תנהג במוסר ודרך ארץ עם אנשי המסבה, תשמח בכבודם אשר יתנו לך, וזאת יהיה שכרך. (ג) דבר, זקן וראש המסבה, כי לך יאות לדבר תחלה, אך בשכל, בצניעות ומוסר. (ד) וכן אמרו חז"ל (תענית ד' ה'): "אין מסיחין בסעודה", בכ"י בטעות שתי פעמים "שיח"; וכונת ב"ס: כי טוב לשיר מזמור במלות והרוזים, ולא נגון לבד, וכן אמר להלן (מ"ט יא): "וכמזמור על משתה היין". (ה) ניב, בעברית וארמית הוא פרי, כמו (ישעיה נ"ז י"ט): "ניב שפתים". (ח) כמו (ישעיה ס' י"ב) וכל בשליש, ר"ל דבר במדה ושיעור ובדברים מעטים תגיד הרבה, ותהיה דומה לאיש יודע דעת ומחריש. (ט) ת"י ות"ס לא תרגמו כהוגן, גם י"ל ור"ס הלכו פה בתהו לא דרך, ב"ס ידבר כאן אל הראש של המסבה, כי בטרם שיקומו הזקנים ממקומם, אל יקום הוא, ולשרים אל יעשה טרחה שיקומו בכל פעם מפניו. (יט) ינצח, כמו

יא בְּעֵת שֻׁלְחָן אַל תַּרְבֶּה דְבָרִים וְאִם עָלָה עַל לִבְּךָ דָּבָר:
*יא בְּעֵת מִפְקָד אַל תִּתְאַחֵר פְּטַר לְבֵיתְךָ וְשַׁלֵּם רָצוֹן:
יב וְשַׁלֵּם רָצוֹן בְּיִרְאַת אֵל וְלֹא בַּחֲסַר כֹּל:
יג וְעַל כָּל אֵלֶּה בָּרֵךְ עוֹשֶׂךָ הַמַּרְוְךָ מִטּוֹבָתוֹ:
*יג דּוֹרֵשׁ אֵל יְקַוֶּה רָצוֹן וּמִתְלַהְלֵהַּ יוּקַשׁ בּוֹ:
יד דּוֹרֵשׁ אֵל יִקַּח מוּסָר וּמְשַׁחֲרֵהוּ יַשִּׂיג מַעֲנֶה:
*יד דּוֹרֵשׁ חֶפְצֵי אֵל יִקַּח לֶקַח וְיַעֲנֵהוּ בִּתְפִלָּתוֹ:
טו דּוֹרֵשׁ תּוֹרָה יְפִיקֶנָּה וּמִתְלַהְלֵהַּ יוּקַשׁ בּוֹ:
טז יְרֵא יְהוָה יָבִין מִשְׁפָּט וְתַחְבּוּלוֹת מִנֶּשֶׁף יוֹצִיא:
*טז יִרְאֵי יְהוָה יָבִינוּ מִשְׁפָּטוֹ וּבְחָכְמוֹת רַבּוֹת יוֹצִיאוּ מִלִּבָּם:
יז אִישׁ חָכָם יַטֶּה תוֹכָחוֹת וְאַחַר צָרְכּוֹ יִמְשֹׁךְ נִפְתֶּה:
*יז אִישׁ חָכָם לֹא יְכַסֶּה כַּחֲמָה וְלֵץ לֹא יִשְׁמֹר לְשׁוֹנוֹ:
יח אִישׁ חָכָם לֹא יִקַּח שֹׁחַד זֵד וְלֵץ לֹא יִשְׁמֹר תּוֹרָה:
יט אִישׁ חָמָס לֹא יִקַּח שֵׂכֶל וְזֵד וְלֵץ לֹא יִקַּח מִצְוָה:
*יט בְּלֹא עֵצָה אַל תִּפְעַל דָּבָר וְאַחַר מַעֲשֶׂיךָ אַל תִּתְקַצֵּף:
כ בְּדֶרֶךְ מוֹקְשׁוֹת אַל תֵּלֵךְ וְאַל תִּתָּקֵל בְּנֶגֶף פְּעָמִים:

(דניאל ו׳ ד׳): „הוה מתנצח", ועניננו מתגבר. (*יא) מפקד, כמו (במד׳ ל״א מ״ט) ולא נפקד ממנו איש; וכונתו: בעת שיחסרו הקרואים בנמר המשתה, לך לביתך ושלם רצון, ר״ל החפץ של אכילה ושתיה, ותנמור המשתה ביראת אל. (יב) כן ראיתי לתקן הנוסח של הכ״י, כי פסוק י״א: „בעת שלחן אל" וכו׳, בא שם באמצע הענין. (יג) כונתו על דברי הכתוב (דברים ח׳ י׳): „ואכלת ושבעת וברכת את ה׳" וגו׳. (טז) ע״ד הכתוב (איוב י״ב כב) מגלה עמוקות מני חשך. (*טז) כי נהוצות חכמות רבות להבין משפטי ה׳ אל נכון. (יז) תק״ם: איש חמס, אבל כונת ב״ם: כי איש חכם יטה אזנו לשמוע תוכחת מוסר, אך הנפתה ילך אחרי תאות לבו. נפתה, כן ראיתי הנוסח ע״פ הפאק׳, ולא „תורה" כמו אצל ש׳, י״ל, ור״ס. (*יז) תק״ם: חכמה, במקום כחמה, ובזה אחזו ת״י ות״ס, אבל נוסח הפנים עיקר.

כא אַל תִּבְטַח בְּדֶרֶךְ מֵחֶתֶף וּבְאַחֲרִיתְךָ הִשָּׁמֵר:
כג אַל תִּבְטַח בְּדֶרֶךְ רְשָׁעִים וּבְאָרְחוֹתֶיךָ הִזָּהֵר:
*כג בְּכָל דְּרָכֶיךָ שְׁמוֹר נַפְשֶׁךָ כִּי כָל עוֹשֵׂה אֵלֶּה שׁוֹמֵר מִצְוָה:
כג בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ שְׁמוֹר נַפְשֶׁךָ כִּי עוֹשֶׂה זֶה שׁוֹמֵר מִצְוָה:
כד נוֹצֵר תּוֹרָה שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ וּבוֹטֵחַ בַּיהוָֹה לֹא יֵבוֹשׁ:

לג.

א יְרֵא יְהוָֹה לֹא יִפְגַּע רָע כִּי אִם בְּנִסּוֹ שָׁב וְנִמְלָט:
ב לֹא יֶחְכַּם שׂוֹנֵא תוֹרָה וּמִתְמוֹטֵט בְּמִסְעָר כָּאֳנִיָּה:
ג אִישׁ נָבוֹן יָבִין דְּבַר יְהוָֹה וְתוֹרָתוֹ כְּאוּרִים בַּחֹשֶׁן:

לד.

ה [בְּעַיִן טוֹבָה תֵּן לַדָּל וְלֹא תְקַצֵּף בְּתִתְּךָ לוֹ]:
ט בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ הָאֵר פָּנִים וּבְשָׂשׂוֹן הַקְדֵּשׁ מַעֲשֵׂר:
י תֵּן לוֹ כְּמַתְּנָתוֹ לָךְ בְּטוּב עַיִן וּבְהַשִּׂיגַת יָד:
יא כִּי אֱלֹהַּ תַּשְׁלוּמוֹת הוּא וְשִׁבְעָתַיִם יָשִׁיב לָךְ:
*יא מַלְוֶה יְהוָֹה נוֹתֵן לְאֶבְיוֹן וּמִי בַּעַל גְּמוּלוֹת כִּי אִם הוּא:
יב אַל תְּשַׁחֵד כִּי לֹא יִקַּח וְאַל תִּבְטַח עַל זֶבַח מֵעֹשֶׁק:
*יב כִּי אֱלֹהֵי מִשְׁפָּט הוּא וְאֵין עִמּוֹ מַשּׂוֹא פָנִים:
יג לֹא יִשָּׂא פָנִים אֶל דָּל וְתַחֲנוּנֵי מָצוּק יִשְׁמָע:
יד לֹא יִטֹּשׁ צַעֲקַת יָתוֹם וְאַלְמָנָה כִּי תַרְבֶּה שִׂיחַ:

לג. (א) אם תבוא לפעמים רעה על הצדיק, הנה ה' מנסהו, ובשובו לה' ימלט. (ב) שונא תורה מתמוטט כאניה בסער הים. (ג) כאורים בחשן: כן ראיתי הנוסח בפאק'.

לה. (ה) הפסוק הזה הוספתי ע"פ ת"ס. (יא) ע"ד הכתוב (משלי י"ט י"ז):

טו הֲלֹא דִמְעָה עַל לְחִי תֵרֵד   וְאַנְחָה עַל מְרוּדֶיהָ:

טז תַּמְרוּרֵי רָצוֹן הַנִּיחָה   וּצְעָקָה עָנָן חָשְׁתָה:

יז שַׁוְעַת דַּל עָנָן חָלְפָה   וְעַד תַּגִּיעַ לֹא תָנוּחַ:

*יז לֹא תָמוּשׁ עַד יִפְקוֹד אֵל   וְשׁוֹפֵט צֶדֶק יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט:

יח גַּם אֵל לֹא יִתְמַהְמָהּ   וּכְגִבּוֹר יֵצֵא לֹא יִתְאַפָּק:

*יח עַד יִמְחַץ מָתְנֵי אַכְזָרִי   וּלְגוֹיִם יָשִׁיב נָקָם:

*יח עַד יוֹרִישׁ שֵׁבֶט זָדוֹן   וּמַטֵּה רֶשַׁע גָּדוֹעַ יִגָּדֵעַ:

יט עַד יָשִׁיב לֶאֱנוֹשׁ פָּעֳלוֹ   וּגְמוּל אָדָם כִּמְזִמָּתוֹ:

*יט עַד יָרִיב רִיב עַמּוֹ   וְשִׂמְּחָם בִּישׁוּעָתוֹ:

כ נָאֶה חֶסֶד יְהוָֹה בִּזְמַן מְצוּקָה   כְּעָב חֲזִיזִים בְּעֵת בַּצֹּרֶת:

לה.

א הוֹשִׁיעֵנוּ אֱלֹהֵי הַכֹּל   וְהָרֵם פַּחְדְּךָ עַל כָּל הַגּוֹיִם:

„מלוה ה׳ חונן דל״ וגו׳. (טז) ת״י ות״ס: תרגמו שלא כהוגן; ש׳ יתקן, רצוץ, במקום רצון; הנחה, לדעתו מלשון ריח ניחוח, וכן במקום: „וצעקה״ יתקן: „וצעקת עני״. לדעת י״ל במקום „הנחה״, צ״ל: „אנחה״, ואחריהם נמשך ר״פ. אבל כולם טעו מאד, כי באמת חסר יו״ד במלת „הנחה״, וצ״ל: „הניחה״, כמו (דברים כ״ה י״ט): „והיה בהניח ה׳״; „תמרורי״, שרשו מרר; „רצון״, פה הוא רצון ה׳, כמו שאמר ב״ס מקודם (י״א כ׳): „ורצונו יצלח לעד; וכונת ב״ס: כי מדת הדין המר שגזר רצון ה׳ על האלמנה, הניחה היא בדמעותיה, ונהפך למדת הרחמים, כי צעקתה מהרה לענן, ר״ל אל השמים. (יז) בכ״י ט״ס: „חל עם״, וכונת ב״ס: צעקת דל תעלה מיד לשחקים, ולא תרגיע עד שתגיע לכם יה, וכמו שאמר החכם (עיין מחברת עמנואל צד קמ״ו): „אין דבר קרוב לשמים וחשוק, מתפלת העשוק״. (יח) בכ״י ט״ס: „וכגבור לא יתאפק״, תק״ם: וגבור מה יתאפק; אבל צ״ל: „וכגבור יצא״, כמו (ישעיה מ״ב י״ג): „ה׳ כגבור יצא״ (איוב ט״ז י״ד), „ירץ עלי כגבור״. (יח) ולגוים, הם שבטי ישראל שעשו עול, כמו (ישעיה א׳ ד׳) „הוי גוי חוטא״. (כ׳) בכ״י: „כעת״, וצ״ל: „כעב״, וכן ת״י.

לה. (א) גוים, גם פה הם שבטי ישראל, ת״י ות״ס טעו ותרגמו: „עובדי

ב הָנִיף עַל עַם נֵכָר וְיִרְאוּ אֶת גְּבוּרֹתֶיךָ:
ג כַּאֲשֶׁר נִקְדַּשְׁתָּ לְעֵינֵיהֶם בָּנוּ כֵּן לְעֵינֵינוּ הִכָּבֵד בָּנוּ:
ד וְיֵדְעוּ כַּאֲשֶׁר יָדַעְנוּ כִּי אֵין אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ:
ה חַדֵּשׁ אוֹת וּשְׁנֵה מוֹפֵת הַאְדֵר יָד וְאַמֵּץ זְרוֹעַ וְיָמִין:
ו הָעִיר אַף וּשְׁפוֹךְ חֵמָה וְהַכְנִיעַ צָר וַהֲדוֹף אוֹיֵב:
ז הָחֵישׁ קֵץ וּפְקוֹד מוֹעֵד כִּי מִי יֹאמַר לְךָ מַה תַּעֲשֶׂה:
ח הַשְׁבֵּת רֹאשׁ פַּאֲתֵי מוֹאָב הָאוֹמֵר אֵין זוּלָתִי:
ט אֱסוֹף כָּל שִׁבְטֵי יַעֲקֹב וְיִתְנַחֲלוּ כִּימֵי קֶדֶם:
י רַחֵם עַל עַם נִקְרָא בִשְׁמֶךָ יִשְׂרָאֵל בְּכוֹר כִּנִּיתָה:
יא רַחֵם עַל קִרְיַת קָדְשֶׁךָ יְרוּשָׁלַיִם מְכוֹן שִׁבְתֶּךָ:
יב מַלֵּא צִיּוֹן אֶת הוֹדֶךָ וּמִכְּבוֹדְךָ אֶת הֵיכָלֶךָ:

אלילים". (ב) תק"ם: „הניף ידך", ובזה אחזו ת"י ות"ס, אבל כונת ב"ס: „הניף פחדך על האומות העולם". (ג) תק"ם: בם, במקום בנו, אבל כונת ב"ס: כאשר נקדשת כבר על ידינו בעת שהוצאת אותנו ממצרים, ע"י אותות ומופתים, כן לעינינו כעת הכבד עוד הפעם על ידינו. (ה) עשה וחדש עוד הפעם אות ומופת כמו לפנים. (ז) מכאן נראה שהיהודים האמינו אז במשיח גופני, ולא רוחני, שהוא יקבץ שבטי יעקב מארצות שונות לארץ ישראל, כמו שנבאו הנביאים (ישעיה כ"ז י"ג): „ובאו האובדים בארץ אשור" וגו' (מיכה ב' י"ב): „אקבץ שארית ישראל". וכן אומר ב"ס מיד בפסוק ט': „אסוף כל שבטי יעקב" וכו': (ח) תק"ם: פאתי אויב, ובזה אחזו ת"י ות"ס, ואחריהם נמשכו י"ל ור"ס. אבל נוסח הפנים; פאתי מואב, נכון היא מאד: והוא על דרך הכתוב (במדבר כ"ד י"ז) ומחץ פאתי מואב, וכן אמר ירמיה (מ"ח מ"ה) ותאכל פאת מואב וגו'. האומר אין זולתי, הוא ע"ד שאמר ישעיה על בבל (מ"ז ח'): „האומרה בלבבה; אני ואפסי עוד". וסבת הדבר שיצאו בעלי תק"ם לנסח: אויב במקום מואב היא-שטעו בפירוש „מלת השבת", הם חשבו שהיא צווי, והיה קשה בעיניהם, שהלא כבר פסקה ממשלת מואב, ועל כן שנו מלת „מואב" על „אויב". אבל באמת „השבת" היא כאן עבר, וכונת ב"ס היא: כאשר השבת כבר את ממשלת מואב, חדש עתה אות „אסוף כל שבטי יעקב" וכו'. (יב) ומכבודך מלא את היכלך.

יג תֵּן עֵדוּת לְמֵרֹאשׁ מַעֲשֶׂיךָ   וְהָקֵם חָזוֹן דִּבֵּר בִּשְׁמֶךָ׃
יד תֵּן אֶת פְּעֻלַּת קוֶֹיךָ   וּנְבִיאֶיךָ יֵאָמֵנוּ׃
טו תִּשְׁמַע תְּפִלַּת עֲבָדֶיךָ   כִּרְצוֹנְךָ עַל עַמֶּךָ׃
טז וְיֵדְעוּ כָּל אַפְסֵי אָרֶץ   כִּי אַתָּה אֱלֹהֵי עוֹלָם׃
יז כָּל מַאֲכָל אוֹכֵל גַּרְגֶּרֶת   אַךְ יֵשׁ אֹכֶל מֵאֹכֶל נָעִים׃
יח כָּל מַאֲכָל תְּסֻגַּר בַּבָּטֶן   אַךְ יֵשׁ מַאֲכָל מִמַּאֲכָל תִּנְעַם׃
יט כָּל זָכָר תְּקַבֵּל אִשָּׁה   [אַךְ אִישׁ יִבְחַר עַלְמָה]׃
כ חֵךְ בּוֹחֵן מַטְעַמֵּי דְבֵר   וְלֵב מֵבִין מַטְעַמֵּי כָזָב׃
כא לֵב עָקוֹב יִתֵּן עַצֶּבֶת   וְאִישׁ וָתִיק יְשִׁיבֶנָּה בּוֹ׃
כב כָּל נִכָּה תֹּאכַל חַיָּה   אַךְ יֵשׁ מַכָּה מִמַּכָּה תִּנְעַם׃
כג תֹּאַר אִשָּׁה יַהֲלִיץ פָּנִים   וְעַל כָּל מַחְמַד עַיִן יִגְבַּר׃

(טו) תק"ם: „ברצונך", אבל כונת ב"ם: „תשמע תפלת יראי שמך, כאשר רצונך שיבקשו הם רחמים על עמך". (יט) המוסגר הוא ע"פ ת"י. (כ) תק"ם: „חיך בוחן מטעמי זבד", או: „חיך יטעם מנועמי זבד", או: „חן נכון מטעמי זבד"; „זבד", ענינו מתנה כמו (בראש' ל' כ'): „זבדני אלהים זבד טוב", „מטעמי זבד"—לחם של חסד ומתנת חנם. ת"ם: פומא טעם דמאכולתא, „דבר" היה בעיני ת"ם: דבר הנאכל"; ת"י קרא כאן כפי הנראה „דברא", כלומר חית השדה; ר"ם מנסח כאן: חיך ימעם מטעמי זבד. וכל הצרה הזאת באה על בעלי תק"ם, ועל התרגומים השנים—היוני והסורי—מפני שנעלמה מהם הוראת מלת „דִבֵּר", וגם שכחו מה שאמר ב"ם מקודם (ד' כ"ג): „אל תמנע דבר בעולם", והוא כמו (ירמיה ה' י"ג): „והדבֵּר אין בהם". וכונת ב"ם פשוטה היא מאד: „החיך בוחן טעם הדבור של איש, כמו (תהלים קי"ט ק"ג): „מה נמלצו לחכי אמרתך", ולב איש נבון מרגיש את הכזב, ואי־אפשר לרמות אותו. (כא) „ותיק", בלשון חז"ל: „תלמיד ותיק"; ר"ל, איש בעל מעלות טובות, וכונת ב"ם: „כי אל לב מבין הנאמר מקודם, יתן איש עקוב ומרמה עצבת, אך איש ותיק משיב את נפשו". (כב) ר"ל, כל הרוג ונכה תאכל חיה וכו'. המאמר הזה כפי הנראה שייך למאמר הקודם (פסוק י"ח): „כל מאכל תסוגר בבטן". (כג) תק"ם: „יהלל"; ב"ם אחז בנוסח זה ותרגם: „ישתבח"; ת"י אחז בנוסח הפנים. „יהליל", כמו (איוב ל"א כ"ו): „אור כי יהל; וכונת ב"ם: „כאשר יראה איש אשה יפת תואר, מיד יאיר פניו ויגבר אצלו היופי של אשה, על כל מחמד עין".

כד וְעוֹד אִם יֵשׁ מַרְפֵּא לָשׁוֹן   אֵין אִישָׁהּ מִבְּנֵי אָדָם:
כה קֹנֶה אִשָּׁה רֵאשִׁית קִנְיָן   עֵזֶר וּמִבְצָר וְעַמּוּד מִשְׁעָן:
*כה בְּאֵין גֶּדֶר יְבֹעַר כָּרֶם   וּבְאֵין אִשָּׁה נָע וָנָד:
כו מִי יַאֲמִין בִּגְדוּד צָבָא   הַמְדַלֵּג מֵעִיר אֶל עִיר:
כז כֵּן אִישׁ אֲשֶׁר לֹא קֵן   הַמַּרְגִּיעַ בַּאֲשֶׁר יֶעֱרָב:

לז.

א כָּל אוֹהֵב אוֹמֵר אָהַבְתִּי   אַךְ יֵשׁ אֹהֵב שֵׁם אֹהֵב:
ב הֲלֹא דִין מַגִּיעַ אֶל מָוֶת   רֵעַ כְּנַפְשְׁךָ נֶהְפָּךְ לְצָר:
ג הוֹי רַע! יֹאמַר מַדּוּעַ כֵּן
נוֹצַרְתִּי   לְמַלֵּא פְּנֵי תֵבֵל תַּרְמִית:
ד מֵרַע אוֹהֵב מַבִּיט אֶל שֻׁלְחָן   וּבְעֵת צוּקָה מִנֶּגֶד יַעֲמֹד:
ה אוֹהֵב טוֹב נִלְחָם עִם זָר   וְנֶגֶד עָרִים יַחֲזִיק צִנָּה:
ו אַל תִּשְׁכַּח חָבֵר בַּקְּרָב   וְאַל תַּעַזְבֵהוּ בִּשְׁלָלֶךָ:
ז כָּל יוֹעֵץ יָנִיף יָד   אַךְ יֵשׁ, — יוֹעֵץ דֶּרֶךְ אֶל לֵץ:
ח כָּל יוֹעֵץ אוֹמֵר חֲזֵה   אַךְ יֵשׁ, — יוֹעֵץ דֶּרֶךְ עָלָיו:

(כד) כמו (משלי ט"ו ד'): „מרפא לשון עץ חיים", ואין אישה כמעט מבני אדם, רק הוא מבני האלהים". (כה) ע"ד הכתוב (משלי ד' ז'): „ראשית חכמה קנה חכמה".

לז. (א) יש מי שאוהב להקרא בשם אוהב, אבל באמת אינו אוהב כלל. (ב) יש צער גדול כמות, כאשר אוהב נאמן נהפך לשונא. (ג) הוי איש רע, עליו לאמר מדוע נוצרתי וכו'. (ד) איש רע יביט אל שלחן חברו לאכול מטובו, אך בעת שבאה עליו צרה יעמוד מנגד. (ה) אוהב טוב ילחם בעד חברו, ונגד אויביו יחזיק מגן וצנה. ערים, כמו (ש"א כ"ח ט"ז): „ויהי עריך". (ו) אל תשכח חברך במלחמה, ואל תעזבהו כאשר תקח שלל האויבים. (ז) כמו מקודם (י"ב כ"ו) אך יש יועץ אשר בסתר לבו יצחק עליו. (ח) כל יועץ יגיד: ראה עצתי מה טובה", אך יש יועץ שיתן עצה רק לטובת עצמו; ועל דרך זה אמר ר' עקיבא (סנהד' ד' ע"ו): „הי

ט מִיּוֹעֵץ שְׁמוֹר נַפְשֶׁךָ וְדַע לְפָנִים מַה צָּרְכּוֹ :
י כִּי גַם הוּא לְנַפְשׁוֹ יַחְשֹׁב לָמָּה זֶה אֵלָיו יִפּוֹל :
יא וְאָמַר לְךָ מִטּוֹב דַּרְכֶּךָ וְקָם מִנֶּגֶד לְהַבִּיט רֵישֶׁךָ :
יב אַל תִּוָּעֵץ עִם חָמִיךָ וּמִמְּקַנֵּא הַעְלֵים סוֹד :
יג עִם אִשָּׁה עַל צָרָתָהּ וּמֵרָד אֶל מִלְחַמְתּוֹ :
יד עִם סוֹחֵר אַל תִּתָּגַר וּמִמַּקְנֶה עַל מִמְכָּר :
טו עִם אִישׁ רַע עַל תַּגְמוּל חֶסֶד וְאַכְזָרִי עַל טוּב בָּשָׂר :
טז פּוֹעֵל שָׁוְא עַל מְלַאכְתּוֹ שׁוֹמֵר שָׁוְא עַל מוֹצִיא רֶעַ :
יז אַךְ עִם אִישׁ מְפַחֵד תָּמִיד אֲשֶׁר תֵּדַע שׁוֹמֵר מִצְוָה :
יח אֲשֶׁר עִם לְבָבוֹ כִּלְבָבֶךָ אִם תִּכָּשֵׁל יַגִּיעַ אֵלָיו :
יט וְגַם עֲצַת לֵבָב הָבִין מִי יַאֲמֶן לְךָ אֱמֶן מִמֶּנּוּ :

זהיר מן היועצך לפי דרכו". (י) כי גם היועץ יחשוב בלבו, מפני מה בא זה לשאול עצתו אליו, ולא הלך לאיש אחר, וע"כ נחוץ לו לקבל שכר בעד עצתו. (יב) אל תשאל עצה מהותנך הוא אבי אשתו, ת"י ות"ם: אל תשאל עצה משנא. (יג) בכ"י ט"ס; „ומדד", „ומרד" הוא כמו: רד עם אל (הושע י"ב א') תק"ם: „ומלוכד". הוא כעין פירוש על ומרד; ת"י: „מרך או גר"; ת"ם: „ואם סנאא דלא תתכתש"; ר"ם מנסח: „ומזר על מלחמתו". אך כונת ב"ם היא: „אל תשאל עצה מן הרודה בך בדבר ריב ומלחמה". (יד) אל תשאל מסוחר עצה בדבר מסחר, ועם מי שרוצה למכור סחורתו, אל תשאל אצלו איך לקנות. „קנה" בעברית כמו „קנא" בארמית, ומטעם זה יש בכ"י על מלת: וממקנה, אות א'. (טו) אל תועץ עם איש רע ואכזרי, איך לגמול טוב וחסד לכל בשר, וכן אמר ב"ם מקודם (ח' כ"ה) לכל בשר וכו'. (טז) י"ל ונ"פ קראו: מוציא רע; אבל ע"פ הפאק' ראיתי שצ"ל: „מוציא דע", וכן ת"ם: „לא תהוא לה בעל מלכא"; וע"ד זה ת"י. בכ"י ב' יש נוסח אחר: „פועל שכיר על מלאכתו, שכיר שנה על מוצא זרע", ובזה אחז ר"ם, אבל הנוסח הראשון עיקר, וכונת ב"ם: „אל תועץ עם שומר שוא לדעת דעתו ועצתו". (יז) ע"ד הכתוב (משלי כ"ח י"ד): „אשרי אדם מפחד תמיד". (יח) ר"ל, לבבו כלבבך

כ לֵב אֱנוֹשׁ יַגִּיד שְׁעִיּוֹתָיו   מִשִּׁבְעָה צוֹפִים עַל מִצְפָּה׃

כא וְעִם כָּל אֵלֶּה עֲתַר אֶל אֵל   אֲשֶׁר יָכִין בֶּאֱמֶת צְעָדֶיךָ׃

כב רֹאשׁ כָּל מַעֲשֶׂה דָּבָר   וְרֹאשׁ כָּל פּוֹעַל הִיא מַחֲשֶׁבֶת׃

כג עֶקֶרֶת תַּחְבּוּלוֹת לֵבָב   אַרְבָּעָה שְׁכָמִים יַפְרִחוּ׃

כד טוֹב וָרָעָה וְחַיִּים וָמָוֶת   וּמוֹשֶׁלֶת בָּם כְּלִיל לָשׁוֹן׃

כה יֵשׁ חָכָם לְרַבִּים הוּא נֶחְכָּם   וּלְנַפְשׁוֹ הוּא גוֹאָל׃

כו וְיֵשׁ חָכָם בִּדְבָרוֹ נִמְאָס   וּמִכָּל מַאֲכַל תַּעֲנוּג נִבְצָר׃

כז וְיֵשׁ חָכָם לְנַפְשׁוֹ יֶחְכָּם   פְּרִי דַעְתּוֹ עַל גְּוִיָּתוֹ׃

כח וְיֵשׁ חָכָם לְעַמּוֹ יֶחְכָּם   פְּרִי דַעְתּוֹ בִּגְוִיָּתָם׃

כט חַיֵּי אִישׁ מִסְפַּר יָמִים   וְחַיֵּי עַם יִשְׂרָאֵל
יְמֵי אֵין מִסְפָּר׃

ל חָכָם לְנַפְשׁוֹ יִשְׂבַּע תַּעֲנוּג   וִיאַשְּׁרוּהוּ כָּל רוֹאֵיהוּ׃

לא חֲכַם עַם יִנְחַל כָּבוֹד   וּשְׁמוֹ עוֹמֵד בְּחַיֵּי עוֹלָם׃

לב בְּנִי בְּחַיֶּיךָ נַס נַפְשֶׁךָ   וּרְאֵה מָה רַע לָהּ
אַל תִּתֵּן לָהּ׃

לג כִּי לֹא הַכֹּל לַכֹּל טוֹב   לֹא כָל נֶפֶשׁ כָּל זַן תִּבְחַר׃

לד אַל תִּזְרַע לְכָל תַּעֲנוּג   וְאַל תִּשָּׁפֵךְ עַל כָּל מַטְעַמִּים׃

ואם תכשל ירגיש גם הוא. (כ) שעיות בארמית כמו שיחות בעברית, וכמו שאמר ב"ס להלן (ל"ח כ"ה) ושעיותיו עם בני בקר, וכן אמר ב"ס הקטן: „שיתין מלכין יהון לך ומליכות נפשך לא תשבוק". (כב) ב"ח (יוחנן א' א'): „בראשית היה הדבר". (כג) „שכמים", ענינו חלקים, כמו (בראש' מ"ח כ"ב): „שכם אחד", ר"ל, משורש תחבולות הלב יצאו ארבעה ענפים. (כד) ואלה הם: טוב רעה וכו', ומושלת בם כליל לשון, כמו (משלי י"ח כ"א) מות והיים ביד לשון. (כה) לרבים הוא חכם אך לנפשו הוא נתעב ובזוי; תק"ם: נואל. (כו) יש חכם נמאס כאשר יחל לדבר, ומכל מאכל טוב תחסר נפשו, כי אין איש רוצה לקרוא אותו אל המשתה. (לב) תק"ם: „בני בחסד" וכו'. (לד) תזרע, ענינו פזור, כמו (תהלים צ"ז י"א): „אור זרוע".

לה כִּי בְרֹב תַּעֲנוּג יְקַנֵּן חוֹלִי   וְהַמַּרְבֶּה יַגִּיעַ אֶל זָרָא:
לו בְּלֹא מוּסָר רַבִּים יִגְוָעוּ וְיִוָּעוּ   וְהַנִּשְׁמָר יוֹסִיף חַיִּים:

לח.

א רְעֵי רוֹפֵא לִפְנֵי צָרְכּוֹ   כִּי גַם אוֹתוֹ חָלַק אֵל:
ב מֵאֵת אֵל יֶחְכַּם רוֹפֵא   וּמֵאֵת מֶלֶךְ יִשָּׂא מַשְׂאוֹת:
ג דַּעַת רוֹפֵא תָּרִים קַרְנוֹ   וְלִפְנֵי נְדִיבִים יִתְיַצָּב:
ד אֵל מֵאֶרֶץ מוֹצִיא תְרוּפוֹת   וְגֶבֶר מֵבִין אַל יִמְאַס בָּם:
ה הֲלֹא בְעֵץ הִמְתִּיקוּ מָיִם   בַּעֲבוּר לְהוֹדִיעַ כָּל אֱנוֹשׁ כֹּחוֹ:
ו וַיִּתֵּן לֶאֱנוֹשׁ בִּינָה   לְהִתְפָּאֵר בִּגְבוּרָתוֹ:
ז בָּהֶם רוֹפֵא יָנִיחַ מַכְאוֹב   וְכֵן רוֹקֵחַ עוֹשֶׂה מִרְקַחַת:
ח לְמַעַן לֹא יִשְׁבּוֹת מַעֲשֵׂהוּ   וְתוּשִׁיָּה מִבְּנֵי אָדָם:
ט בְּנִי בְחוֹלִי אַל תִּתְעַבָּר   הִתְפַּלֵּל אֶל אֵל כִּי הוּא יִרְפָּא:
י נוּס מֵעָוֶל וּמֵהַכֵּר פָּנִים   וּמִכָּל פְּשָׁעִים טַהֵר לֵב:
יא הָגֵשׁ נִיחוֹחַ אַזְכָּרָה   וְדֶשֶׁן עָרוּךְ בְּכַנְפֵי הוֹנֶךָ:

(לו) „ועועו", כמו (ישעיה י"ט י"ד): „רוח עועים", „ינועו ועועו" הוא ע"ד הכתוב (איוב י"ד י'): „וגבר ימות ויחלש".

לח. (א) רעי, תק"ם: „רעה", או: „רעה רועה"; לדעת שי וי"ל „רעי" מלה ערבית, ר"ם מנסח: רעה רופא לפי צרכו, אבל „רעי" מלה ארמית, והיא פה צווי לזכר, ושרשה: רעא, וענינה כבד, אוקיר, ובוחר, כמו (ש"א כ' ל') בחר אתה לבן ישי, תרגום יונתן: „רעי את לבר ישי"; ומלה זו היתה מאז רגילה בישראל, כמו שנראה מדברי התוספתא (יבמות י"ג א'): „בראשונה היו כותבין שטרי מיאונין: לא שפיא ליה ולא עירא ליה" וכו', „לפני צרכו", כן הנוסח אצל חז"ל: „כבד הרופא עד שלא תצטרך לו" (מד"ר שמות פ' כ"א) וע"ד זה ת"ס, אך בת"י הנוסח כמו תק"ם: „לפי צרכך". „חלק אל", ר"ל: יעד וזמין ה' בעולם. (ה) בעץ הידוע במרה (שמות ט"ו כ"ה) ושם נאמר: ויורהו ה' עץ וגו'. ובזה הודיע ה' לכל אנוש כחו. (ט) אל תתעבר, ת"י: „אל תאחר", אבל כוונת ב"ם:

יב וְגַם לְרוֹפֵא תֵּן מָקוֹם   וְלֹא יָמוּשׁ, כִּי גַם בּוֹ צוֹרֶךְ:
יג כִּי יֵשׁ עֵת אֲשֶׁר בְּיָדוֹ מַצְלַחַת   כִּי גַם הוּא אֶל אֵל יַעְתִּיר:
יד אֲשֶׁר יַצְלַח לוֹ פִּשְׁרָה   וּרְפֻאוֹת לְמַעַן מִחְיָה:
טו אֲשֶׁר חוֹטֵא לִפְנֵי עוֹשֵׂהוּ   יִתְנַכֵּר לִפְנֵי רוֹפֵא:
טז בְּנִי עַל הַמֵּת הָזֵיב דִּמְעָה   הִתְמָרֵר וּנְהֵה קִינָה:
יז כְּמִשְׁפָּטוֹ אֱסוֹף שְׁאֵרוֹ   וְאַל תִּתְעַלֵּם בִּגְוִיעָתוֹ:
*יז הָמֵר בְּנִי וְהָתֵם מִסְפֵּד   וְשִׁית אֶבְלוֹ כְּיוֹצֵא בוֹ:
**יז יוֹם וּשְׁנַיִם בַּעֲבוּר דִּמְעָה   הִנָּחֵם בַּעֲבוּר עָוֹן:
יח מִדִּין יוֹצֵא אָסוֹן   כֵּן רֹעַ לֵבָב יְכַלֶּה עֲצָבָה:

„אל תכעוס על השגחה, רק התפלל לה'" וכו'. (יד) „פשרה": כמו (דניאל ב' ד'): „ופשרה לערך", וכונתו: „עד אשר יצלח להרופא למצוא פשר לסבת החולי". (טו) בכ"י: „יתנבר לפני רופא"; תק"ם: „יסתונר על ידי רופא", ובן ת"י ות"ם: „ימסר ליד הרופא"; י"ל ור"ם אחזו בנוסח תק"ם, אבל כלום יעלה על הדעת, שב"ס יסתור את עצמו? הרי עד כאן דבר בשבחו של הרופא, היתכן שפתאום ידבר בגנותו? לדעת ריסל: מי שחטא לפני ה' יתגבר בחיל וכח לפני רופא, וע"כ לא יראה כי חולי מסוכן הוא; אך לדעתי יש כאן טעות עוד מזמן קדמון: האותיות נ"כ נתחלפו באותיות נ"ב מפני שהן דומות זו לזו, וכך באה מלת „יתנבר" במקום „יתנכר", וכונתו של ב"ס היא: „מי שחטא לפני ה' יתנכר אל הרופא, ולא יבוא אליו, או נכרי יהיה לרופא, כלומר, הרופא לא יבין את פשר חליו כראוי". (יז) קבור בשרו כמשפטו ואל תתעלם כאשר גוע ומת. כונת ב"ס על מה שנהגו אז רבים, כמו שנאמר בתוספתא נדה בסוף: „בראשונה כל מי שיש לו מת היו יציאותיו קשות עליו יותר ממותו, התחילו הכל מניחין מתיהן ובורחין. הנהיג רבן גמליאל קלות ראש בעצמו, נהגו הכל כרבן גמליאל" (ועיין כתובות ד' ח'). בכ"י בטעות בגויעתם. (*יז) וכיוצא בו, ר"ל, וכדומה לזה. (**יז) אחר יום או שני ימים כאשר עברו וחלפו הדמעות, אז הנחם, כי חטא הוא לבכות על המת יותר מדי; „בעבור", „בעבור"—לשון נופל על לשון. (יח) בכ"י: „יבנה עצבה"; ר"ם יתקן: „יענה עצמה"; אך צ"ל כמו שתקנתי. מלת עצבה פה הוראתה כמו (משלי ה' י'): „ועצביך בבית נכרי"

יט אַל תָּשִׂים אֵלָיו לֵב עוֹד פְּרַע זִכְרוֹ וּזְכוֹר אַחֲרִית:
כ זְכוֹר חֻקּוֹ כִּי הוּא חֻקֶּךָ לוֹ אֶתְמוֹל וּלְךָ הַיּוֹם:
כא אַל תִּזְכְּרֵהוּ כִּי אֵין לוֹ תִקְוָה מַה תּוֹעִיל וּלְךָ תָּרֵעַ:
כב מוֹשְׁבַת מֵתוֹ שָׁבַת זִכְרוֹ וְהִנָּחֵם עִם צֵאת נַפְשׁוֹ:

* *
*

כג חָכְמַת סוֹפֵר תַּרְבֶּה חָכְמָה וַחֲסַר עֵסֶק הוּא יִתְחַכָּם:
כד מַה יִתְחַכֵּם תּוֹמֵךְ מַלְמֵד וּמִתְפָּאֵר בַּחֲנִית מְסַעֵיר:
כה בָּאַלּוּף יְנַהֵג, יְשׁוֹבֵב לְשַׁדֵּד בַּשּׁוֹר
וְשִׂעְיוֹתָיו עִם בְּנֵי בָקָר:
כו וּשְׁקִידָתוֹ לְכַלּוֹת מַרְבֵּק לֵב יָשִׁית לְשַׁדֵּד בַּתְּלָמִים:
כז אַף עֹשֶׂה חָרָשׁ וְחֹשֵׁב אֲשֶׁר לַיְלָה כַּיּוֹם יָגִיעַ:

(ישעיה נ"ח ג'): „וכל עצביכם תנגשו": וכונת ב"ם: „כמו מצער יצא אסון, כן שברון לב יכלה כחות האדם". (יט) כמו (איוב ל"ד י"ד): „אם ישים אליו לבו"; „זכור אחרית", ר"ל, אחרית שלך, והוא הולך ומבאר דבריו לאמר: „זכור חקו" וכו'. (כא) אין לו תקוה — שיהיה, כמו (איוב י"ד ז'): „כי יש לעץ תקוה" וגו'. (כב) וכן אמר ב"ם להלן (מ"ד ט'): ויישבתו כאשר שבתו", ר"ל, אפס מתו אפס זכרו, ועליך להנחם כמעט שיצאה נפשו. (כג) כמו שנאמר בריש מדרש איכה רבתי: „סופרים ומשנים"; וכן נאמר בב"ח (מתיא כ"ג א'): „הסופרים והפרושים יושבים על כסא משה"; וחסר עסק וכו', ע"ד שאמרו חז"ל (פ"א ב' ט"ו): „ולא כל המרבה בסחורה מחכים". (כד) ש' קרא: „בחנית מהעיר", י"ל קרא: „בחנית מעורר", ר"ם: בחנית ומרדע; אבל ע"פ הפאק' ראיתי שהנוסח הנכון הוא, „בחנית מסעיר", וע"ד הכתוב (הושע י"ג ג'): „כמץ יסער מגרן"; „חנית" פה כמו (ש"ב כ"ג ז'): „ברזל ועץ חנית", ר"ל מזלג למוער המוץ והתבן. (כה) „ושעיותיו", ר"ל, ושיחותיו עם בני בקר.

לט.

יד [הָרִימוּ קוֹלְכֶם וּבָרְכוּ יַחְדָּו   וְהוֹדוּ לַיהוָֹה עַל כָּל מַעֲשָׂיו]:
טו בְּשִׁירוֹת נֶבֶל וּכְלֵי מִינִים   וְכֵן תֹּאמְרוּ בִּתְרוּעָה:
טז מַעֲשֵׂי אֵל כֻּלָּם טוֹבִים   לְכָל צוֹרֶךְ בְּעִתּוֹ יַסְפִּיק:
יז בִּדְבָרוֹ יַעֲרִיךְ כַּנֵּד מָיִם   וּבְמוֹצָא פִיו אוֹצָרוֹ:
יח תַּאֲוַת רְצוֹנוֹ יַצְלִיחַ   וְאֵין מַעֲצוֹר לִתְשׁוּעָתוֹ:
יט מַעֲשֵׂה כָּל בָּשָׂר נֶגְדּוֹ   וְאֵין נִסְתָּר מִנֶּגֶד עֵינָיו:
כ מֵעוֹלָם וְעַד עוֹלָם יַבִּיט   הֲיֵשׁ מִסְפָּר לִתְשׁוּעָתוֹ:
*כ אֵין קָטֹן וּמְעַט עִמּוֹ   וְאֵין נִפְלָא וְחָזָק מִמֶּנּוּ:
כא אֵין לֵאמֹר זֶה, לָמָּה זֶּה   כִּי הַכֹּל לְצָרְכּוֹ נִבְחָר:
כא אֵין לֵאמֹר זֶה רַע מִזֶּה   כִּי הַכֹּל בְּעִתּוֹ יִגְבָּר:
כב בְּרָכוֹת כַּיְאוֹר הֵצִיפָה   וְכַנָּהָר תֵּבֵל רִיוָּתָה:
כג כֵּן זַעְמוֹ גּוֹיִם יוֹרִישׁ   וַיַּהֲפֹךְ לְמֶלַח מַשְׁקֶה:
כד אָרְחוֹת תָּמִים יִישָׁרוּ   כֵּן לְזָרִים יִסְתּוֹלָלוּ:

לט. (יד) המוסגר הוספתי ע"פ ת"ם. (יז) ע"ד הכתוב (תהל' ל"ג ז'): „כונס כנד מי הים". (יח) ע"ד הכתוב (ש"א י"ד ו'): „אין לה' מעצור להושיע". (כ) „עולם", ענינו פה „נצח". „תשועתו", הכונה היש גבול למדת טובו וישועתו לבריותיו, והוא ע"ד הכתוב (תהל' קמ"ז ה'): „לתבונתו אין מספר". (כב) מוסב על תשועת ה' הנזכרת מקודם, שהיא הציפה בעולם ברכות הרבה. (כג) רמז על סדום שנאמר עליה (בראש' י"ג י'): „כלה משקה". (כד) תק"ם: „ארחותיו לישרים יישרו"; כן תרגם ת"י וכך מנסח ר"ס; ת"ם: „ואורחתהון דזדיקא תריצן קדם אפוהי". אולם נעלם מהם, כי „תמים" היא כאן שם תאר לה', והוא על דרך הכתובים: „כי ישרים דרכי ה'" (הושע י"ד י') „והצור תמים פעלו" (דברים ל"ב ד'). — יסתוללו הוא כמו (שמות ט' י"ז): „עודך מסתולל בעמי", ומנחם בן סרוק פירש בערך סל, שהוא ענין רמיסה ודריכה, — „זדים", ו„זרים" דבר אחד הם בעברית כמו שמראים הכתובים: זרים קמו עלי ועריצים וכו' (תהלים נ"ד ה'), זדים

כה טוֹב לַטּוֹב חָלַק מֵרֹאשׁ   כֵּן לָרָעִים טוֹב וָרָע:
כו רֹאשׁ לְחַיֵּי אָדָם מַיִם   וְאֵשׁ וּבַרְזֶל וּמֶלַח:
*כו חֵלֶב חִטָּה חָלָב וּדְבָשׁ   דַּם עֵנָב יִצְהָר וּבָגֶד:
כז כָּל אֵלֶּה לַטּוֹבִים יֵיטִיבוּ   כֵּן לָרָעִים לְרָעָה נֶהְפָּכוּ:
כח יֵשׁ רוּחוֹת לְמִשְׁפָּט נוֹצָרוּ   וּבְאַפָּם הָרִים יַעְתִּיקוּ:
*כח [בְּעֵת זַעַם גְּבוּרָתָם יֵרָאוּ   וְסַעַר מִן שָׂדֶה יְעוֹרְרוּ]:
כט אֵשׁ וּבָרָד רָעָב וָדֶבֶר   גַּם אֵלֶּה לְמִשְׁפָּט נוֹצָרוּ:
ל חַיַּת שֵׁן עַקְרָב וּפֶתֶן   וְחֶרֶב נְקָמוֹת לְהַחֲרִים רְשָׁעִים:
*ל כָּל אֵלֶּה לְצוֹרְכָּם נִבְרָאוּ   וְהֵמָּה בְּאוֹצָר, וְלָעֵת יִפָּקֵדוּ:
לא בְּצַוּוֹתוֹ אֹתָם יָשִׂישׂוּ   וּבְחֻקָּם לֹא יַמְרוּ פִיו:
לב עַל כֵּן מֵרֹאשׁ הִתְיַצַּבְתִּי   וְהִתְבּוֹנַנְתִּי וּבִכְתָב הִנַּחְתִּי:
לג מַעֲשֵׂה אֵל כֻּלָּם טוֹבִים   לְכָל צוֹרֶךְ בְּעִתּוֹ יַסְפִּיק:
לד אַל לֵאמֹר זֶה רַע מַה זֶּה   כִּי הַכֹּל בְּעִתּוֹ יַגְבִּיר:
לה עַתָּה בְּכָל לֵב הַרְנִינוּ   וּבָרְכוּ אֶת שֵׁם הַקָּדוֹשׁ:

מ.

א עֵסֶק גָּדוֹל חָלַק אֵל   וְעֹל כָּבֵד עַל בְּנֵי אָדָם:
ב מִיּוֹם צֵאתוֹ מֵרֶחֶם אִמּוֹ   עַד יוֹם שׁוּבוֹ אֶל אֵם כָּל חָי:

קמו עלי ועדת עריצים (תהלים פ"ו) —, וכונת ב"ס היא: שדרכי ה' בכלל טובים וישרים הם, ורק לרשעים יהָפכו לרעה, כי אך בשביל הרשעים נבראה הרעה בעולם. (יכח) הפסוק הזה הנסגר פה, נמחק כלו בכ"י, והוספתיו ע"פ ת"ס. (לב) על כן הצבתי זאת מקודם (ל"ט יכא) ואתבונן בזו, גם עשיתי זאת בספרי לכלל והנחה, ומה הוא? מעשה אל כלם טובים וכו'.

מ. (ב) מה שנאמר על חוה (בראש' ג' כ') הסב ב"ם במליצה נאה על הארץ, כי היא אם כל חי, וכן אצל היונים היתה הארץ נקראת דעמעטער: על שהיא אם כל חיה; עיין ספר: „כתות מני קדם" (צד כ"ג)

ג מִיּוֹשֵׁב כִּסֵּא לָגֹבַהּ עַד לָשׁוּב עָפָר וָאֵפֶר:
ד מֵעוֹטֶה צָנִיף וָצִיץ וְעַד עוֹטֶה שִׂמְלַת עוֹר:
ה אַךְ קִנְאָה דְאָגָה וָפַחַד אֵימַת מָוֶת תַּחֲרָה וָרִיב:
*ה וְעֵת נוּחוֹ עַל מִשְׁכָּבוֹ שִׁינַת לַיְלָה תְּשַׁנֶּה רָעְתוֹ:
ו מְעַט לָרִיק כְּרֶגַע יִשְׁקוֹט וּמִבֵּין בֶּהָלוֹת לִבּוֹ נִרְעָשׁ:
*ו מְעַט טָע מֵחֶזְיוֹן נַפְשׁוֹ כְּשָׂרִיד בּוֹרֵחַ מִפְּנֵי רוֹדֵף:
ז עוֹד עוֹרֵךְ מִלְחָמָה וְהֵקִיץ וְאֵימָה אֵין וּמָצָא מָנוֹחַ:
ח [עִם כָּל בָּשָׂר דַּאֲגָתָם עִמָּם וְעֶשְׂרָם מֵנִיד שְׁנָתָם]:
ט דֶּבֶר וָדָם חַרְחֻר וְחֶרֶב שֹׁד וָשֶׁבֶר רָעָה וָמָוֶת:
י עַל רָשָׁע נִבְרְאָה רָעָה וּבַעֲבוּר תָּמוּשׁ כְּלָה:
יא כָּל מֵאֶרֶץ אֶל אֶרֶץ יָשׁוּב וַאֲשֶׁר מִמָּרוֹם אֶל מָרוֹם:
יג מֵחַיִל אֶל חַיִל כְּנַחַל אֵיתָן וּמֵאָפִיק אַדִּיר בַּחֲזִיז קוֹלוֹת:

המיוחס לפילון היהודי. (ג) לשוב, עיין במבוא. (ה) מלת ריב באה לפעמים בלי יו"ד, כמו (עמוס ז' ד') קרא לרב. (יו) טע, כמו: טעה. (ח) המוסגר הוספתי ע"פ ת"ס. (ט) כמו (דברים כ"ח כ"ב) ובחרחר ובחרב. (י) תק"ס: „ובעבורו תמוש רעה"; ת"י: „על ידו באה כָלָה", כלומר, המבול; וי"ל נ"פ ור"ם מנסחים פסוק זה כנוסח תק"ס; „ובעבורו", כלומר בגללו או בשבילו. אבל מלת „בעבור" הוליכה את כולם בתהו לא דרך, ורק אם נבין מלה זו, נראה אור בבמה מקומות מספר ב"ס. מלת בעבור אינה כאן מלת היחס, „בשביל" או „בגלל", אלא היא כמו (תהלי' ל"ז, ל"ה ל"ו): „ראיתי רשע עריץ וגו' ויעבור והנה איננו", או כמו (איוב ל"ג כ"ח): „מעבור בשחת", שהוא כנוי למיתה. וב"ס אמר בפרשה הקודמת בדרך כלל: „מעשה אל כלם טובים". ורק לרשעים נהפכו לרעה: דבר וחרב שוד ומות וכדומה נבראו לאנשי רשע; ובעבור, כלומר, כשֶׁעָבר הרשע וחלף מן העולם, תמוש חיש כל הרעה מן העולם, והוא ע"ד הכתוב (משלי י"א י'): „ובאבד רשעים רנה". (יא) „כל מארץ" כמו חית שן עקרב ופתן וכדומה, ואשר מסרום כמו ברק ורעם ורוח זלעפות. (יג) תק"ס: חיל מחיל וכו' „וכאפיק"; ת"י ות"ס: „חיל מעול", וכן מנסח ר"ס, אבל הם הפכו את דברי ב"ס בחנם מטובה לרעה. אף בכתב היד של פנים הספר נפלה טעות

יד עָם עָם שְׂאֵתוֹ כַּפַּיִם יִגָּזְלוּ כִּי פִתְאֹם לָנֶצַח יִתֹּם:
טו נוֹצָר מֵחָמָס לֹא יִנָּקֶה כִּי שֹׁרֶשׁ חָנֵף עַל שֵׁן סָלַע:
טז כְּקַרְדֻּמּוֹת עַל מַטְּעֵי נַחַל מִפְּנֵי כָל מָטָר נִדְעָכוּ:
יז וְחֶסֶד לְעוֹלָם לֹא יִמּוֹט וּצְדָקָה לָעַד תִּכּוֹן:
יח חַיֵּי יַיִן וְשֵׁכָר יִמְתָּקוּ וּמִשְּׁנֵיהֶם מוֹצֵא אוֹצָר:
יט יֶלֶד וְעִיר יַעֲמִידוּ שֵׁם וּמִשְּׁנֵיהֶם מוֹצֵא חָכְמָה:

סופר: „מחול אל חול", בזה אחז נ"פ ופירש מלות אלו במובן חול ועפר; אבל הנוסח הנכון הוא: „מחיל אל חיל", אחרי שתאר ב"ם מקודם את אחרית הרשע, בא לתאר כאן את מעלות הצדיק, שאסף חיל ועושר בצדק ויושר על ידי עמלו ולא בחמס וגזל, ועל הון זה הוא אומר, שהוא יהיה כנחל איתן, אשר לא יכלו מימיו, מ"ם של „ומאפיק" הוא מ"ם היתרון, וכונת ב"ם היא: „האיש הישר, שילך מחיל אל חיל יהיה כנחל איתן, ויהיה אדיר וחזק יותר מאפיקי הנהרות, שמימיהם מתרבים ומתעצמים בשעת גשם שוטף, הבא עם ברק ורעם — „חזיז קולות", הוא הברק והרעם הבאים קודם המטר, כמו (איוב כ"ח כ"ו): „בעשותו למטר חוק ודרך לחזיז „קולות". (יד) תק"ם: „עם שאתו"; ת"י ות"ם הלכו פה בתהו לא דרך, ולדעת י"ל ור"ם הנוסח של תק"ם נכון הוא, ו„עם" הראשון הוא טעות סופר, ועם השני הוא מלת היחס עם ולא עָם; נ"פ קרא: עַם עִם; „כפים", מפרשים ר"ם וריסל כמו (ירמיה ד' כ"ט): „ובכפים עלו", שפירושם אבנים גדולות, אבל הם טעו כולם, „עם עם" טעמו כמו: „איש איש" (שמות ל"ו ד') וצריך לנקד כַּפַּיִם ולא כֵּפִים, וצריך לקרוא „יגזלו" ולא „יגילו". וכונת ב"ם היא לאמר: „כל עם ועם, שעשו להם עשר והון שלא ביושר, ורק בידיהם גזלו את העשר הזה מעם אחר, עשרם יכלה ויתום פתאום לנצח". (טו) פה הולך ב"ם ומבאר את דבריו לאמר: נוצר מחמס לא ינקה, כלומר, מה שנוצר מגזל וחמס, לא ינקה מעונש, כי שרש חנף על שן סלע, „וחנף" כאן כמו „רשע". (טז) ע"פ פאק' ראיתי שיש לקראות פה: „על מטעי נחל" כונת ב"ם: „כקרדומות יבאו לכרות מטעי נחל, אשר הם מפני כל מטר נדעכו, יען ע"י המטר ימלאו הנהרות, וישטפו אותם, כן יהיה גורל הרשעים אנשי חמס". (יח) תק"ם: „חיי יותר שכל", כי חשבו שדברי ב"פ אלה הם נגד חוק המוסר; ר"ם נתעה אחריה ומנסח: „חיי יותר ושכר".

*יט שֶׁגֶר וָנֶטַע יַפְרִיחוּ שֵׁם   וּמִשְּׁנֵיהֶם אִשָּׁה נֶחְשָׁקֶת:
כ יַיִן וְשֵׁכָר יַעֲלִיצוּ לֵב   וּמִשְּׁנֵיהֶם אַהֲבַת דּוֹדִים:
כא חָלִיל וָנֶבֶל יַעֲרִיבוּ שִׁיר   וּמִשְּׁנֵיהֶם לָשׁוֹן בָּרָה:
כב יֹפִי וְתֹאַר יַחְמִידוּ עָיִן   וּמִשְּׁנֵיהֶם צִמְחֵי שָׂדֶה:
כג עָמִית וָרֵעַ לְעֵת יִנְהָגוּ   וּמִשְּׁנֵיהֶם אִשָּׁה מַשְׂכֶּלֶת:
כד אָח וְשׁוּתָּף לְעֵת צָרָה   וּמִשְּׁנֵיהֶם צֶדֶק מַצֶּלֶת:
כה זָהָב וָכֶסֶף יַעֲמִידוּ רָגֶל   וּמִשְּׁנֵיהֶם עֵצָה טוֹבָה:
כו חַיִל וְכֹחַ יְגַדְּלוּ לֵב   וּמִשְּׁנֵיהֶם יִרְאַת אֱלֹהִים:
*כו אֵין בְּיִרְאַת אֱלֹהִים מַחְסוֹר   וְאֵין לְבַקֵּשׁ עִמָּהּ מִשְׁעָן:
כז יִרְאַת אֱלֹהִים כְּעֵדֶן בְּרָכָה   וְעַל כָּל כָּבוֹד חֻפָּתָהּ:
כח חַיֵּי מְכִי מַתָּן אַל תְּחִי   טוֹב נֶאֱסָף כְּמִסְתּוֹלָל:
[א כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים   בֶּן סִירָא אוֹמֵר אַף לֵילוֹת:
ב בִּשְׁפַל גַּגִּים גַּגּוֹ   וּבִמְרוֹם הָרִים כַּרְמוֹ:
ג מִמְּטַר גַּגִּים לְגַגּוֹ   וּמֵעֲפַר כַּרְמוֹ לִכְרָמִים:]
כט אִישׁ מַשְׁגִּיחַ עַל שֻׁלְחָן זָר   אֵין חַיָּיו לִמְנוֹת חַיִּים:

(*יט) כמו (דברים ז' י"ג): „שגר אלפיך". (כג) ר"ל לעת ינהגו יחדיו בדעה אחת. (כה) כמו שאמרו חז"ל (סוטה ד' קי"ט): „זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו". (כז) כמו (ישעיה ד' ה'): „על כל כבוד חפה". (כח) בכ"י: „מני חיי מתן"; תק"ס: „בני חיי מתן", אך צ"ל כמו שתקנתי. בפאק' נאמר „כמסתולל", ולא „ממסתולל"; לדעת ר"י קמחי (עיין בס' הגלוי צד קכה) „מסתולל", לשון התנשאות והתרוממות, וכונת ב"ס: „טוב למות כאיש רם ונשא, מלהשפיל את כבודו ולבקש נדבות מאחרים. (א) שלשה פסוקים אלה נמצאים אצל חז"ל בשם ב"ס (כתובות ד' ק"י) וחסרים בגוף העברי. (כט) כמו שאמרו חז"ל (ביצה ד' ל"ב): „כל המצפה על שלחן

*כט מָעוֹג לְנֶפֶשׁ מַטְעַמָּו לְאִישׁ יוֹדֵעַ סוּר מֵעַיִם:
ל לְאִישׁ עֹז נֶפֶשׁ תַּמְתִּיק שְׁאֵלָה וּבְקִרְבּוֹ תִּבְעַר כְּמוֹ אֵשׁ:

מא.

א חַיִּים לָמָוֶת, מַה מַּר זִכְרֶךָ לְאִישׁ שׁוֹקֵט עַל מְכוּנָתוֹ:
*א אִישׁ שָׁלֵיו וּמַצְלִיחַ בַּכֹּל וְעוֹד בּוֹ חַיִל לְקַבֵּל תַּעֲנוּג:
ב הֶאָח לָמָוֶת, כִּי טוֹב חֻקֶּיךָ לְאִישׁ אוֹנִים וַחֲסַר עָצְמָה:
*ב אִישׁ כּוֹשֵׁל יְנֻקַּשׁ בַּכֹּל סָרֵב וְאָבֵד תִּקְוָה:
ג אַל תִּפְחַד מִמָּוֶת חֻקֶּיךָ זְכוֹר כִּי רִאשֹׁנִים וְאַחֲרֹנִים עִמָּךְ:
ד זֶה חֵלֶק כָּל בָּשָׂר מֵאֵל וּמַה תִּמְאַס בְּתוֹרַת עֶלְיוֹן:
*ד לְאֶלֶף שָׁנִים מֵאָה וָעֶשֶׂר אִישׁ תּוֹכָחוֹת בִּשְׁאוֹל חַיִּים:

אחרים עולם חשך בעדו" — „חייו אינם חיים". (*כט) בכ"י: „מעגל נפש"; וצ"ל לדעתי: „מעוג לנפש", מעוג ענינו חרפה ובוז, והרד"ק בשרשים ערך עוג יאמר; „על דעתי שהוא ענין לעג ודברים בטלים", תק"ס: „מטעמי זבד", ויסור מעים; סור ענינו בלשון עברית וארמית סרחון והקבון, כמן (ירמיה ב' כ"א): „סורי הגפן", וכן בתלמוד (סנהד' כ"ב ע"ב): „בר סרי לא גנב", וכונת ב"ס היא: „מי שנצרך לאכול על שלחן זר בוז וחרפה לו מטעמיו, ובפרט לאיש משכיל ויודע — לו המטעמים הם רק סרחון ורקבון במעים". (ל) תק"ס: „עז נפשות", „וכאיש בוערת"; ר"ם מנסח: „בפי עז נפש". אבל נוסח הפנים נכון הוא מאד, וכונת ב"ס היא: „מי שיש לו כח ועוז נפש לשאול ולבקש, תמתק ותקל לו השאלה, כלומר, בקשת מזון מאחרים, אבל בקרבו תבער כמו אש, כי סוף סוף הרי מר לו, שהוא נצרך לבריות".

מא. (א) עיין במבוא. (*ב) סרב, עיין ב"ס לעיל (ד' כ"ה): „אל תסרב" וכו'. (ג) דורות ראשונים מתו, ואחרונים ימותו ג"כ, ומדוע תמאס אתה בחוק הזה שהוא תורת עליון. (*ד) תק"ס: „אין תוכחות חיים בשאול" ונוסדו דבריהם על דברי קהלת (ט' י'): „כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול"; ועל דרך זה תרגם היוני; י"ל ור"ם אחזו בנוסח של תק"ס.

ה נִין נִמְאָס דֹּבֵר רָעִים וְנֶכֶד אֱוִיל בִּמְגוֹר רֶשַׁע:
ו מִבֶּן עַוָּל מֶמְשֶׁלֶת רֹעַ וְרֵישׁ עִם זַרְעוֹ תָּמִיד:
ז אָב רָשָׁע יְקוֹב יָלֶד כִּי בִגְלָלוֹ לְחֶרְפָּה:
ח אוֹי לָכֶם אַנְשֵׁי רֶשַׁע אֲשֶׁר עֲזַבְתֶּם תּוֹרַת עֶלְיוֹן:
ט אִם תִּפְרוּ עַל יְדֵי אָסוֹן וְאִם תּוֹלִידוּ לַאֲנָחָה:
*ט אִם תִּכָּשְׁלוּ לְשִׂמְחַת עוֹלָם וְאִם תָּמוּתוּ לִקְלָלָה:
י כָּל מֵאֶפֶס אֶל אֶפֶס יָשׁוּב כֵּן חָנֵף מִתֹּהוּ אֶל תֹּהוּ:
יא הֶבֶל אָדָם בִּגְוִיָּתוֹ אַךְ שֵׁם חֶסֶד לֹא יִכָּרֵת:
יב פְּחַד עַל שֵׁם כִּי הוּא יְלַוֶּךָּ מֵאַלְפֵי אוֹצְרוֹת חָכְמָה:
יג טוֹבַת חַי יְמֵי מִסְפָּר וְטוֹבַת שֵׁם יְמֵי אֵין מִסְפָּר:
יד חָכְמָה טְמוּנָה וְאוֹצָר מוּסְתָּר מַה תּוֹעֶלָה בִּשְׁתֵּיהֶם:

אבל נוסח הפנים הוא העיקר, וכונת ב"ם היא: „אם יחיה הארם אלף שנים או מאה או עשר, סוף כל סוף הוא נעשה איש תוכחות בשאול חיים. כלומר, יוסר לרדת שאול בעודו בריא ושלם, כמו (תהל' נ"ה ט"ז) „ירדו שאול חיים", ודברי ב"ם נוסדו על דברי קהלת (ו' ג'): „אם יוליד איש מאה ושנים רבות יחיה וגו' אל מקום אחד הכל הולך". (ה) תק"ם: „בן נמאם דבת ערים, ונכד" וכו' הכ"י ג"כ מטושטש אבל נ"פ תקן מלות אלו כהוגן, אך „דבר רעים" הוא מנקד דָבר ומפרש מיתת מגפה; ר"ם מציע „דור" במקום „דבר"; וי"ל משער ש„דבר" בא במקום „בר" בלשון ארמי — בן. אבל כולם לא ראו שדבר בארמי הוא „נהג" בעברי, ובמובן זה בא בישעיה (ה' י"ז) ורעו כבשים כדברם; נין ובן חד הוא, כמו (בראש' כ"א כ"ג): „ולניני ולנכדי". וכונת ב"ם היא: „בן נמאם לאביו נעשה מנהיג לרעים, ונכד אויל דר בבית רשע". (ז) הילד יקלל את אביו הרשע. (יא) ע"ד הכתוב (ישעיה נ"ו ה'): „שם עולם" וגו' לא יכרת. (יב) תק"ם: „חמדה" במקום „חכמה"; ת"ם: „דסימתא דעתה" כנוסח הפנים; י"ל ור"ם אחזו בנוסח תק"ם, אבל נוסח הפנים עיקר ונ"פ אחז בו בצדק, כי בינת ב"ם היא, ששם טוב יקר הוא מאלפי אוצרות חכמה שאינו משפיע מהם לאחרים, כמו שהוא מבאר מיד בפסוק י"ד: „חכמה טמונה". (יג) טובת

טו טוֹב אִישׁ מַצְפִּין אִוַּלְתּוֹ מֵאִישׁ מַצְפִּין חָכְמָתוֹ

מוּסַר בֹּשֶׁת:

טז מוּסַר בֹּשֶׁת שִׁמְעוּ בָנִים וְהִכָּלְמוּ עַל מִשְׁפָּטִי:

*טז לֹא כָל בֹּשֶׁת נָאֶה לִשְׁמוֹר וְלֹא כָל הִכָּלֵם נִבְחָר:

יז בּוֹשׁ מֵאָב וְאֵם, אֶל זְנוּת מִנָּשִׂיא יוֹשֵׁב אֶל כָּחַשׁ

יח מֵאָדוֹן וּגְבֶרֶת עַל שָׁקֶר מֵעֵדָה וְעַם עַל פָּשַׁע:

*יח מֵחָבֵר וְרֵעַ עַל מָעַל וּמִמָּקוֹם תָּגוּר עַל זָר:

יט מֵהָפֵר אָלָה וּבְרִית מִמַּטֵּה אָצִיל אַל לָחֶם:

כ מִמְּנוֹעַ מִתֵּת שְׁאָלָה מֵהָשֵׁב אַפֵּי רֵעֶךָ:

כא מֵהַשְׁבִּית מַחֲלֹקֶת וּמָנָה מִשּׁוֹאֵל שָׁלוֹם מֵהַחֲרִישׁ:

*כא מֵהַבִּיט אֶל פְּנֵי זָרָה וּמֵהִתְקָרֵב אֶל שִׁפְחָתָהּ:

ההיים רק ימים מעטים בעולם, ושם טוב אין לימיו מספר. (טז) כן אמר ב״ס מקודם (ד׳ כ״ג): „ואל תצפין את חכמתך״. (*טז) כמו שאמר מקודם, (ד׳ כ״א): „יש בשת משאת עון״ וכו׳. (יז) בוש מפני אב ואם לרדוף זנות, בוש לכחש לפני נשיא היושב על כסא משפט. (יח) אדון הוא בעל השדה, עיין להלן (מ״ב ג׳) וגברת היא אשתו. (*יח) בוש מאנשי המקום אשר תשב שם, להיות איש אָוֶן וזר במעשיו, כמו שאמרו חז״ל (חגיגה ד׳ ט״ז): „אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו, ילך למקום שאין מכירים אותו וכו׳, ויעשה מה שלבו חפץ ואל יחלל ש״ש בפרהסיא״. (יט) ת״י: „בוש לסמוך אצילי ידך על הלחם״, אך תרגומו רחוק וזר מאד, ובזה אחז ר״ס; לדעת י״ל לחם פה לשון מלחמה, אבל כונת המלות: „מטה לחם״, נראה מלשון הכתוב (תהל׳ ק״ה ט״ז): „ויקרא רעב וגו׳ כל מטה לחם שבר״, וכן אמר ב״ס להלן (מ״ח ב׳): „וישבר להם מטה לחם״. „אציל״, כמו (שמות כ״ד י״א): „אצילי בני ישראל״. „אל לחם״, ר״ל, בלי לחם, וכונת ב״ס: בוש להטות איש נכבד עד שישאר בלי לחם; וכן נאמר על הלל (כתובות ד׳ ס״ז): שראה איש ממשפחת שרים אשר ירד מנכסיו ויכנס אל ביתו וכו׳, וקנה לו סום ורץ לפניו שלשה מיל. (כ) בוש מבלי לתת למי שישאל ממך, בוש להשיב פני רעך. (כא) בוש על מניעת חלוקת חלקים ומנות, גם בוש מטי

כב מֵאוֹהֵב עַל דִּבְרֵי חֶרְפָּה וּמֵאַחֲרֵי מַתַּת אָח מְנָאֵץ׃
כג מִשַּׁנּוֹת דָּבָר תִּשְׁמָע וּמֵחֲסוֹף כָּל סוֹד עֵצָה׃
כד וְהָיִיתָ בוֹשׁ בֶּאֱמֶת וּמוֹצֵא חֵן בְּעֵינֵי כָל חָי׃]

* *

מב.

א אַךְ עַל אֵלֶּה אַל תֵּבוֹשׁ וְאַל תִּשָּׂא פָנִים וְחֶטָא׃
ב עַל תּוֹרַת עֶלְיוֹן וְחוֹק וְעַל מַצְדִּיק לְהַצְדִּיק רָשָׁע׃
ג עַל חֶשְׁבּוֹן חוֹבֵר וְאָדוֹן וְאֹרַח וְעַל מַחְלְקוֹת נַחֲלָה וְיֵשׁ׃
ד וְעַל שַׁחַק מֹאזְנַיִם וָפֶלֶס וְעַל תַּמְחוֹת אֵיפָה וָאָבֶן׃
ה עַל מִקְנֶה בֵּין רַב לִמְעָט וְעַל מְמְחִיר מִמֶּכֶר תַּגָּר׃

שישאל לך שלום, ואתה תחריש ולא תענה לו. (כב) בוש מלדבר דברי חרפה על אוהב, או לנאץ ולבזות רע ואח אחר שנתתָ לו מתן.

מב. (ב) אל תבוש להוכיח לאיש שמצדיק את עצמו, למען יוכל להצדיק רשע. (ג) בפנים של הכתב יד נאמר: „חובר ואדון", אך על מלת „אדון" נכתב מלמעלה: „וארח"; תק"ם כתבו על מלת „חובר" — „שותף", וכן: „נחלה וישר"; ר"ם מנסח: „על חשבון חובר וארח", ומלת „חשבון" פירושה היא, לדעתו, חקירה ודרישה, וכונת ב"ם היא, שאין לבוש וראוי לדרוש מן החבר והאורח מי הם; לדעת י"ל יש לנסח: „חבר ואורח", וחשבון לדעתו הוא חשבון ממש. אבל מתוך תק"ם נראה ברור, שצ"ל בפנים: וחוכר, ובעלי תק"ם כתבו מן הצד „שותף" רק כדי לפרש מלת חוכר שהיא ארמית, „אדון" כאן הוא בעל השדה. וכונת ב"ם היא: „אל תבוש להוכיח הן לחוכר והן לבעל השדה, על חשבון שעשו לאיש וכן לאורח שלא בצדק"; וכן אין לבוש, וראוי לדקדק בחשבון בחלוק נחלה ויש; „נחלה ויש", פירושן קרקעות ונכסים, כמו (משלי ח' כ"א): „להנחיל אהבי יש ואוצרותיהם אמלא". ותק"ם כתבו: „נחלה וישר", כלומר לחלק את הנחלה שוה וישר בין היורשים. (ד) שחק, תמחות; כלומר, מה שמוחקים ושוחקים פלם ואיפה למען יקטנו. (ה) כמו (יחזקאל ל"ח י"ב): „עשה מקנה וקנין"; ר"ל, אל תבוש להגיד שיהיה בצדק ויושר, גם המחיר של מכר

ו עַל אִשָּׁה רָעָה חוֹתָם חָסֹם   וּמְקוֹם יָדַיִם רָפוֹת תִּפְתָּח:

ז עַל מָקוֹם תַּפְקִד יָד תִּסְפּוֹר   וּמַתַּת וְלָקַח הַכֹּל בִּכְתָב:

ח עַל מוּסַר פּוֹתֶה וּכְסִיל   וְשָׁב וְיָשִׁישׁ וְנוֹטֵל עֵצָה בִּזְנוּת:

*ח וְהָיִיתָ זָהִיר בֶּאֱמֶת   וְאִישׁ צָנוּעַ לִפְנֵי כָל חָי:

*   *

ט בַּת לְאָב מַטְמֹנֶת שָׁקֶר   דְּאָגָה תַּפְרִיעַ שְׁנָתוֹ:

*ט בִּנְעוּרֶיהָ פֶּן תָּגוּר   וּבִבְתוּלֶיהָ פֶּן לֹא תִנָּשֵׂא:

י בִּבְתוּלֶיהָ פֶּן תְּפֻתֶּה   וּבְבֵית בַּעְלָהּ לֹא תִשְׂטֶה:

*י בְּבֵית אָבִיהָ פֶּן תַּהֲרֶה   וּבְבֵית אִישָׁהּ פֶּן תֵּעָצֵר:

יא בְּנִי עַל בְּתוּלָתְךָ הַחֲזֵק מִשְׁמָר   פֶּן תַּעֲשֶׂה לְךָ שֵׁם סָרָה:

*יא דִּבַּת עִיר וְקִלְלַת עָם   וְהוֹשִׁיבַתְךָ בַּעֲדַת שָׁעַר:

יב מָקוֹם תָּגוּר אַל יְהִי אֶשְׁנָב   וּבֵית מַבִּיט מְבוֹא סָבִיב:

תגר שיהיה בצדק ולא במרמה. (ו) על מלת „רעה" כתבו בעלי תק"ם כעין פירוש: „טפשה"; ת"י: „ומקום ידים רבות מפתח", וי"ל ור"ם אחזו בנוסח זה. בכ"י נכתב: „חותם": „חכם", שתי הנקודות, מורות, כפי הנראה, שמלת „חכם" מיותרת היא, ומטעם זה לא גרמו אותה י"ל ור"ם. אבל אפשר הדבר, שבכ"י קדמון נמחק צד השמאל של האות ס', ונהפכה אות זו לאות כ', והסופר שהעתיק מכ"י זה, קרא בטעות: חותם חכם, ולא ידע מה זאת, ועל כן הציג שתי נקודות. אך באמת צ"ל: חסם, והוא כמו: „לא תחסום שור בדישו" (דברים כ"ה ד'), ומלת חסם מקבילה היטב לעומת מלת תפתח; „ידים רפות" (ולא רבות) הן כמו (דה"ב ט"ו ז'): „חזקו ואל ירפו ידיכם". (ז) במקום שיד שלטת אל תבוש למנות ולספור היטב, וכן מה שתקח ותתן יהיה הכל בכתב. (ט) דברי ב"ם אלה הביאו חז"ל (סנהד' ד' ק') אך בשנוי לשון. (*ט) גור בארמית לשון זנות, כמו נאוף בשפת עבר. (*יא) דברי ב"ם נוסדו על הכתוב (דברים כ"ד י"ד): „והוציא עליה שם רע וגו', ולקח אבי הנערה וגו' אל זקני העיר השערה". והיא הבת גרמה לאביה שישב בעדת שער, וישא שם חרפה. (יב) ר"ל, במקום שתשב

*יב לְכָל זָכָר אַל תִּתֵּן תֹּאַר וּבֵית נָשִׁים אַל תִּסְתַּיֵּיד:

יג כִּי מִבֶּגֶד יֵצֵא עָשׁ וּמֵאִשָּׁה רָעַת אִשָּׁה:

יד מִטּוֹב רוֹעַ אִישׁ מִטּוֹב אִשָּׁה וּבֵית מְחָרֶפֶת תַּבִּיעַ בָּאִשָּׁה:

* *

טו אֶזְכּוֹר נָא מַעֲשֵׂי אֵל וְזֶה חָזִיתִי וַאֲסַפֵּרָה:

*טו בְּאוֹמֶר אֱלֹהִים רְצוֹנוֹ וּפוֹעֵל רְצוֹנוֹ לְקָחוֹ:

טז שֶׁמֶשׁ זוֹרַחַת עַל כָּל נִגְלָתָה וּכְבוֹד יְהוָֹה עַל כָּל מַעֲשָׂיו:

יז לֹא הִסְפִּיקוּ קְדוֹשֵׁי אֵל לְסַפֵּר נִפְלְאוֹת יְהוָֹה:

*יז אִמֵּץ אֱלֹהִים צְבָאָיו לְהִתְחַזֵּק לִפְנֵי כְבוֹדוֹ:

הבת לא יהיה אשנב. (*יב) אל תראה הבת את יפיה לכל גבר, ואל תביא בית נשים לדבר סודות. (יג) וכן אמר ב"ם מקודם (כ"ה כ"ד): „מאשה תחלת עון" וכו'. (יד) תק"ם: „ובית מחרפת תביע חרפה"; ר"ם מנסח: „ובת מחרפת תביע חרפה", י"ל ונ"פ: „תביע אשה". אבל מלת „אשה" היא כאן טעות סופר, וצ"ל: באשה, ו„אשה" ו„באשה" הוא לשון נופל על לשון, „תביע באשה", הוא כמו (קהלת י' א'): „יבאיש יביע"; ומחרפת, כמו (דניאל י"ב ב'): „ולחרפות לדראון"; ועל דרך שאמרו חז"ל (שבת ד' קנ"ב). „חמת מלא" וכו'. (טו) חסר בב"י, כפי הנראה שם הסדר הזה: „מעשי אל", עיין במבוא. (*טו) בסדר הזה הלכו תק"ם, ת"י ות"ם, בתהו לא דרך, כי לא באו אל חקר דברי ב"ם הנפלאים, ואחריהם נתעו מאד המפרשים הרבים; ר"ם אחז בנוסח בעלי תק"ם: באומר אלהים מעשיו, רק במקום „לקח" אצלם, יקרא הוא: „לחקו"; י"ל מנסח פה ע"פ ת"ם: „באמר אלהים מעשיו נוצרו"; אבל דבריהם אין להם שחר, כי כונת ב"ם היא: „באומר אלהים רצונו, ר"ל לברוא תבל ומלאה". ו„פועל רצונו" הוא המלאך שעושה רצונו, וכן (תהלים ק"ג כ'): „מלאכיו וגו' משרתיו עושי רצונו", וכן אמר ב"ם להלן (מ"ג כ"ו) „למענו יצלח מלאך" וכו'. „לקחו", כמו (משלי ד' י'): „תקח אמרי", ר"ל, המלאך לוקח את מאמרו לעשות אותו. (טז) ומיד החל השמש לזרוח על תבל ומלאה, וכבוד ה' זרח על כל מעשיו. (יז) קדושי אל הם המלאכים עושי רצונו.

יח תְּהוֹם וְלֵב חָקַר וּבְכָל מַעֲרוּמֵיהֶם יִתְבּוֹנָן׃
יט מְחַוֶּה חֲלִיפוֹת נִהְיוֹת וּמְגַלֶּה חֵקֶר נִסְתָּרוֹת׃
כ לֹא נֶעְדַּר מִמֶּנּוּ כָּל שָׂכֶל וְלֹא חֲלָפוֹ כָּל דָּבָר׃
כא גְּבוּרַת חָכְמָתוֹ תִּכֵּן אֶחָד הוּא מֵעוֹלָם׃
*כא לֹא נוֹסַף וְלֹא נֶאֱצָל וְלֹא צָרִיךְ לְכָל מֵבִין׃
כב הוּא חַי וְעוֹמֵד לָעַד זֶה עַל זֶה חָלַף טוּבוֹ׃
כג וּמִי יִשְׂבַּע לְהַבִּיט תּוֹאַר תּוֹאַר מָרוֹם רָקִיעַ עַל טוֹהַר׃

מג.

א וְעֶצֶם שָׁמַיִם מַרְבִּים הֲדָרוֹ וּלְכָל צוֹרֶךְ הַכֹּל יִשְׁמָע׃
*א כֻּלָּם שׁוֹנִים זֶה מִזֶּה וְלֹא עָשָׂה מֵהֶם שֶׁיָּסוּף׃
ב שֶׁמֶשׁ מַבִּיעַ בְּצוּרָתוֹ וְחַמָּה מַה נּוֹרָא מַעֲשֵׂי יְהוָה׃

(יח) ת״ס: „תהום ולבא וכו׳ דבני אנשא״, וכן תרגם היוני: „לב הארם חקר״, ואחריהם נתעו י״ל, ר״ם ואחרים, אבל כונת ב״ם: „כי לב התהום חקר ה׳״, וכן (איוב ל״ח ט״ז) „ובחקר תהום התהלכת״. „ובכל מערומיהם״ וכו׳, כמו (איוב כ״ו ו׳): „ערום שאול נגדו״. (יט) כן אמר ב״ם להלן (מ״ח כ״ר) „הגיד נהיות ונסתרות לפני בואן״. (כ) ולא חלפו, כמו (שה״ש ב׳ י״א): „חלף הלך לו״, ר״ל, לא חסר מה׳ כל שכל, ולא הלך מאתו כל דבר. (כא) כמו (ישעיה מ׳ י״ג): „מי תכן את רוח ה׳״. (*כא) לא נוסף על עצמו, ולא נאצל מעצמו, ולא צריך לכל מורה, כמו (דה״א כ״ה ח׳): „מבין עם תלמיד״. בת״י ות״ס נשמטו הדברים האלה מטעם הנודע.

מג. (א) בת״י ות״ס מתחילה פה הפרשה באמצע הענין, ונקרע שלא כהוגן השיר הנפלא הזה לשנים. „ועצם שמים״, כמו (שמות כ״ד י׳) „וכעצם השמים לטהר״; בכ״י בטעות: „מרביט״. „וכל צורך״ וכו׳, ע״ד הכתוב (תהלים קמ״ה י״ב): „ואת שועתם ישמע ויושיעם״. (*א) ת״י ות״ס קראו בטעות: „כלם שנים שנים״, אבל כונת ב״ם: „אף כי צרכיהם שונים זה מזה, ישמע ה׳ וימלא את רצון כל אחד ואחד״. „יסוף״, כמו (מ״א ט׳ כ״ח): „לא יסוף מזרעם״. (ב) בפנים של הכתב יד נפלה טעות סופר עוד בזמן קדמון: „בצרתו חמה״; תק״ם: „מופיע בצאתו״; נ״פ ור״ם גורסים: „שמש

ג בְּהַצְהִירוֹ יַרְתִּיחַ תֵּבֵל לִפְנֵי חָרְבּוֹ מִי יִתְכַּלְכָּל׃
ד כּוּר נָפוּחַ מֵחֹם מָצוּק שׁוֹלֵחַ שֶׁמֶשׁ יַדְלִיק הָרִים׃
*יד לִשְׁאוֹן מָאוֹר תִּגְמַר נוֹשָׁבֶת וּמְנוֹרָה תְּכַוֶּה עָיִן׃
ה כִּי גָדוֹל יְהוָה עוֹשֵׂהוּ וּבִדְבָרָיו יְנַצֵּחַ אַבִּירָיו׃
ו וְגַם יָרֵחַ יָרַח עִתּוֹת שָׁבוֹת מֶמְשֶׁלֶת קֵץ וְאוֹת עוֹלָם׃
ז בָּם מוֹעֵד וּזְמַנֵּי חוֹק וְחֵפֶץ עֲשָׂיו בִּתְקוּפָתוֹ׃
ח חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ הוּא מִתְחַדֵּשׁ מַה נוֹרָא בְּהִשְׁתַּנּוּתוֹ׃

מביע בצאת המה״; י״ל לא גרם מלת חמה כלל, כי לדעתו אינה אלא ביאור למלת שמש, או נתהוה מן „מה״ שאחריה. אבל נוסח הפנים: „בצורתו וחמה״, כמו שתקנתי, הוא העיקר, וכונת ב״ם היא: „שהשמש ביפי תארו ובחום שלו מספר לכל, מה נוראים מעשי ה׳״. (ג) בהצהירו, כלומר, כשמַניה השמש אורו על פני תבל, כמו (איוב כ״ד י״א): „בין שורותם יצהירו״; מי יכול לעמוד אז לפני החום והחורב שלו. (ד) הכור הוא הכלי שבו מתחמם ונתך מצוק כמו כסף ונחשת, אבל קו השמש יבעיר כחטו הרים. (*ד) תק״ם: „לשון מאור״; י״ל ור״ם אחזו בנוסח זה ופירשו „תגמר״ תבער כוחלים, ועל „נושבת״ אמרו, שהיא כמו ארץ נושבת (שמות ט״ז ל״ה), ומנורה, מפרש ר״ם בטעות כמו מנורת המאור, ולא מן „נור״ בארמית, שהוא אש, אולם נוסח הפנים „לשאון״ הוא העיקר, והוא מלשון הכתוב (ישעיה י״ז ט׳): „כשאון מים רבים״, וכל דברי בן סירא אלה הם על דרך שאמרו חז״ל (יומא כ׳ ע״ב): „ג׳ קולן הולך מסוף העולם ועד סופו, ואלו הן: קול גלגל חמה״ וכו׳; וכן במדרש (ב״ר פ״ו): „אמר ר׳ יהודה: אַתְּ סבור שהוא שף ברקיע, ואינו אלא כמסמר הזה, שהוא נוסר בעץ״. „תגמר״, הוא כמו (תהל׳ י״ב ב׳): „גמר חסיד״ שפירושו חדל ופסק; „נושבת״, הוא הרוח המנשבת, וכך תרגם היוני, וכונת ב״ם היא: „להרעש הגדול וההום הרב של המאור הגדול הוא השמש, אשר מאורו תכַוה העין, יבוא פתאום קץ ע״י הרוח המנשבת, המקררת את חום האויר, כי גדול כח ה׳ שעשה את השמש, והוא מנצח אביריו, כלומר, כחותיו הטבעיים הגדולים, (ו) גם הירח ירגיש עת לשוב ולבוא מחדש. (ח) כמו (דה״א י״ב ל״ו): „בכל כלי צבא״. „נבלי מרום״, כמו (איוב ל״ח ל״ז): „ונבלי שמים״. „מרצף״, כמו (שה״ש ג׳ י׳): „רצוף אהבה״, וכונת ב״ם: „הרקיע הרצוף בכוכבים רבים,

*ח כְּלִי צָבָא נִבְלֵי מָרוֹם מְרַצֵּף רָקִיעַ מַזְהִירָתוֹ׃
ט תּוֹאַר שָׁמַיִם וַהֲדַר כּוֹכָב וְאוֹרוֹ מַזְהִיר בִּמְרוֹמֵי אֵל׃
י בִּדְבַר אֵל יַעֲמֹד חֹק וְלֹא יָשַׁח בְּאַשְׁמְרוֹתָם׃
יא רְאֵה קֶשֶׁת וּבָרֵךְ עוֹשֶׂיהָ כִּי מְאֹד נֶאְדָּרָה בְּהוֹד׃
יב חוּק הִקִּיפָה בִּכְבוֹדָהּ וְיַד אֵל נְטָתָה בְּגַבַּהּ׃
יג גְּבוּרָתוֹ תַּתְוֶה בָרָק וְתַנְצִחַ זִיקוֹת בַּמָּרוֹם׃
יד לְמַעַן בָּרָא אוֹצָר וַיָּעַף עָבִים כַּצִּפֳּרִים׃
טו [בְּכֹחוֹ יִתֵּן לֶעָנָן עֹז לְהַשְׁלִיךְ אַבְנֵי אֶלְגָּבִישׁ]׃
טז קוֹל רַעֲמוֹ יָחִיל אַרְצוֹ זַלְעֲפוֹת צָפוֹן סוּפָה וּסְעָרָה׃
יז בְּרֶשֶׁף יָנִיף שַׁלְגוֹ וּכְאַרְבֶּה יִשְׁכּוֹן דִּירָתוֹ׃
יח תּוֹאַר לְבָנָה יֶגְהֶה עֵינַיִם וּמִמִּטְרוֹ יֶהֱמֶה לֵב׃
יט אֵד כְּפוֹר כְּמֶלַח יִשְׁכּוֹן וְיָצִיץ כַּתָּמָר צִיצִים׃

הירח מזהיר עליו בהודו". (י) ע"ד הכתוב (חבקוק ג' ו'): „שחו גבעות עולם", כלומר, החוק שעשה ה' לא ישח במשמרת הכוכבים, כי לעולם ישמרו את חקו. (יג) גבורתו של ה' תרשום להברק דרך בשמים, ותגבר על זיקי האש שיעופו ככוכבים על פני השמים. (יד) תק"ס: „למענו"; ת"י: „מעונות השמים יפתח". אבל תק"ס ות"י לא ידעו הוראת מלת „למען" כאן וכן להלן (מ"ג כ"ו) וטעו מאד, ואחריהם נתעו המפרשים הרבים. ובאמת מלת „למען" היא כאן משרש ענה, כמו: „ענה בדרך כחי" (תהל' ק"ב כ"ד); ועל פי דרכו של ב"ס כתבו הקליר ורס"ג. למשל: במקום מענה כתב הקליר מען; במקום „עטה" כתב רס"ג „עט", וכדומה. וכונת ב"ס היא: „כדי לענות את הרשעים ברא ה' אוצר עם אש, ברד, שלג, ואבני אלגביש", כמו שאמר מקודם (ל"ט ז'): „והמה באוצר ולעת יפקדו" וכו'. (טו) המוסגר הוספתי ע"פ ת"י. (יז) תק"ס: „כרשף", „רדתו". אבל כונת ב"ס היא: „ברשפי אש יניף שלגו, ר"ל, עם ברק ורעם; „וכארבה ישכון דירתו", כשם שהארבה ישכון בביתו ובדירתו, כך השלג חודר אל ביתו דרך חורין יסדקין". (יח) כמו (הושע ה' י"ג): „יגהה מכם מזור", ר"ל, מרפא לעינים, „וממטרו", כמו (איוב ל"ז ו'): „מטרות עזו"; וב"ס חשב פה כמרר: רעם, ברק, שלג ומטר. (יט) ע"פ הפאק' הנוסח: „כתמר ציצים".

כ צִינַת רוּחַ צָפוֹן יַשִּׁיב וּכְרָקָב יַקְפִּיא מְקוֹרוֹ:

*כ עַל כָּל מַעֲמַד מַיִם יַקְרִים וּכְשִׁרְיוֹן יַלְבִּשׁ מִקְוֶה:

כא יְבוּל הָרִים בַּחֹרֶב יַשִּׁיק וּנְוֵה צְמָחִים בַּלֶּהָבָה:

כב מַרְפֵּא כֹל — מַעֲרַף עָנָן טַל פּוֹרֵעַ לְדֶשֶׁן שָׁרָב:

כג מַחֲשַׁבְתּוֹ מַשִּׁיק רַבָּה וַיֵּט בִּתְהוֹם אִיִּים:

כד יוֹרְדֵי הַיָּם יְסַפְּרוּ קָצֵהוּ לְשֵׁמַע אָזְנֵינוּ נִשְׁתּוֹמֵם:

כה שָׁם פְּלָאוֹת תִּמְהֵי מַעֲשֵׂהוּ מִין כָּל חַי וּגְבוּרוֹת רַבָּה:

כו לְמַעֲנוֹ יַצְלִחַ מַלְאָךְ וּבִדְבָרָיו יִפְעַל רָצוֹן:

כז עוֹד כָּאֵלֶּה לֹא נוֹסֵף וְקֵץ דָּבָר הוּא הַכֹּל:

(כ) „וכרקב", היוני תרגם: „וכרקת", ויש תקנו פה: „בקרח"; אבל הכתוב (יהושע ג׳ ט״ז) „קמו נד אחד", תרגם הארמי: „ויקומו רוקבא חד", (עיין בערוך ערך רקב). וכונת ב"ס שצינת רוח צפון יקפיא כל דבר כנד, ע"י הקור החזק שלו. (*כ) יקרים, כמו (יחזקאל ל"ז ו׳): „וקרמתי עליכם עור". „מקוה", מקום ששם יקוו המים. (כא) י"ל, נ"פ ור"ם קראו: „כחרב ישיק", „כלהבה", כי חשבו שמאמר זה סובב הוא ג"כ על החורף, אבל באמת הוא סובב על חום הקיץ, כי אחרי שדבר מקודם על הקור, בא עתה לדבר על החום ואמר שיובש והחום שורפים את הצמחים בלהב אש. (כב) תק"ם: „טל פורע לדשן שרב", כלומר, הם משכו מלת „טל" לחצי החרוז השני; וי"ל, נ"פ ור"ם אחזו בנוסח זה. א"ל נעלמה מהם כונת ב"ס; אחרי שצייר מקודם, איך שורף חום הקיץ את הצמחים, הוא אומר כאן, כי לרפאות כל צמחי השדה, יערוף ה׳ טל המכסה את הארץ כענן, בעת שהשרב, כלומר, החום הגדול, פורע ומזיק לדשן היבול והתבואה. (כג) „משיק רבה", רבה הוא תואר ליב הגדול, כמו (תהלים ע"ח ט"ו): „וישק בתהמות רבה", וכונת ב"ס, שבחפצו גלי הים נושקים ודופקים איש על רעהו תמיד. (כו) תק"ם: למען, או למענהו; ת"י: בעבורו יצלח מלאך. אבל באמת אף כאן „למען" הוא כמו מקודם (מ"ג י"ד) „למען", ר"ל, כדי לענות אנשי רשע יצלח לו מלאך, וזהו על דרך הכתוב (תהלים ק"ד ד׳) „עושה מלאכיו רוחות" וגו׳, ומדברי ב"ס אלו נבין כעת את כונת הכתוב (משלי ט"ז ד׳) „כל פעל ה׳ למענהו וגם רשע ליום רעה". (כז) אם נספר עוד דברים כאלה מגבורות ה׳, לא נוסף בזה שבחו, כמו שאמרו חז"ל (ברכות ד׳ ל"ג): „סיימתינהו לשבחיה

כח נִגְדָּלָה עוֹד כִּי לֹא נַחְקוֹר   וְהוּא גָדוֹל מִכָּל מַעֲשָׂיו׃
כט נוֹרָא יְהוָֹה מְאֹד מְאֹד   וְנִפְלָאוֹת דְּבָרָיו׃
ל מְגַדְּלֵי יְהוָֹה הָרִימוּ קוֹל   בְּכָל תּוּכְלוּ כִּי יֵשׁ עוֹד׃
לא מְרוֹמִים הַחֲלִיפוּ כֹחַ וְאַל תִּלְאוּ   כִּי לֹא תַחְקֹרוּ׃
לב רוֹב נִפְלָאוֹת כָּאֵלֶּה   מְעַט רָאִיתִי מִמַּעֲשָׂיו׃
לג אֶת הַכֹּל עָשָׂה יְהוָֹה   וְלִירֵאָיו נָתַן חָכְמָה
שֶׁבַח אָבוֹת עוֹלָם׃

מד.

א אֲהַלְלָה נָא אַנְשֵׁי חֶסֶד   אֲבוֹתֵינוּ בְּדוֹרוֹתָם׃
ב רַב כָּבוֹד חָלַק עֶלְיוֹן   וְגָדְלוֹ מִימוֹת עוֹלָם׃
ג דּוֹרֵי אֶרֶץ בְּמַלְכוּתָם   וְאַנְשֵׁי שֵׁם בִּגְבוּרָתָם׃
*ג הַיּוֹעֲצִים בִּתְבוּנָתָם   וְחוֹזֵי כֹל בִּנְבוּאָתָם׃
ד שָׂרֵי גוֹיִם בִּמְזִמָּתָם   וְרוֹזְנִים בְּמֶחְקְרוֹתָם׃
*ד חַכְמֵי שִׂיחַ בְּסִפְרָתָם   וּמוֹשְׁלִים בְּמִשְׁמְרוֹתָם׃
ה חוֹקְרֵי מִזְמוֹר עַל חוֹק   נוֹשְׂאֵי מָשָׁל בִּכְתָב׃
ו אַנְשֵׁי חַיִל וְסוֹמְכֵי כֹחַ   וְשׁוֹקְטִים עַל מְכוֹנָתָם׃

הדרך?" — . „קץ דבר", כמו (קהלת י"ב י"ג): „סוף דבר הכל נשמע". (ל) הרימו קול בכל עז, ואמרו כי יש עוד לספר מגבורות ה'. (לא) כן אמר ב"ס להלן (נ"א י'): „וארומם ה'" וכו'. (כט) דבריו, כמו (תהלים ל"ג ו'): „בדבר ה' שמים נעשו". (לג) כמו שאמר ב"ס מקודם (לב טו): „יראי ה' יבינו משפטו".

מד. (א) כן נקראו הלל ושמאי (עדיות א' ד'): „אבות עולם". (ג) תק"ם: רודי, אך דורי ארץ לשון דירה וישיבה, ונוסח הפנים עיקר. (ד) ר"ל, נוי ישראל ושבטיו. (*ד) כמו (דה"ב ז' ו') „והכהנים על משמרותם". (ו) סומכי כח לעמם לבל ירפו ידיו, והם שקטו על מכונם. (ז) ימיהם עד

ז כָּל אֵלֶּה בְּדוֹרָם וּמִימֵיהֶם תִּפְאַרְתָּם׃
ח יֵשׁ מֵהֶם הִנִּיחוּ שֵׁם לְהִשְׁתַּעֲנוֹת בְּנַחֲלָתָם׃
ט וְיֵשׁ מֵהֶם אֲשֶׁר אֵין לוֹ זֵכֶר וַיִּשְׁבְּתוּ כַּאֲשֶׁר שָׁבָתוּ׃
י כַּאֲשֶׁר לֹא הָיוּ הָיוּ וּבְנֵיהֶם מֵאַחֲרֵיהֶם׃
יא וְאוּלָם אֵלֶּה אַנְשֵׁי חֶסֶד וְתִקְוָתָם לֹא תִשְׁבֹּת׃
יב עִם זַרְעָם נֶאֱמָן טוּבָם וְנַחֲלָתָם לִבְנֵי בְנֵיהֶם׃
יג עַד עוֹלָם יַעֲמֹד זִכְרָם וְצִדְקָתָם לֹא תִשָּׁכַח׃
יד גְּוִיָּתָם בְּשָׁלוֹם נֶאֱסָפוּ וּשְׁמָם חַי לְדוֹר וָדוֹר׃
טו חָכְמָתָם תִּשְׁנֶה עֵדָה וּתְהִלָּתָם יְסַפֵּר קָהָל׃
טז חֲנוֹךְ נִמְצָא תָמִים וְהִתְהַלֵּךְ עִם יְהוָֹה, וְנִלְקַח
אוֹת דַּעַת לְדוֹר וָדוֹר׃
יז נֹחַ צַדִּיק נִמְצָא תָמִים לְעֵת כָּלָה הָיָה תַחֲלִיף׃
*יז בַּעֲבוּרוֹ הָיָה שְׁאֵרִית וּבִבְרִיתוֹ חָדַל מַבּוּל׃
יח בְּאוֹת עוֹלָם נִכְרַת עִמּוֹ לְבִלְתִּי הַשְׁחִית כָּל בָּשָׂר׃
יט אַבְרָהָם אַב הֲמוֹן גּוֹיִם לֹא נָתַן בִּכְבוֹדוֹ מוּם׃

הנה נשארה תפארתם. (ח) תק"ם: „להשתעות" או להשעות"; ונוסח הפנים נכון, והוא משורש שען, וכונת ב"ם: „הניחו שם להשען בנחלתם", והם ספריהם אשר השאירו לדורות. (טז) ר"ם מוחק מלות: „נמצא תמים", שבאו גם בפסוק הבא, וגם „ונלקח"; אבל במלות הללו מרומז מה שכתוב בתורה: „ואיננו כי לקח אתו אלהים" (בראשׁ' ה' כ"ד) ומטים בן סירא שמת, כי במדרש (ב"ר פ' כ"ה) מובאת דעת המינים, שחנוך חי לעולם; וגם בתרגום אונקלוס כתוב: ארי אמית יתיה ה' (עיין כרם חמד ח"ג צד מ"ט). ובמלת „אות דעת" וכו' רמז ב"ס על אגדה ישנה, שהזכירו אותה חז"ל (ב"ר פכ"ה): „חנוך צדיק היה וקל בדעת לשוב להרשיע, לפיכך מהר הקב"ה וסילקו". (יז) לעת כלה העולם ע"י המבול, התחיל בימיו להתחדש ולהתחלף. ו„תחליף" הוא שם המפשט, וכן אמר ב"ס להלן (מ"ו י"ב): „ושמם תחליף

כ אֲשֶׁר שָׁמַר מִצְוַת עֶלְיוֹן וּבָא בִּבְרִית עִמּוֹ׃

*כ בִּבְשָׂרוֹ כָּרַת לוֹ חֹק וּבְנִיסּוּי נִמְצָא נֶאֱמָן׃

כא עַל כֵּן בִּשְׁבוּעָה הֵקִים לוֹ לְבָרֵךְ בְּזַרְעוֹ גּוֹיִם׃

*כא לְהַנְחִילָם מִיָּם עַד יָם וּמִנָּהָר עַד אַפְסֵי אָרֶץ׃

כב וְגַם לְיִצְחָק הֵקִים בֵּן בַּעֲבוּר אַבְרָהָם אָבִיו׃

*כב בְּרִית כָּל רִאשׁוֹן נְתָנוֹ וּבְרָכָה נָחָה עַל רֹאשׁ יִשְׂרָאֵל׃

כג וַיְכוֹנְנֵהוּ בִּבְרָכָה וַיִּתֶּן־לוֹ נַחֲלָתוֹ׃

*כג וַיַּצִּיבֵהוּ לִשְׁבָטִים לְחַלֵּק שְׁנֵים עָשָׂר׃

כד וַיּוֹצֵא מִמֶּנּוּ אִישׁ מוֹצֵא חֵן בְּעֵינֵי כָל חָי׃

מד.

א זְהוּב אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים משֶׁה זִכְרוֹ לְטוֹבָה׃

לבניהם". (*כ) ו„בניסוי", מלשון נסיון, ר"ל, עמד בנסיון בעקדה. (*כא) פסוק שלם (תהלים ע"ב ח') הנאמר על שלמה. (כב) תק"ם: „הקים בן", כי נעלם מהם פה ההוראה הנכונה של מלת „בעבור", והיה קשה להם: כלום נולד בן ליצחק רק בגלל אברהם אביו? —; ובנוסח זה של תק"ם אחזו ת"י ות"ם, ואחריהם נמשכו י"ל, נ"פ ור"ם ואחרים, אבל נוסח הפנים הוא העיקר, וכונת ב"ס היא: כי ה' הקים בן ליצחק כשעבר אברהם אביו מן העולם, כלומר, אחרי מותו. (*כב) ת"י ות"ם תרגמו את המאמר הזה לא כהוגן, ואחריהם נתעו כל המפרשים: „ברית כל ראשון", כמו שאמר ליעקב: „ואת הארץ, אשר נתתי לאברהם וליצחק, לך אתננה ולזרעך" (בראש' ל"ה י"ב); „וברכה נחה על ראש ישראל" —, ה' ברך את יעקב ואמר לו: פרה ורבה וגו', ולא יקרא שמך עוד יעקב, כי אם ישראל. (כג) תק"ם: „ויכנהו בבכורה"; ת"י: „ויבוננהו"; ר"ם: „ויכירהו". אבל „ויכוננהו" הוא כמו (דברים ל"ב ו'): „הוא עשך ויכוננך"; וכונת ב"ס היא: ה' כונן וחזק את יעקב בברכה שברכו (בראש' ל"ה י"ב) ויתן לו את נחלתו, כי באו בניו לארץ ישראל. (*כג) העמיד את הארץ לשבטים, ויחלק אותה לשנים עשר חלק, כמו שאמר הכתוב (דברים ל"ד ח'): „בהנחל עליון גוים" וגו'.

ב וַיְכַבְּדֵהוּ אֱלֹהִים — וַיְאַמְּצֵהוּ בִּמְרוֹמִים׃

ג בִּדְבָרָיו הָאוֹתוֹת מִהֵרוּ — וַיְחַזְּקֵהוּ לִפְנֵי מֶלֶךְ׃

*ג וַיְצַוֵּהוּ אֶל הָעָם — וַיַּרְאֵהוּ אֶת כְּבוֹדוֹ׃

ד בֶּאֱמוּנָתוֹ וּבַעֲנָוָתוֹ — בָּחַר בּוֹ מִכָּל בָּשָׂר׃

ה וַיַּשְׁמִיעֵהוּ אֶת קוֹלוֹ — וַיַּגִּישֵׁהוּ לָעֲרָפֶל׃

*ה וַיָּשֶׂם בְּיָדוֹ מִצְוָה — תּוֹרַת חַיִּים וּתְבוּנָה׃

*ה לְלַמֵּד בְּיַעֲקֹב חֻקָּיו — וְעֵדוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל׃

ו וַיָּרֶם קָדוֹשׁ אֶת אַהֲרֹן — לְמַטֵּה לֵוִי, וַיְשִׂימֵהוּ לְחָק עוֹלָם׃

ז וַיִּתֵּן עָלָיו הוֹד — וַיְשָׁרְתֵהוּ בִּכְבוֹדוֹ׃

*ז וַיְאַזְּרֵהוּ בְּתוֹעֲפוֹת רְאֵם — וַיַּלְבִּישֵׁהוּ פַּעֲמוֹנִים׃

ח וַיַּלְבִּישֵׁהוּ כְּלִיל תִּפְאֶרֶת — וַיְפָאֲרֵהוּ בְּכָבוֹד וָעוֹז׃

*ח מִכְנְסַיִם כְּתֹנֶת וּמְעִיל — וַיַּקִּיפֵהוּ פַּעֲמוֹנִים׃

ט וְרִמּוֹנִים הָמוֹן סָבִיב — לָתֵת נְעִימָה בִּצְעָדָיו׃

י בִּגְדֵי קֹדֶשׁ זָהָב תְּכֵלֶת — וְאַרְגָּמָן מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב׃

*י חֹשֶׁן מִשְׁפָּט אֵפוֹד וְאֵזוֹר — וּשְׁנִי תוֹלַעַת מַעֲשֵׂה אֹרֵג׃

יא אַבְנֵי חֵפֶץ עַל הַחֹשֶׁן — פִּתּוּחֵי חוֹתָם בְּמִלּוּאִים׃

*יא כָּל אֶבֶן יְקָרָה לְזִכָּרוֹן — בִּכְתָב חָרוּת לְמִסְפַּר שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל׃

יב עֲטֶרֶת פָּז מְעִיל וּמִצְנֶפֶת — וְצִיץ חָרוּת חוֹתָם קֹדֶשׁ׃

*יב הוֹד כָּבוֹד וּתְהִלַּת עֹז — מַחְמַד עַיִן וּמִכְלַל יוֹפִי׃

יג לְפָנָיו לֹא הָיָה כֵן — כֵּן לְעוֹלָם לֹא יִלְבָּשָׁם זָר׃

מה. (ו) ת״ם: „וארים אבותא קדישא לאהרן״, וכן ת״י; ולפי תרגומם מנסחים י״ל ור״ם כאן: „וירם כמוהו קדוש״. אבל אין כונת ב״ם במלות; „וירם קדוש״ —, שמשה הרים את אהרן הקדוש; „קדוש״ הוא תוֹאר

*יג הֶאֱמִין לוֹ וּלְבָנָיו כָּזֶה וְכֵן בָּנָיו לְדוֹרוֹתָם:
יד מִנְחָתוֹ כָּלִיל תָּקְטָר בְּכָל יוֹם תָּמִיד פַּעֲמָיִם:
טו וַיְמַלֵּא מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ וַיִּמְשָׁחֵהוּ בְּשֶׁמֶן הַקֹּדֶשׁ:
*טו וַתְּהִי לוֹ בְּרִית עוֹלָם וּלְזַרְעוֹ כִּימֵי שָׁמָיִם:
טז לְשָׁרֵת וּלְכַהֵן לוֹ וּלְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בִּשְׁמוֹ:
*טז וַיִּבְחַר בּוֹ מִכָּל חַי לְהַגִּישׁ עֹלָה וַחֲלָבִים:
יז וּלְהַקְטִיר רֵיחַ נִיחֹחַ וְאַזְכָּרָה וּלְכַפֵּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
*יז וַיִּתֵּן לוֹ מִצְוֹתָיו וַיַּמְשִׁילֵהוּ בְּחוֹק וּמִשְׁפָּט:
יח וַיְלַמֵּד אֶת עַמּוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
*יח וַיֶּחֱרוּ בוֹ זָרִים וַיְקַנְאוּ בוֹ בַּמִּדְבָּר:
יט אַנְשֵׁי דָתָן וַאֲבִירָם וַעֲדַת קֹרַח בֶּעֱזוּז אַפָּם:
*יט וַיַּרְא יְהוָה וַיִּתְאַנַּף וַיְכַלֵּם בַּחֲרוֹן אַפּוֹ:
כ וַיָּבֵא לָהֶם אוֹת וַיֹּאכְלֵם בִּשְׁבִיב אִשּׁוֹ:
*כ וַיּוֹסֶף לְאַהֲרֹן כְּבוֹדוֹ וַיִּתֶּן לוֹ נַחֲלָתוֹ:
כא רֵאשִׁית קֹדֶשׁ נָתַן לוֹ לֶחֶם אִשֵּׁי יְהוָה יֹאכֵלוּן:
*כא לֶחֶם פָּנִים חֶלְקוֹ וּמַתָּנָה לוֹ וּלְזַרְעוֹ:
כב אַךְ בְּאַרְצָם לֹא יִנְחָל וּבְתוֹכָם לֹא יְחַלֵּק נַחֲלָה:
*כב אִשֵּׁי יְהוָה חֶלְקוֹ וְנַחֲלָתוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
כג וְגַם פִּינְחָס בֶּן אֶלְעָזָר בִּגְבוּרָה נָחַל שְׁלִישִׁי:
*כג בְּקַנְאוֹ לֶאֱלוֹהַּ כֹּל וַיַּעֲמֹד בְּפֶרֶץ עַמּוֹ:
כד אֲשֶׁר נְדָבוֹ לִבּוֹ וַיְכַפֵּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
*כד לָכֵן גַּם לוֹ הֵקִים חֹק בְּרִית עוֹלָם לְכַלְכֵּל מִקְדָּשׁ:

לה', ר"ל, ה' הקדוש הריב את אהרן וכו'. (כג) אחר משה ואהרן היה הוא

כה אֲשֶׁר תִּהְיֶה לוֹ וּלְזַרְעוֹ כְּהוּנָּה גְדוֹלָה עַד עוֹלָם:
*כה וְגַם בְּרִיתוֹ עִם דָּוִד בֶּן יִשַׁי לְמַטֵּה יְהוּדָה:
כו נַחֲלַת אִשׁ לִפְנֵי כְבוֹדוֹ נַחֲלַת אַהֲרֹן לְכָל זַרְעוֹ:
*כו וְעַתָּה בָּרְכוּ נָא אֶת יְהוָה הַטּוֹב:
כז הַמְעַטֵּר אֶתְכֶם כָּבוֹד וְיִתֵּן לָכֶם חָכְמַת לֵב:
*כז לְמַעַן לֹא יִשָּׁכַח טוּבְכֶם וּגְבוּרַתְכֶם לְדוֹרוֹת עוֹלָם:

מו.

א גִּבּוֹר בֶּן חַיִל יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן מְשָׁרֵת מֹשֶׁה בִּנְבוּאָה:
*א אֲשֶׁר נוֹצַר לִהְיוֹת בְּיָמָיו תְּשׁוּעָה גְדוֹלָה לִבְחִירָיו:
ב לְהִנָּקֵם נִקְמֵי אוֹיֵב וּלְהַנְחִיל אֶת יִשְׂרָאֵל:
*ב מַה נֶּהְדַּר בִּנְטוֹתוֹ יָד בַּהֲנִיפוֹ כִידוֹן עַל עִיר:
ג מִי הוּא לְפָנָיו יִתְיַצָּב כִּי מִלְחֲמוֹת יְהוָה נִלְחָם:
ד הֲלֹא בְיָדוֹ עָמַד הַשֶּׁמֶשׁ יוֹם אֶחָד כִּשְׁנַיִם הָיָה:
ה כִּי קָרָא אֶל אֵל עֶלְיוֹן בְּאָכְפָּה לוֹ אוֹיְבָיו מִסָּבִיב:
*ה וַיַּעֲנֵהוּ אֵל עֶלְיוֹן בְּאַבְנֵי בָרָד וְאֶלְגָּבִישׁ:
ו הִשְׁלִיךְ עַל גּוֹי אוֹיֵב וּבְנוֹסָם הֶאֱבִיד כֻּלָּם:
*ו לְמַעַן דַּעַת כָּל גּוֹי חֵרֶם כִּי צוֹפֶה יְהוָה מִלְחַמְתָּם:

השלישי לכבוד. (כו) ר"ם ונ"פ מנסחים כאן: „נחלת איש"; וי"ל מנסח: „נחלת מלך לבנו לבדו". אבל נוסח הפנים עיקר, וכונת ב"ס היא: „אף כי בא ה' בברית עם דוד, אך להקריב אשים לפניו היה לבדו נחלת אהרן ובניו לדורות". (כז) כן אמר ב"ס להלן (צ' כ"ג): „יתן לכם חכמת לב".

מו. (ה) „כאכפה", ענינו לחוצה והכרח, כמו (משלי ט"ז כ"ו): „אכף עליו פיהו". (*ו) „גוי חרם", שהחרים אותם יהושע אחר הכבוש.

ז וְגַם כִּי מִלֵּא אַחֲרֵי אֵל   וּבִימֵי מֹשֶׁה עָשָׂה חֶסֶד׃

*ז הוּא וְכָלֵב בֶּן יְפֻנֶּה   לְהִתְיַצֵּב בְּפֶרַע קָהָל׃

ח לְהָשִׁיב חָרוֹן מֵעֵדָה   וּלְהַשְׁבִּית דִּבָּה רָעָה׃

*ח לָכֵן גַּם הֵם בִּשְׁנַיִם נֶאֱצָלוּ   מִשֵּׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלִי׃

ט לַהֲבִיאָם אֶל נַחֲלָתָם   אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ׃

*ט וַיִּתֵּן לְכָלֵב עָצְמָה   וְעַד שֵׂיבָה עָמְדָה עִמּוֹ׃

י לְהַדְרִיכוֹ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ   וְגַם זַרְעוֹ יָרַשׁ נַחֲלָה׃

*י לְמַעַן דַּעַת כָּל זֶרַע יַעֲקֹב   כִּי טוֹב לְמַלֵּא אַחֲרֵי יְהוָה׃

יא וְהַשּׁוֹפְטִים אִישׁ בִּשְׁמוֹ   כָּל אֲשֶׁר לֹא נָשָׂא לִבּוֹ׃

*יא וְלֹא נָסוֹג מֵאַחֲרֵי אֵל   יְהִי זִכְרָם לִבְרָכָה׃

יב [תִּפְרַחְנָה עַצְמוֹתָם כְּשׁוֹשַׁנָּה]   וּשְׁמָם תַּחֲלִיף לִבְנֵיהֶם׃

יג אוֹהֵב עַמּוֹ וּרְצוּי עוֹשֵׂהוּ   הַמְשׁוּאָל מִבֶּטֶן אִמּוֹ׃

*יג נְזִיר יְהוָה בִּנְבוּאָה   שְׁמוּאֵל שׁוֹפֵט וּמְכַהֵן׃

*יג בִּדְבַר אֵל הֵכִין מַמְלֶכֶת   וַיִּמְשַׁח נְגִידִים עַל עָם׃

יד בְּמִצְוַת יְהוָה צִוָּה עֵדָה   וַיִּפְקֹד אֱלֹהֵי יַעֲקֹב׃

טו בֶּאֱמוּנַת פִּיו דָּרוּשׁ חֹזֶה   וְגַם בִּדְבָרוֹ נֶאֱמָן רוֹעֶה׃

טז וְגַם הוּא קָרָא אֶל אֵל   בְּאָכְפָּה לוֹ אוֹיְבָיו מִסָּבִיב׃

*טז בְּעֲלֹתוֹ טְלֵה חָלָב   וַיַּרְעֵם מִשָּׁמַיִם יְהוָה׃

יז בְּפֶקַע אַדִּיר נִשְׁמַע קוֹלוֹ   וַיַּכְנַע נְצִיבֵי צָר

וַיְאַבֵּד כָּל סַרְנֵי פְלִשְׁתִּים׃

(ז) ר״ל, יהושע מלא אחרי אל. (יב) המוסגר הוספתי ע״פ ת״ב. (יג) כמו (ש״א א׳ כ״ח): „השאלתיהו לה׳״. (*יג) דקדק לומר על שמואל „מכהן״, כי הוא היה רק משרת ה׳ ולא כהן. (יז) פקע, פירושו: קול רעש, וכן הוא בסורית; וכונתו על הנאמר בכתוב (ש״א ז׳ י׳): „וירעם ה״ וגו׳.

יח וְעֵת נוּחוֹ עַל מִשְׁכָּבוֹ   הֵעִיד יְהוָֹה וּמְשִׁיחוֹ:
יט כֹּפֶר וְנֶעְלָם מִמִּי לָקַחְתִּי   וְכָל אָדָם לֹא עָנָה בוֹ:
*יט וְגַם עַד עֵת קִצּוֹ   נָכוֹן נִמְצָא בְּעֵינֵי יְהוָֹה:
כ וּבְעֵינֵי כָל חָי.   וְגַם אַחֲרֵי מוֹתוֹ נִדְרָשׁ:
כא וַיַּגֵּד לַמֶּלֶךְ דְּרָכָיו   וַיִּשָּׂא מֵאֶרֶץ קוֹלוֹ בִּנְבוּאָה:

מז.

א וְגַם אַחֲרָיו עָמַד נָתָן   לְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי דָוִד:
ב כִּי כְחֵלֶב מוּרָם מִקֹּדֶשׁ   כֵּן דָּוִד מִיִּשְׂרָאֵל:
ג לִכְפִירִים שָׂחַק כִּגְדִי   וְלַדֻּבִּים כִּבְנֵי בָשָׁן:
ד בִּנְעוּרָיו הִכָּה גִבּוֹר   וַיָּסַר חֶרְפַּת עוֹלָם:
*ד בַּהֲנִיפוֹ יָדוֹ עַל קָלַע   וַיְשַׁבֵּר תִּפְאֶרֶת גָּלְיָת:
ה כִּי קָרָא אֶל אֵל עֶלְיוֹן   וַיִּתֵּן בִּימִינוֹ עֹז:
*ה לַהֲדוֹף אֶת אִישׁ יוֹדֵעַ מִלְחָמוֹת   וּלְהָרִים אֶת קֶרֶן עַמּוֹ:
ו עַל כֵּן עָנוּ לוֹ בָנוֹת   וַיְכַנּוּהוּ בִּרְבָבָה:
*ו בַּעֲטוֹתוֹ צָנִיף נִלְחָם   וּמִסָּבִיב הִכְנִיעַ צָר:
ז וַיִּתֵּן בַּפְּלִשְׁתִּים עָרִים   וְעַד הַיּוֹם שָׁבַר קַרְנָם:

(יח) ועת נוחו על משכבו, כי היה זקן והולה (ש"א י"ב ב'): "ואני זקנתי ושבתי וגו', עד ה' בכם ועד משיחו". (יט) "ונעלם", ר"ל, מתן בסתר. (כ) כונתו על האשה בעלת אוב שהעלתה את שמואל אחרי מותו.

מז. (ג) ר"ס מנסח: "לכפירים שחק כגדיים"; וי"ל וג"פ מפרשים דברים אלו על פי ת"י, כי דוד המלך צחק בכפירים כמו בגדיים, אבל "שחק" הוא כאן כמו (שמות ל' ל"ו): "ושחקת ממנה הדק", וכן ת"ס: "אריותא איך גדיא קטל". (ו) (ש"א י"ח ז) "הכה שאול באלפיו ודוד ברבבתיו". (*ו) כאשר נמשח דוד למלך ועטה כתר מלוכה, החל ללחום בצריו מסביב. (ז) "ערים", כמו (תהלים קל"ז ז') ערו ערו (ישעיה י"ד כ"א) ומלאו פני תבל

ח בְּכָל מַעֲשֵׂהוּ נָתַן הוֹדוֹת | לְאֵל עֶלְיוֹן בְּאִמְרֵי כָבוֹד׃
*ח בְּכָל לִבּוֹ אוֹהֵב עֹשֵׂהוּ | וּבְכָל יוֹם הוֹדָה לוֹ בִּזְמִירוֹת׃
ט נְגִינוֹת שִׁיר הֵכִין לִפְנֵי מִזְבֵּחַ | וְקוֹל מִזְמוֹר וּנְבָלִים תִּקֵּן׃
י וַיִּתֵּן לַחַגִּים בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה | הוֹד פְּאֵר וְכָבוֹד׃
*י בְּהַלְלוֹ אֶת שֵׁם קָדְשׁוֹ | לִפְנֵי בֹקֶר יָרֹן מִשְׁפָּט׃
יא גַּם יְהוָֹה הֶעֱבִיר פִּשְׁעוֹ | וַיָּרֶם לְעוֹלָם קַרְנוֹ׃
*יא וַיִּתֶּן לוֹ חֹק מַמְלֶכֶת | וְכִסְאוֹ הֵכִין עַל יְרוּשָׁלָם׃
יב וּבַעֲבוּרוֹ עָמַד אַחֲרָיו | בֵּן מַשְׂכִּיל שׁוֹכֵן לָבֶטַח׃
יג שְׁלֹמֹה מָלַךְ בִּימֵי שַׁלְוָה | וְאֵל הֵנִיחַ לוֹ מִסָּבִיב׃
יד אֲשֶׁר הֵכִין בַּיִת לִשְׁמוֹ | וַיַּצֵּב לָעַד מִקְדָּשׁ׃
טו מָה חָכַמְתָּ בִנְעוּרֶיךָ | וַתָּצֶף כַּיְאֹר מוּסָר׃
טז אֶרֶץ כִּסִּיתָ בְחָכְמָתֶךָ | וַתְּקַלֵּס בִּמְרוֹם שִׁירָה׃
יז בְּשִׁיר מָשָׁל חִידָה וּמְלִיצָה | עַמִּים הִסְעַרְתָּה׃
יח נִקְרֵאתָ בְּשֵׁם הַנִּכְבָּד | הַנִּקְרָא עַל יִשְׂרָאֵל׃
*יח וַתִּצְבֹּר כַּבַּרְזֶל זָהָב | וּכְעֹפֶרֶת הִרְבֵּיתָ כָּסֶף׃
יט וַתִּתֵּן לַנָּשִׁים כִּסְלֶךָ | וַתַּמְשִׁילֵם בִּגְוִיָּתֶךָ׃
כ וַתִּתֵּן מוּם בִּכְבוֹדֶךָ | וַתְּחַלֵּל אֶת יְצוּעֶיךָ׃
*כ לְהָבִיא אַף עַל צֶאֱצָאֶיךָ | וַאֲנָחָה עַל מִשְׁכָּבֶךָ׃
כא לִחֲלֹק הָעָם לִשְׁנֵי שְׁבָטִים | וּמֵאֶפְרַיִם מַמְלֶכֶת חָמָס׃

ערים, שענינו הריסה והרבן, ומדברי ב״ס שאמר להלן (נ׳ כ״ו) נראה שבימיו נמצאו עוד הפלשתים. (*י) כמו שאמר (תהלים קי״ט ס״ב)׃ „חצות לילה אקום להודות לך״ וגו׳: (יב) ת״ס: „וקם מן בתרא מלכא תקיפא״, וכן ת״י; אבל שניהם דלגו על מלת „בעבורו״, י״ל ור״ס פירשו „בעבורו״ בשביל כבוד ד״ד, אבל הפירוש הנכון הוא: „בשמת דוד ועבר מן העולם. (טז) מלת קלס במובן של שבח יש גם במקרא (יחזקאל ט״ז ל״א): „לקלס

כב אֲבָל אֵל לֹא יִמּוֹשׁ חֶסֶד וְלֹא יַפִּיל מִדְּבָרָיו אָרְצָה׃

*כב לֹא יַכְרִית לִבְחִירָיו נִין וָנֶכֶד וְזֶרַע אוֹהֲבָיו לֹא יַשְׁמִיד׃

כג וַיִּתֵּן לְיַעֲקֹב שְׁאֵרִית וּלְבֵית דָּוִד מִמֶּנּוּ שֹׁרֶשׁ׃

*כג וַיִּשְׁכַּב שְׁלֹמֹה מְיוּשָּׁשׁ וַיַּעֲזֹב אַחֲרָיו מָנוֹן׃

כד רְחַב אִוֶּלֶת וַחֲסַר בִּינָה רְחַבְעָם הִפְרִיעַ בַּעֲצָתוֹ עָם׃

*כד עַד אֲשֶׁר קָם אַל יְהִי לוֹ זֵכֶר׃

*כד יָרָבְעָם בֶּן נְבָט אֲשֶׁר חָטָא וְהֶחֱטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל׃

כה וַיִּתֵּן לְאֶפְרַיִם מִכְשׁוֹל לְהַדִּיחָם מֵאַדְמָתָם׃

*כה וַתִּגְדַּל חַטָּאתוֹ מְאֹד וּלְכָל רָעָה הִתְמַכָּר׃

מח.

א עַד אֲשֶׁר קָם נָבִיא כָּאֵשׁ וּדְבָרָיו כַּתַּנּוּר בּוֹעֵר׃

ב וַיִּשַׁבֵּר לָהֶם מַטֵּה לֶחֶם וּבְקִנְאָתוֹ הִמְעִיטָם׃

ג בִּדְבַר אֵל עָצַר שָׁמַיִם וַיּוֹרֶד שָׁלוֹשׁ אִשּׁוֹת׃

ד מַה נּוֹרָא אַתָּה אֵלִיָּהוּ וַאֲשֶׁר כָּמוֹךָ יִתְפָּאֵר׃

ה הַמֵּקִים גֹּוֵעַ מִמָּוֶת וּמִשְּׁאוֹל כִּרְצוֹן יְהוָה׃

אתנן", ועיין ספר השרשים לאבן גנאח. (כג) הצד השמאלי של האות ש' הראשונה במלת מיושש נמחק בכ"י ונהפכה לאות ע', כמו שהכיר כבר ר"ס מתוך הפוטוגראפיה. אבל בכ"י יש מקום גם לאות ש', כי מתוך הפאק' של מכתב מגאון אחד, שנכתב בשנת תתקנ"ג לספה"נ ושנדפס ברעווי האנגלי (כרך י"ה צד ת'), נראה שהאות ש' לא היתה תופסת לפעמים בכתבי היד מקום גדול ביותר, ובכן הדבר ברור, שהנוסח הנכון הוא „מיושש", ולא „מיואש" כמו שתקן ר"ס, כמו ששערתי כבר במאמרי „ספר בן סירא במקורו העברי" (השלח כרך ג' צד תקי"ז), כי שלמה חי לדברי יוסף פלאוויוס (קדמוניות היהודים ח', ז', ח') תשעים וארבע שנים, וכן נאמר עליו (מ"א י"א ד') ויהי לעת זקנת שלמה.

ו הַמּוֹרִיד מְלָכִים עַל שַׁחַת וְנִכְבָּדִים מִמִּטּוֹתָם:
ז הַמּוֹשֵׁחַ מָלֵא תַשְׁלוּמוֹת וְנָבִיא תַּחֲלִיף תַּחְתֶּיךָ:
ח וְהַשֹּׁמֵעַ בְּסִינַי תּוֹכָחוֹת וּבְחוֹרֵב מִשְׁפְּטֵי נָקָם:
ט הַנִּלְקָח בִּסְעָרָה מַעְלָה וּבִגְדוּדֵי אֵשׁ שָׁמָיִם:
י הַכָּתוּב נָכוֹן לָעֵת לְהַשְׁבִּית אַף לִפְנֵי חֲרוֹן אֵל:
*י לְהָשִׁיב לֵב אָבוֹת עַל בָּנִים וּלְהָכִין שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל:
יא אַשְׁרֵי רָאֲךָ וָמֵת וְאַשְׁרֶיךָ כִּי חָיָה תִחְיֶה:
יב אֵלִיָּהוּ שֶׁבְּאוֹצָר נִסְתָּר וְנִמְלָא רוּחוֹ אֱלִישָׁע:
*יב פִּי שְׁנַיִם אוֹתוֹת הִרְבָּה וּמוֹפְתִים כָּל מוֹצָא פִיהוּ:
יג מִיָּמָיו לֹא זָע מִכֹּל וְלֹא מָשַׁל בְּרוּחוֹ כָּל בָּשָׂר:
*יג כָּל דָּבָר לֹא נִפְלָא מִמֶּנּוּ וּמִתַּחְתָּיו נִבְרָא בְשָׂרוֹ:
יד בְּחַיָּיו עָשָׂה נִפְלָאוֹת וּבְמוֹתוֹ תְּמְהֵי מַעֲשֶׂה:
טו בְּכָל זֹאת לֹא שָׁב הָעָם וְלֹא חָדְלוּ מֵחַטֹּאתָם:
*טו עַד אֲשֶׁר נִסְחוּ מֵאַרְצָם וַיָּפוּצוּ בְּכָל הָאָרֶץ:
טז וַיִּשָּׁאֵר לִיהוּדָה מִזְעָר וְעוֹד לְבֵית דָּוִד קָצִין:
*טז יֵשׁ מֵהֶם עָשׂוּ יוֹשֶׁר וְיֵשׁ מֵהֶם הִפְלִיאוּ מָעַל:
יז יְחִזְקִיָּהוּ חִזַּק עִירוֹ בְּהַטּוֹת אֶל תּוֹכָהּ מָיִם:

מח. (ז) יהוא בן נמשי שמשחו אליהו למלך ומלא את ידו לשלם לזרע אהאב ככל חטאתו, ואת אלישע הקים אליהו לנביא תחתיו. (ח) כמו (מ"א י"ט ט"ו) בכ"י „והשמיע", אך בפאק' נכתב ט' על אות יו"ד במלת „והשמיע", ומכאן נודע לי כי האות ט' פה וכן בשאר מקומות הוא הר"ת מן מלת „טעות", כי לדעת הכותב צ"ל: „והשומע"; ועל דרך זה תרגם גם היוני. (י) כמו שנכתב עליו בספר מלאכי (ג' כ"ג): „הנה אנכי שלח" וגו'. (יא) וכן אמר הפייטן הקדמון בשיר למוצאי שבת: „אשרי מי שראה פניו בחלום". (יג) ת"י קרא בטעות „נבא בשרו", אך ב"ם ירמוז על הנאמר עליו במ"ב (י"ג כ"א) ו„נברא", כמו שאמר הנביא (ישעיה ס"ה י"ח): „הנני

*יז וַיְחַצֵּב כִּנְחֹשֶׁת צוּרִים / וַיַּחְסוֹם הָרִים מִקְוֶה׃

יח בְּיָמָיו עָלָה סַנְחֵרִיב / וַיִּשְׁלַח אֶת רַבְשָׁקֵה׃

*יח וַיֵּט יָדוֹ עַל צִיּוֹן / וַיְגַדֵּף אֵל בִּגְאוֹנוֹ׃

יט אָז נָמוֹגוּ בִּגְאוֹן לִבָּם / וַיָּחִילוּ כַּיּוֹלֵדָה׃

כ וַיִּקְרְאוּ אֶל אֵל עֶלְיוֹן / וַיִּפְרְשׂוּ אֵלָיו כַּפָּיִם׃

*כ וַיִּשְׁמַע בְּקוֹל תְּפִלָּתָם / וַיּוֹשִׁיעֵם בְּיַד יְשַׁעְיָהוּ׃

כא וַיַּךְ אֶת מַחֲנֵה אַשּׁוּר / וַיְהֻמֵּם בְּמַגֵּפָה׃

כב כִּי עָשָׂה יְחִזְקִיָּהוּ אֶת הַטּוֹב / וַיֶּחֱזַק בְּדַרְכֵי דָוִד׃

*כב [כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ יְשַׁעְיָה הַנָּבִיא / הַמְהֻלָּל בַּנְּבִיאִים׃

כג בְּיָמָיו עָמַד הַשֶּׁמֶשׁ / וְנוֹסַף עַל חַיֵּי הַמֶּלֶךְ]׃

כד בְּרוּחַ גְּבוּרָה חָזָה אַחֲרִית / וַיְנַחֵם אֲבֵלֵי צִיּוֹן׃

כה עַד עוֹלָם הִגִּיד נִהְיוֹת / וְנִסְתָּרוֹת לִפְנֵי בוֹאָן׃

מט.

א שֵׁם יֹאשִׁיָּהוּ כִּקְטֹרֶת סַמִּים / הַמְמֻלָּח מַעֲשֵׂה רוֹקֵחַ׃

*א בְּחֵךְ כִּדְבַשׁ יַמְתִּיק זִכְרוֹ / וּכְמִזְמוֹר עַל מִשְׁתֵּה הַיָּיִן׃

ב כִּי נֶחֱל עַל מְשׁוּבֹתֵינוּ / וַיַּשְׁבֵּת תּוֹעֲבוֹת הֶבֶל׃

ג וַיַּתֵּם אֶל אֵל לִבּוֹ / וּבִימֵי חָמָס עָשָׂה חֶסֶד׃

ד לְבַד מִדָּוִיד יְחִזְקִיָּהוּ / וְיֹאשִׁיָּהוּ כֻּלָּם הִשְׁחִיתוּ׃

*ד וַיַּעַזְבוּ תּוֹרַת עֶלְיוֹן / מַלְכֵי יְהוּדָה, עַד תֻּמָּם׃

בורא את ירושלים", שפירושו: „מחדש אותה ומשיבה לתחיה". (*יז) חצב צורים שדיו חזקים כנחשת, ויחסום מקוה המים בהרים. (כב) המוסגר הוספתי ע"פ ת"ם. (כד) רמז על החלק השני מספר ישעיה מן נחמו נחמו עמי (מ' א') שהוא נחמה לאבלי ציון.

מט. (ב) „נחל", כמו (עמוס ו' ו') ולא נחלו על שבר יוסף.

ה וַיִּתֵּן קַרְנָם לְאָחוֹר   וּכְבוֹדָם לְגוֹי נָבָל נָכְרִי׃

ו וַיַּצִּיתוּ קִרְיַת קֹדֶשׁ   וַיַּשַּׁמּוּ אֹרְחֹתֶיהָ׃

*ו בְּיַד יִרְמְיָהוּ כִּי עִנּוּהוּ   וְהוּא מֵרֶחֶם נוֹצַר נָבִיא׃

ז לִנְתוֹשׁ וְלִנְתוֹץ וּלְהַאֲבִיד לַהֲרוֹס   וְכֵן לִבְנוֹת לִנְטֹעַ וּלְהַשְׂגִּיב׃

ח יְחֶזְקֵאל רָאָה מַרְאֶה   וַיַּגֵּד זְנֵי מֶרְכָּבָה׃

ט וְגַם הִזְכִּיר אֶת אִיּוֹב   הַמְכַלְכֵּל כָּל דַּרְכֵי צֶדֶק׃

י וְגַם שְׁנֵים עָשָׂר הַנְּבִיאִים   תְּהִי עַצְמֹתָם פֹּרַחַת מִתַּחְתָּם׃

*י אֲשֶׁר הֶחֱלִימוּ אֶת יַעֲקֹב   וַיְשַׂגְּבֵהוּ בֶּאֱמוּנַת תִּקְוָה׃

יא [מַה נְּהַלְלָה אֶת זְרֻבָּבֶל   וְהוּא עַל יַד יָמִין כַּחוֹתָם׃

יב גַּם יְהוֹשֻׁעַ בֶּן יְהוֹצָדָק   אֲשֶׁר בְּמָצוֹק הֵקִימוּ מִזְבֵּחַ]׃

*יב וַיָּרִימוּ הֵיכַל קֹדֶשׁ   הַמְּכוֹנָן לִכְבוֹד עוֹלָם׃

יג נְחֶמְיָה יֶאְדַּר זִכְרוֹ   הַמֵּקִים אֶת חָרְבֹתֵינוּ׃

*יג וַיְרַפֵּא אֶת הֲרִיסֹתֵינוּ   וַיַּצֵּב דְּלָתַיִם וּבְרִיחַ׃

* *

יד מְעַט נוֹצַר עַל הָאָרֶץ כַּחֲנוֹךְ   וְגַם הוּא נִלְקַח פָּנִים׃

(ז) „ולהשגיב", כן ראיתי בפאק', כמו (איוב ל"ו כ"ב) „הן אל ישגיב בכחו". (ח) „זני מרכבה" כמו (דניאל ג' ה') „זני זמרא", שענינו מיני זמר. וכונת ב"ס היא: שראה יחזקאל (א' י', ומ"ג א') מראות שונות של המרכבה. (ט) הנוסח בת"י ות"ם: „וגם הזכיר", אך ר"ס מנסח כאן: „וגם אזכיר", ואומר, שרצה ב"ס לחשוב גם איוב לנביא ומטעם זה הזכיר אותו; אבל כונת ב"ס, שיחזקאל הזכיר את איוב (י"ד י"ג וכ'). „המכלכל כל דרכי צדק", ר"ל, כי הודה אחרי כן לדברי ה'. (יא) כמו (ירמיה כ"ב כ"ד) „חותם על יד ימיני". המוסגר הוספתי ע"פ ת"ם. (יג) ממה שהזכיר ב"ס רק את נחמיה ולא עזרא ודניאל, אין להוכיח מזה שלא ידע אותם, רק תני ושייר, וכן לא זכר שאול ודבורה. (יד) לדעת ש' „פנים" פה כמו פנימה; י"ל מנסח: „שמים"; ר"ס יפרש „פנים", „בבשרו". אבל לדעתי „פנים" פה

טו כְּיוֹסֵף אִם נוֹלַד גָּבֶר | וְגַם גְּוִיָּתוֹ נִפְקָדָה:
טז וְשֵׁם וָשֵׁת וֶאֱנוֹשׁ נִפְקָדוּ | וְעַל כָּל חַי תִּפְאֶרֶת אָדָם:

* *

נ.

א גְּדוֹל אֶחָיו וְתִפְאֶרֶת עַמּוֹ | שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָנָן הַכֹּהֵן:
*א אֲשֶׁר בְּדוֹרוֹ נִפְקַד הַבַּיִת | וּבְיָמָיו חֻזַּק הֵיכָל:
ב אֲשֶׁר בְּדוֹרוֹ נִכְרָה מִקְוֶה | וְשִׂיחַ כַּיָּם בַּהֲמוֹנוֹ:
ג אֲשֶׁר בְּיָמָיו נִבְנָה קִיר | פִּנּוֹת, מָעוֹן, כְּהֵיכַל מֶלֶךְ:

לשון כעס וחרון, כמו (תהלים ל"ד י"ז) „פני ה' בעשי רע" וגו', וכונת ב"ס, שכעס ה' על חנוך שהיה קל בדעתו לשוב להרשיע (עיין לעיל מ"ד ט"ז) ונלקח מן העולם. (טו) ת"ס: „ואמא איך יוסף לא ילדת", כי היה לפניו נוסח משובש: אם כיוסף, וקרא בטעות במקום „אִם" „אֵם". ת"י טעה פה באופן אחר, כי חשב שמלת נפקדה, כמו (שמות י"ג י"ט) „פקד יפקד" וגו' והעליתם את עצמתי"; ופתר: „וגם העלו את עצמותיו", ואחריו נתעו י"ל ור"ם, אבל מלת נפקדה פירושה כאן, כמו (במדבר ט"ז כ"ט) „ופקדת כל האדם", ר"ל, שמת יוסף ככל אדם, וכן ת"ס לנכון: „ואף פגרה בשלמא אתכנש". כאשר החל ב"ס הסדר הזה מן חנוך, כן סיים בו, וכונתו להגיד, שכל אנשי השם שהזכיר עד הנה, כלם אמנם כבר נפקדו ומתו, אבל כן דרך העולם, ואין איש מיד שאול נפדה, ואף חנוך, שאנשים כמוהו נבראו מעט בתבל, בכל זאת גם הוא מת.

נ. (א) אחרי שחתם דבריו בפרשה הקודמת במעשה נחמיה, שבנה לפנים הריסות ירושלים, בא להגיד כאן, כי גם בימיו עשה שמעון כה"ג הראשון הרבה לטובת עמו וירושלים. „שמעון בן יוחנן" כן נודע לנו כעת שמו הנכון, וכן נמצא באיזה כ"י מב"ס ביונית: „שמעון בן יאניאס", במקום אניאס, בת"ס נכתב בטעות „שמעון בר נתניא", אך צ"ל, בר יוחנן. גדול אחיו, ר"ל, אחיו הכהנים, כמו שאמר ב"ס להלן (נ' י"ב): „בקבלו נתחים מיד אחיו". (ב) בדורו, משמע מזה שחי הרבה שנים, והוא שמעון הראשון. בכ"י בטעות: אשיח בם; שיח, כמו (ב"ק ד' ה') „בור שיח ומערה", וכן (תהלים נ"ז ז') „כרו לפני שיחה", וכונת ב"ס היא: „שהבור ומקוה המים היו גדולים כמו ים". (ג) „קיר" ענינו חומה בצורה. „פנות", כמו (צפניה

ד הַדּוֹאֵג לְעַמּוֹ מֵחָתֶף   וּמְחַזֵּק עִירוֹ מִצָּר:
ה מַה נֶּהְדַּר בְּהַשְׁגִּיחוֹ מֵאֹהֶל   וּבְצֵאתוֹ מִבֵּית הַפָּרֹכֶת:
ו כְּכוֹכָב אוֹר מִבֵּין עָבִים   וּכְיָרֵחַ מָלֵא בִּימֵי מוֹעֵד:
ז כְּשֶׁמֶשׁ מְשַׁקֶּרֶת אֶל הֵיכַל   הַמֶּלֶךְ
וּכְקֶשֶׁת נִרְאֲתָה בֶעָנָן:
ח כְּנֵץ בַּעֲנָפוֹ בִּימֵי מוֹעֵד   וּכְשׁוֹשָׁן עַל יִבְלֵי מָיִם:
*ה כְּפֶרַח לְבָנוֹן בִּימֵי קָיִץ   וּכְאֵשׁ לְבוֹנָה עַל הַמִּנְחָה:
ט כִּכְלִי זָהָב מְפֻתָּח וְאַנְטִיל   הַנֶּאֱחָז עַל אַבְנֵי חֵפֶץ:

א' ט"ז): „הפנות הגבהות", והם המגדלים הגבוהים והחזקים. (ה) הפיוט הקדמון והנפלא: „אמת מה נהדר היה כהן גדול בצאתו מבית קדשי הקדשים" וכו', שאומרים במוסף יום הכפורים, הוא על פי דברי ב"ס אלה, עיין דברי שי"ר בבכורי העתים לשנת תקי"ץ (צד קט"ז), וכונת ב"ס היא מה נאה היה הכהן הגדול כשהשקיף מבית המקדש אחר שיצא מקדשי הקדשים. (ו) בכ"י: וכירח מלא מבין וכו', אבל מלת מבין היא, מתוך חצי חרוז הקודם ומן מבין נעשה מבין. בימי מועד, ת"ס: „ביומי ניסן"; ת"י: „כירה במלא ימוי"; ש' נמשך אחרי ת"ס בזה. אבל בימי מועד, הוא כאן חג הסוכות, כי אחר יוה"כ בא חג הסוכות, ועל סוכות נתכון גם הכתוב (הושע י"ב י'): „בימי מועד", ועיין ב"ס (פסוק ח') להלן. | (ז) בכ"י: „משרקת", וצ"ל משקרת כמו (ישעיה ג' ט"ז) „ומשקרות עינים", וכונת ב"ס: „הכהן הגדול בצאתו מקדשי הקדשים, היה דומה לשמש ששולחת קויה האחרונים אל בית המקדש, ביום הכפורים לפנות ערב בשעת נעילה". (ח) „בימי מועד", ת"י: „בימי אביב"; ת"ס: „ואיך שבלא דחקלא"; ש' הושב, כי „בימי מועד" הם בימי ניסן, אבל באמת נתכוין ב"ס כאן להכתוב (ויקרא כ"ג מ'): „ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר, כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל"; ובימי מועד הוא חג הסוכות, כאמור. „נץ בענפו" הוא האתרוג עם הלולב, ושושן על יבלי מים הן ערבי נחל, והכהן הגדול היה דומה לכל ד' המינים האלה. (ט) ר"ס קרא: „בכלי זהב אטיל", ותרגומו אין לו שחר, נ"פ קרא: „חטוי ונאטיל", אבל מתוך ת"ס: „ואיך עסא דדהבא דמפתך שפיר", נראה שצ"ל: מפותח, ואנטיל הוא גביע וכוס, עיין ויק"ר פל"ד ורות רבה (עה"כ ה' ט'): „אהן עלמא דמי לגלגלא

י כְּזַיִת רַעֲנָן מָלֵא גַרְגַּר — וּכְעֵץ שֶׁמֶן מְרַוֵּה עָנָף:
יא בַּעֲטוֹתוֹ בִּגְדֵי כָבוֹד — וְהִתְלַבְּשׁוֹ בִּגְדֵי תִפְאֶרֶת:
*יא בַּעֲלוֹתוֹ עַל מִזְבַּח הוֹד — וַיְהַדֵּר עֲזֶרֶת מִקְדָּשׁ:
יב בְּקַבְּלוֹ נְתָחִים מִיַּד אֶחָיו — וְהוּא נִצָּב עַל מַעֲרָכוֹת:
*יב סָבִיב לוֹ עֲטֶרֶת בָּנִים — כִּשְׁתִילֵי אֲרָזִים בַּלְּבָנוֹן:
*יב וַיַּקִּיפוּהוּ כְּעַרְבֵי נָחַל — כָּל־בְּנֵי אַהֲרֹן בִּכְבוֹדָם:
יג וְאִשֵּׁי יְהוָֹה בְּיָדָם — נֶגֶד כָּל קְהַל יִשְׂרָאֵל:
יד עַד כַּלּוֹתוֹ לְשָׁרֵת מִזְבֵּחַ — וּלְסַדֵּר מַעַרְכוֹת עֶלְיוֹן:
טו אָז יָרִיעוּ בְּנֵי אַהֲרֹן — הַכֹּהֲנִים, בַּחֲצֹצְרוֹת מִקְשָׁה:
טז וַיָּרִיעוּ וַיַּשְׁמִיעוּ קוֹל אַדִּיר — לְהַזְכִּיר לִפְנֵי עֶלְיוֹן:
יז כָּל בָּשָׂר יַחְדָּו נִמְהָרוּ — וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם אַרְצָה:
*יז לְהִשְׁתַּחֲוֹת לִפְנֵי עֶלְיוֹן — לִפְנֵי קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל:

דאנטילא". (י) „עץ שמן", ר"ל, דשן ושמן; ובדברי חז"ל נקרא **עץ הזית** רק „זית" לבד. (*יא) ר"ם אומר, כי מפסוק ה' עד כ"ה מספר ב"ס את עבודת הכהן הגדול במקדש ביום הכפורים, אבל טעה מאד, כי מפסוק י"א: „בעטותו בגדי כבוד" וכו' מצייר לנו בן סירא את הכבוד, שהיה למזבח ביום השביעי של חג הסוכות, כי אז היה הכה"ג מעלה הוד על המזבח, ומהדר את העזרה של בית המקדש. (*יב) ת"י ות"ס: „ויקיפוהו כערבי נחל", ואחריהם נתעו י"ל, נ"פ, ור"ם ואחרים, אבל כונת ב"ס היא: שהכהנים הקיפו את המזבח עם ערבי נחל בידם, ומנהג זה מתואר יפה בירושלמי סוכה (פ"ג, ה"ד): „מצות ערבה כיצד? מקום היה למטה מירושלים ונקרא מוצא, ויורדין לשם ומלקטין משם מורביות של ערבה, ובאין וזוקפין אותו בצדי המזבח וראשיהן כפופין על גבי המזבח, ותקעו והריעו ותקעו וכו', אותו היום מקיפין את המזבח שבע פעמים, בשעת פטירתן מה הן אומרים: יופי לך מזבח, יופי לך מזבח"; ועיין משנה סוכה (ב' כ'). ולזה נתכוין בן סירא במה שאמר: „אז יריעו בני **אהרן** הכהנים בחצוצרות מקשה"; ויריעו וישמיעו קול אדיר (שם ט"ז), ורק **אם** נשים לב למנהג זה נבין, מפני מה אמר בן סירא שתי פעמים: „עד כלותו לשרת

יח וַיִּתֵּן הַשִּׁיר קוֹלוֹ — וְעַל הֲמוֹן הֶעֱרִיכוּ נֵרוֹ:

יט וַיָּרֹנּוּ כָּל עַם הָאָרֶץ — בִּתְפִלָּה לִפְנֵי רַחוּם:

*יט עַד כַּלּוֹתוֹ לְשָׁרֵת מִזְבֵּחַ — וּמִשְׁפָּטָיו הִגִּיעַ אֵלָיו:

כ אָז יָרַד וְנָשָׂא יָדָיו — עַל כָּל קְהַל יִשְׂרָאֵל:

*כ וּבִרְכַּת יְהוָֹה בִּשְׂפָתָיו — וּבְשֵׁם יְהוָֹה הִתְפָּאֵר:

כא וַיִּשְׁנוּ לִנְפֹּל שֵׁנִית — בְּרָכוֹת לָקַחַת מִפָּנָיו:

כב עַתָּה בָּרְכוּ נָא — אֶת יְהוָֹה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:

*כב הַמַּפְלִיא לַעֲשׂוֹת בָּאָרֶץ — הַמְגַדֵּל אָדָם מֵרֶחֶם וַיַּעֲשֵׂהוּ בִּרְצוֹנוֹ:

כג יִתֵּן לָכֶם חָכְמַת לֵבָב — וִיהִי שָׁלוֹם בֵּינֵיכֶם:

כד יֵאָמֵן עִם שִׁמְעוֹן חַסְדּוֹ — וְיָקֶם לוֹ בְּרִית פִּינְחָס:

*כד אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֶת לוֹ — וּלְזַרְעוֹ כִּימֵי שָׁמָיִם:

* *

כה בִּשְׁנֵי גוֹיִם קָצָה נַפְשִׁי — וְהַשְּׁלִישִׁית אֵינֶנּוּ עָם:

מזבח". (יח) „העריכו נרו", כמו (תהלים קל"ב י"ז): „ערכתי נר למשיחי", וכונתו, כי כאשר החלו המשוררים לשיר העריכו להב ואש השיר בלב המון העם עד שכל עם הארץ יצאו לרנן בתפלה. (*יט) כונתו: „עד שהשלים הכהן הגדול לשרת את המזבח ולעשות את משפטי המזבח, כלומר, את המנהגים השייכים אליו", וב"ם חותם את ציורו הנאה: „יאמן עם שמעון חסדו" וכו'. (כה) מאמר זה נחשב בעיני חוקרים אחדים כבא שלא במקומו, כי לדעתם אין לו קשור עם הקודם, אבל ע"י הנוסח העברי של ב"ם נודע לנו, כי בת"י וכן בת"ס נשמטו הדברים: „יאמן עם שמעון חסדו" וכו', ועל ידי זה נראה היה, שהפסוקים: „בשני גוים" וכו' אין כאן מקומם, ובאמת הם במקומם הראוי, כי אחר שהזכיר ב"ם את פינחס, שהכה לפנים את המדינים, עלה על לבו זכר העמים, שצרו לישראל בימיו, ואמר: „מי יתן, שיקום לנו עתה איש כפינחס ויכה את הגוים השנואים האלה,

כו יוֹשְׁבֵי שֵׂעִיר וּפְלֶשֶׁת וְגוֹי נָבָל הַדָּר בִּשְׁכֶם׃

* *

כז מוּסַר שֵׂכֶל וּמוֹשֵׁל אוֹפַנִּים לְשִׁמְעוֹן בֶּן יֵשׁוּעַ
בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן סִירָא׃
*כז אֲשֶׁר נִיבַּע בְּפִתּוּר לְבָן וַאֲשֶׁר הִבִּיעַ בִּתְבוּנוֹת׃
כח אַשְׁרֵי אִישׁ בְּאֵלֶּה יֶהְגֶּה וְנוֹתֵן עַל לִבּוֹ יֶחְכָּם׃

* *

נא.

א אֲהַלֶלְךָ אֱלֹהֵי יִשְׁעִי אוֹדְךָ אֱלֹהֵי אָבִי׃
*א אֲסַפְּרָה שִׁמְךָ מָעוֹז חַיַּי כִּי פְדִיתָ מִמָּוֶת נַפְשִׁי׃
ב חָשַׂכְתָּ בְּשָׂרִי מִשַּׁחַת וּמִיַּד שְׁאוֹל הִצַּלְתָּ רַגְלִי׃
*ב פִּצִּיתַנִי מִדִּבַּת עָם מִשּׁוֹט דִּבַּת לָשׁוֹן וּמִשְּׂפַת שָׂטֵי
כָזָב׃

ויציל את עמו מיד צורריו". (כו) „גוי נבל" הם השמרונים שהיו צרי ישראל מאז; ואמר ב"ס עליהם מקודם: „והשלישית איננו עם". כאשר רצה העברי להקל בכבוד איש או עם דבר אליהם בלשון נקבה. (כז) כמו (משלי ט"ו ל"ג) „מוסר חכמה"; ומושל אופנים, כמו שאמר ב"ס מקודם: „ימושל בה ילמדנה" (ט"ו י') ר"ל, כי שמעון בן סירא הוא ימשול ויודע כל אופני המוסר של חכמה. (*כז) ניבע הוא מבנין פיעל והוראתו כמו ההפעיל שבחצי החרוז השני, ע"ד הכתוב: „יביע אומר" (תהלים י"ט ג'); בפתור, לשון פתרון; ש', י"ל, ור"ס נתעו ע"י ת"י וקראו בטעות: „בבתור לבו", אך מתוך הפאק' ראיתי שהנוסח הנכון הוא: „בפתור לבן", והוא כמו (תהלים קל"ט ב') „בנת לרעי", וכן אמר רס"ג בסדר העבודה שלו: „נמצא בָן מנהם", עיין בס' קובץ מי"נ קדמונים (צד יא) וכונת ב"ס היא: שיצא לבאר ולפתור את המשלים לאיש חכם ומבין דעת, ולבָן הביע פתרונים בתבונות.

*ב נֶגֶד קָמַי הָיִיתָה לִּי — עֲזַרְתָּנִי כְּרוֹב חַסְדֶּךָ׃
ג מִמּוֹקֵשׁ צוֹפֵי צַלְעִי — וּמִיַּד מְבַקְשֵׁי נַפְשִׁי׃
*ג מֵרַבּוֹת צָרוֹת הוֹשַׁעְתָּנִי — וּמִמְּצוּקוֹת שַׁלְהֶבֶת מִסָּבִיב׃
ד מִכַּבּוֹת אֵשׁ לְאֵין פֶּחָה — מֵרֶחֶם תְּהוֹם לְאִמִּי׃
ה מִשִּׂפְתֵי זִמָּה וְטֹפְלֵי שֶׁקֶר — וְחִצֵּי לְשׁוֹן מִרְמָה׃
ו וַתִּגַּע לַמָּוֶת נַפְשִׁי — וְחַיָּתִי לִשְׁאוֹל תַּחְתִּיּוֹת׃
ז וָאֵפְנֶה סָבִיב וְאֵין עוֹזֵר לִי — וָאֲצַפֶּה סוֹמֵךְ וָאָיִן׃
ח וָאֶזְכְּרָה אֶת רַחֲמֵי יְהֹוָה — וַחֲסָדָיו אֲשֶׁר מֵעוֹלָם׃
*ח הַמַּצִּיל אֶת חוֹסֵי בוֹ — וַיִּגְאָלֵם מִכָּל רָע׃
ט וָאָרִים מֵאֶרֶץ קוֹלִי — וּמִשַּׁעֲרֵי שְׁאוֹל שַׁוְעָתִי׃
י וָאֲרוֹמֵם: יְהֹוָה אָבִי אַתָּה! — כִּי אַתָּה גִּבּוֹר יִשְׁעִי׃
*י אַל תַּרְפֵּנִי בְּיוֹם צָרָה — בְּיוֹם שׁוֹאָה וּמְשׁוֹאָה׃
יא אֲהַלְלָה שִׁמְךָ תָּמִיד — וַאֲזַכֶּרְךָ בִּתְפִלָּה׃
*יא אָז שָׁמַע קוֹלִי יְהֹוָה — וַיַּאֲזִין אֶל תַּחֲנוּנָי׃
יב וַיִּפְדֵּנִי מִכָּל רָע — וַיְמַלְּטֵנִי בְּיוֹם צָרָה׃
*יב עַל כֵּן הוֹדֵיתִי וַאֲהַלְלָה — וַאֲבָרְכָה אֶת שֵׁם יְהֹוָה׃

* * * *

א הוֹדוּ לַיהֹוָה כִּי טוֹב — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
ב הוֹדוּ לְאֵל הַתִּשְׁבָּחוֹת — כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃

נא. (ג) כב"י „סלע", ש' מנסח: „צלעי". (ד) ראה ה' לכבות האש עד שלא נשאר נחל. „מרחם תהום לאמי", ע"ד הכתוב (תהלים ע"א כ'): „ומתהומות הארץ תשוב תעלני", ובן סירא יקרא לארץ אֵם, כמו שאמר למעלה (מ' ב'): „שובו אל אם כל חי". (י) ר"ל, ארומם כבוד אל לאמר:

ג הוֹדוּ לְשׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

ד הוֹדוּ לְיוֹצֵר הַכֹּל כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

ה הוֹדוּ לְגוֹאֵל יִשְׂרָאֵל כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

ו הוֹדוּ לִמְקַבֵּץ נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

ז הוֹדוּ לְבוֹנֶה עִירוֹ וּמִקְדָּשׁוֹ כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

ח הוֹדוּ לְמַצְמִיחַ קֶרֶן לְבֵית דָּוִד כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

ט הוֹדוּ לְבוֹחֵר בִּבְנֵי צָדוֹק לְכַהֵן כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

י הוֹדוּ לְמָגֵן אַבְרָהָם כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

יא הוֹדוּ לְצוּר יִצְחָק כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

יב הוֹדוּ לַאֲבִיר יַעֲקֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

יג הוֹדוּ לְבוֹחֵר בְּצִיּוֹן כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

יד הוֹדוּ לְמֶלֶךְ מַלְכֵי מְלָכִים כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

טו וַיָּרֶם קֶרֶן לְעַמּוֹ תְּהִלָּה לְכָל חֲסִידָיו

לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל עַם קְרוֹבוֹ הַלְלוּ—יָהּ:

* * * *

יג אֲנִי נַעַר הָיִיתִי [וְאוֹהֵב חָכְמָה] וְחָפַצְתִּי בָהּ וּבִקַּשְׁתִּיהָ

*יג בַּאֲמִתָּהּ דָּרְכָה רַגְלִי אֲדֹנָי מִנְּעוּרַי חָכְמָה לִמַּדְתַּנִי:

יד וָאֶתְפַּלֵּל תְּפִלָּה בִּנְעוּרוֹתָי וְהַרְבֵּה מָצָאתִי דֵעָה:

יז עָלָה הָיָה לִי לְכָבוֹד וּלִמְלַמְּדַי אֶתֵּן הוֹדָאָה:

יח חָשַׁבְתִּי לְהֵיטִיב [דְּרָכַי] וְלֹא אֶהְפֹּךְ כִּי אֶמְצָאֶנּוּ:

„ה׳ אבי אתה״ וכו׳. (טו) פסוק שלם ס׳ תהלים (קמ״ח י״ד) והמזמור הזה הוא על דרך (תהלים קל״ו א׳) „הודו לה׳ כי טוב״ וגו׳. (יג) המוסגר הוספתי פה ע״פ הענין. (*יג) כמו (תהלים ע״א י״ז) „אלהים למדתני

יט חָשְׁקָה נַפְשִׁי בָּהּ וּפָנַי לֹא אֲהַפֵּךְ מִמֶּנָּה׃

כ נַפְשִׁי נָתַתִּי אַחֲרֶיהָ וּלְנֵצַח נְצָחִים לֹא אֶטֶּה מִמֶּנָּה׃

*כ יָדִי פָּתְחָה שְׁעָרֶיהָ וְלָהּ אֲחֻזֵּר וְאַבִּיט בָּהּ

*כ וּבְטָהֳרָה מְצָאתִיהָ וְלֵב קָנִיתִי לָהּ מִתְּחִלָּתָהּ׃

כא מֵעַי יֶחֱמוּ כַּתַּנּוּר לְהַבִּיט בָּהּ בַּעֲבוּר כֵּן לֹא אֶעֶזְבֶנָּה׃

כב נָתַן יְהוָה לִי שְׂכַר שִׂפְתוֹתָי בַּעֲבוּר כֵּן קְנִיתִיהָ קִנְיָן טוֹב׃

כג פְּנוּ אֵלַי סְכָלִים וְלִינוּ בְּבֵית מִדְרָשִׁי׃

כד עַד מָתַי תַּחְסְרוּן מִן אֵלּוּ וְאֵלּוּ וְנַפְשְׁכֶם צְמֵאָה מְאֹד תִּהְיֶה׃

כה פִּי פָּתַחְתִּי וְדִבַּרְתִּי בָהּ קְנוּ לָכֶם חָכְמָה בְּלֹא כָסֶף׃

כו וְצַוְּארֵיכֶם בְּעֻלָּהּ הָבִיאוּ וּמַשָּׂאָהּ תִּשָּׂא נַפְשְׁכֶם׃

*כו קְרוֹבָה הִיא לִמְבַקְשֶׁיהָ וְנוֹתֵן נַפְשׁוֹ מוֹצֵא אֹתָהּ׃

כז רְאוּ בְעֵינֵיכֶם כִּי קָטֹן הָיִיתִי וְעָמַדְתִּי בָהּ וּמְצָאתִיהָ׃

כח רַבִּים שָׁמְעוּ לְמוּדִי בִּנְעוּרוֹתָי וְכֶסֶף וְזָהָב תִּקְנוּ בִי׃

כט תִּשְׂמַח נַפְשִׁי בִּישִׁיבָתִי וְלֹא תֵבוֹשׁוּ בְּשִׁירָתִי׃

ל מַעֲשֵׂיכֶם עֲשׂוּ בִּצְדָקָה וְהוּא נוֹתֵן לָכֶם שְׂכַרְכֶם בְּעִתּוֹ׃

*ל בָּרוּךְ יְהוָה לְעוֹלָם וּמְשֻׁבָּח שְׁמוֹ לְדֹר וָדֹר׃

מנעורי". (יח) המוסגר הוספתי ע"פ הענין. (כא) ע"ד הכתוב (הושע ז' ז'): „יחמו כתנור. (כז) ר"ל, עמדתי למצוא החכמה ומצאתי אותה. (כ"ט) בכ"י: „בישיבתי", אך כונת ב"ם: „תשמח נפשי בזקנתי, כי לא תבושו בשירתי, הוא ספרי זה שנכתב בדרך שיר". (*ל) חתם ב"ם את ספרו כמו שחתם המשורר איתן האזרחי את שירו (תהלים פ"ט נ"ב): „ברוך ה' לעולם אמן ואמן".

עַד הֵנָּה דִּבְרֵי שִׁמְעוֹן בֶּן יֵשׁוּעַ שֶׁנִּקְרָא בֶּן סִירָא
חָכְמַת שִׁמְעוֹן בֶּן יֵשׁוּעַ בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן סִירָא
יְהִי שֵׁם יְהוָֹה מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם׃

* * * *

עַד הֵנָּה דִּבְרֵי שִׁמְעוֹן בֶּן יֵשׁוּעַ שֶׁנִּקְרָא בֶּן סִירָא׃
[נִשְׁלְמָה] חָכְמַת שִׁמְעוֹן בֶּן יֵשׁוּעַ׃

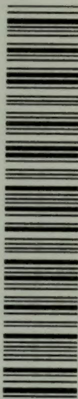
ראשי התיבות

הבאים בפירושי זה.

ב״ס: בן סירא.
ג״ע: גוף עברי.
נ״ע: נוסח עברי.
תק״ס: תקוני סופרים.
ט״ס: טעות סופר.
פאק׳: פאקסמילי.
כ״י: כתב יד.
נ״א: נוסח אחר.
ר״ל: רוצה לומר.
ת״י: תרגום יוני.

ת״ס: תרגום סורי.
מד״ר: מדרש רבה.
מדא״ז: מסכת דרך ארץ זוטא.
ב״ח: ברית חדשה, אונגליון.
ש׳: שבטר.
י״ל: ישראל לוי.
נ״פ: נרברט פטרס.
ר״ס: רודלף סמנד.
רס״ג: רבינו סעדיה גאון.
תד״א: תנא דבי אליהו.

3 1761 07129529 9